

ელ. ლონგი

ტოპონიმიკური ძიებანი

V

აწუურიდან ტაშისარამდის

ნაშრომი ორი ნაწილისაგან შედგება. პირველ ნაწილში გაშუქებულია ისტორიული თორის, სადგერის, ნუას, ნეძვის, ბორჯომისხეობის წარსული და თანამედროვე ყოფა, ადგილობრივი მეტყველებისა და ტოპონიმთა წარმოების თავისებურებები, მეორე ნაწილი კი ტოპონიმთა ლექსიკონს ეძღვნება. გაანალიზებული მასალა ადგილზეა შეკრებილი ავტორის მიერ სტუდენტებთან ერთად, ის გამოადგება მასწავლებლებსა და საშუალო სკოლის უფროსი კლასების მოსწავლეებსაც.

რეცენზენტი დოც. რ. ენუქაშვილი
რედაქტორი პროფ. შ. კეკელიძე

ბორჯომისხეობის ტოპონიმიკისათვის

1. აწყურიდან ტაშისკარამდის. აწყურთან მტკვარი ჩრდილოეთით უხვევს, ეშვება ვიწროებში და ქმნის თვალწარმტაც პანორამას, რომელსაც ქართლის ცხოვრების მემატიანენი ხან თორის, ხანაც საღგერის ხეობას უხმობენ, ვახუშტი ბაგრატიონი მტკვრისხეობას ეძახის, ხოლო ახლა ბორჯომისხეობად იწოდება. ადრე ამ მაღალ მთებსა და მათ კალთებს ამშვენებდა მცენარეულის მწვანე საფარი და მთელი მხარე მჭიდროდ დასახლებულიც ყოფილა, მაგრამ შემდეგ სიცოცხლე ჩამკვდარა, ტყეები განადგურებულა, ულამაზესი ხეობა თითქმის მთლიანად გაპარტახებულა, გაუჟაცრიელებულა და უკუნეთს მოუცავს. „ხეობა მჭიდროდ იყო დასახლებული. — მოგვითხრობს აკად. ს. ჯიქია, — ხეობის მტკვრის ნაპირებზე ჩვენ გვქონდა სოფლები, ციხეები, ხიდები და ეკლესიები. იყო დამუშავებული მიწები, ბაღები, ვენახები. ასე იყო ძველად. ახლა ტყუილად ეძებთ ამ ძველი კულტურის კვალს, მოსახლეობის შრომისმოყვარეობისა და ქმედითობის ნაყოფს. ყველაფერი გაპარტახდა. დღეისათვის იყო ეს ხეობა ბრძოლათა ასპარეზი. ამის გარდა, იგი ხანგრძლივად იყო ორი იმპერიის საზღვარზე, რომელიც ყველაზე უფრო მეტად განიცდიდა საომარი მდგომარეობისა და მხარეთა ურთიერთშურისგების გამანადგურებელ შედეგს. მოსახლეობა ან გაწყდა, ან სხვა მხარეებში გაიხიზნა. თავიანთი ქვეყნიდან წამოსული ლეკები ფაშის სამსახურში ჩადგებოდნენ. თავს ესხმოდნენ ამ უბედურების დროს მოსახლეობას, იტაცებდნენ და ანადგურებდნენ ყველაფერს, რაც მათ ხვდებოდათ გზაში. ასეთი მძიმე ძნელებლობა განიცადა ბორჯომის ხეობამ“¹. თურქეთის ურდოებმა აიკლეს და ააოხრეს მშვენიერი მხარე. გაულიტეს და გაფანტეს მოსახლეობა, გადაბუგეს ტყეები. მწუხრის ზეწარი გადაეფარა ადრე ხალხმრავალსა და გაციკროვნებულ სოფლებს. „სამცხე-საათაბაგოს პროვინციის ეს ჩრდილო ნაწილები ლალა-მუსტაფა ფაშამ 1578 წელს დაიპყრო. ბრძოლაში ჟღერას ვინც გადაურჩა, აიყარა და მოუბრუნ-

¹ ს. ჯიქია, გურჯისტანის ველაქეთის დიდი დავთარი, III, თბ., 1958, გვ. 470. შტრ.: Д. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, Тб., 1875.

ნებლად გაიქცა შიდა ქართლში. XVI საუკუნის ბოლოსათვის ბორჯომის ხეობაში მოსახლეობა კვლავ არ არის“¹.

ჭირნახული მხარე იცვლიდა ბინადრებსაც, სახელსაც, პროფილსაც. განსაკუთრებით მძიმე ხვედრი ერგო სამცხე-საათაბაგოსა და ზემო ქართლს, სადაც XV—XVIII სს. ერთმანეთს სამკვედრო-სასიცოცხლოდ შეეჯახა მუსულმანური სიბნელე და ქართული სინათლე. „XV—XVI საუკ., — გადმორგვეცემს ს. მაკალათია, — სამცხე-საათაბაგო მოექცა მეტად რთულ პოლიტიკურ პირობებში და იგი გადაიქცა ხანგრძლივი ბრძოლის ასპარეზად. ამ კუთხის დასაპყრობად იბრძოდნენ: ირანი, ოსმალეთი, ქართლისა და იმერეთის მეფეები. თითოეული მებრძოლი მხარე ცდილობდა სამცხე-საათაბაგოს დაპყრობას და აქედან მოწინააღმდეგეების განდევნას. საათაბაგომ ამ უსწორო ბრძოლაში ვერ შესძლო გამკლავება და იგი 1578 წელს ოსმალეთს დამორჩილდა“². ქვევით ს. მაკალათიას სწორად აქვს აღნიშნული: „ამგვარად, ძველი სამცხე-საათაბაგო, რომელიც ტერიტორიულად შეადგენდა ქართლის ზემო ნაწილს და ადმინისტრაციულად შედიოდა საქართველოს სამეფოში, ოსმალეთის ძალმომრეობით თანდათანობით მოექცა ოსმალეთის პოლიტიკურ-კულტურული და ეკონომიური გავლენის ქვეშ. იგი საქართველოს მოწყდა ტერიტორიულადაც და ეს სტრატეგიულად ფრიად მნიშვნელოვანი მხარე მთლად გამაჰმადიანდა; ქართულმა მოსახლეობამ ოსმალეთის მკაცრი რეჟიმის გავლენით დაკარგა ეროვნული თვითშეგნება. გამაჰმადიანებული მესხეთი XVII—XVIII საუკ. ამასთანავე გადაიქცა ოსმალეთის დაპყრობითი პოლიტიკის ერთ-ერთ მთავარ ბაზისად, საიდანაც იგი ახალციხის ფაშების დახმარებით აწარმოებდა მედგარ შემოტევას დასავლეთსა და აღმოსავლეთ საქართველოზე“³. როცა ირან-ოსმალეთის ზავი დაიდო, დასავლეთი საქართველო ოსმალეთს დარჩა. თანაც „1555 წლის ირან-ოსმალეთის ზავის შედეგად სამცხე-საათაბაგო ორად გაგლეჯილი აღმოჩნდა. ქვეყნის უდიდესი ნაწილი ირანს ხვდა, მაგრამ მის დასავლეთ მხარეს (ტაოს, შავშეთს, კლარჯეთს) მალე ოსმალეთი წამოეჭიდა. აჭარა და ჭანეთი გურიელს ეჭირა. მალე ჭანეთი ოსმალეთმა წაართვა გურიელს, ხოლო აჭარა არა ერთგზის დაურბია, თუმცა საბოლოოდ მტერმა ამ დროს ჯერ კიდევ იქ ფეხი ვერ მოიკიდა“⁴.

¹ ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 470.

² ს. მაკალათია, მესხეთ-ჭავჭავთი, თბ., 1938, გვ. 61.

³ ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრ., გვ. 64.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჭავჭავიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, I, თბ., 1946, გვ. 319.

დამპყრობლებს გვერდს უბამდნენ ადგილობრივი ფეოდალებიც. ხალხის შემუსრვა-გაჩანაგებაში მათაც გარკვეული წვლილი აქვთ შეტანილი. ქართულ სამეფოთა გაუთავებელი შუღლი და ქიშპობა ამ მიწა-წყალზე დიდ ზიანს აყენებდა მოსახლეობას. ამიტომ იყო, რომ მოსახლეობა აქ წშირად იცვლებოდა. აბორიგენობა ილუპებოდა.

თურქი დამპყრობლები ამ მხარეს პეტრეს სანჯაყს უწოდებდნენ. აქ დაამკვიდრეს მათ თავიანთი მზაკვრული წესები, სოფლები გააუკაცრიელეს, ხოლო ვინც გადაარჩა, დაბეგრეს საშინელი გადასახადებით. „გურჯისტანის ვილჰეთის“ პეტრეს სანჯაყში, — წერს ს. ჯიქია, — განსაკუთრებით თვალში ეცემა კაცს გაოხრებულ სოფელთა სიმრავლე. მთელ პეტრეს სანჯაყში აღწერილია სულ 49 სოფელი; აქედან მოსახლეობა, ისიც მინიმალური რაოდენობით, ნაჩვენებია მხოლოდ 8 სოფელში, ხოლო დანარჩენი 41 სოფელი გაუკაცრიელებულად... მთლიანად პეტრეს სანჯაყის ორთავე ნაწილს 8 დასახლებულ სოფელში, ე. ი. ახლანდელ მთელ ბორჯომის ხეობაში დარჩენილია სულ 37 კომლი“¹. მოსახლეობა არც შემდეგ მომრავლებულა. XIX ს. დასაწყისის პერიოდშიც თორისხეობაში მოსახლეობა მეტად ცოტა ყოფილა. მრავალ დოკუმენტთან ერთად ამას მოწმობს ს. ჯიქიას მიერ გამოქვეყნებული ერთი ფრიად საინტერესო საბუთი. ესაა თავადების, გიორგი და სოლომონ ავალიშვილების, მიერ „საქართველოს გამგებლისადმი“ 1819 წლის 30 ნოემბერს მირთმეული თხოვნა. დოკუმენტში იკითხება: „ყამთა ვითარებისაგან ჩვენი საკუთარი მამული — ბორჯომის ხეობა მტერთაგან აოხრებულყო და ამა მიზეზით ჩვენის ყმებით ეცხოვრობთ აქამდის ბრეთსა, რომელიც ფრიად ნაკლულევან არს მამულით ჩვენ და ყმათა ჩვენთათვის. ამისთვის აწ გვნებას მუნით აყრა და გარდასახლება ხსენებულსა ხეობას ბორჯომის შინა და ღმრთაბლესთ გთხოვთ თქვენის აღმატებულესობისაგან, რომელ ახალ დასახლებულთა ყმათა ჩვენთა, რომელნიც ბრეთიდან უნდა გარდავიყვანოთ ბორჯომის ხეობისა ნასოფლარს სადგერსა და მიეცეს რაოდენისამე წლით ბეგარისაგან შეუწუხებლობა“². რა თქმა უნდა. თხოვნა არავის დაუტკაცოფილებია, მაგრამ ფაქტი მეტად საგულისხმოა. აქ პირდაპირაა აღნიშნული, რომ XIX ს. ათიან წლებშიც ხეობა დაუსახლებელი ყოფილა. მოსახლეობა არ იყო და, ბუნებრივია, ადგილობრივი ტოპონიმიც დაიკარგა და დავიწყებას მიეცა. შემორჩა მეტად ცოტა როგორც ქართულ საისტორიო-საგეოგრაფიო წყაროებში, ისე დამპყრობთა დოკუმენტებში.

¹ ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 469—470.

² იქვე, გვ. 471.

„გურჯისტანის ვილჰელმის დიდი დავთრის“ მიხედვით, რომელიც XVI ს. მიწურულის უნიკალური თურქული ძეგლია, ს. ჯიქიამ აღადგინა ბორჯომისხეობის რუკა და შეძლო მასში დამოწმებულ დასახლებულ პუნქტთა ლოკალიზება, რასაც ძირითადად ემოწმება XVIII ს. მეორე ნახევარში ადგილზე ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ მოპოვებული ინფორმაცია. თურქული ძეგლით აწყურიდან ტაშისკარამდე მიწაწყალზე, ე. ი. მთელ პეტრეს სანჯაყში, დამოწმებულია შემდეგი დასახლებული პუნქტები: აწყური, უგარეთი, მოქცევი, დგვარი, თისელი, ტაძრისი, საკვირიკე, დვირი, ქვაბი (ახლანდელი ქვაბისხევი), ჭობისხევი, ჭითახევი, თორი, ციხისჯვარი, ბაკურიანი, მიტარბი, გოგოსუბანი, კიმოთისუბანი, ცრცემი, წალგერი, დაბა, სადგერი, ყვიბისი, გომნა, ყვერბილი, პეტრესციხე, ფაფა, ნუა, ლიკანი, ჭალა, ეშმაკთუბანი, რველი, ზანავი, კორტანეთი, ნეძვი, ჭიმერეთი, სავანელი. ახალდაბა, ქეიშხეთი, ტაბისყური, მოლითი, ბალანთა, მოდევანი, აზაერეთი, ბურნაშეთი, კაქიო, ხუმრისი, ბეჟანო, ტაბისყურის ტბა, ქცია¹. ვახუშტი ბაგრატიონს კი ამავე რეგიონში აღუწერია გაცილებით ნაკლები რაოდენობის ტოპონიმები: ტაშისკარი, აწყური, ახალდაბა, ნეძვი, ჭიმერეთი, კორტანეთი, ზანავი, რველი, სადგერი, თორი, ბაკურიანი, ციხისჯვარი, კიმოთისმანი, ეშმაკთუბანი, პეტრესციხე, ყვერბილი, ლიკანი, ჭობისხევი, ნუა, ყერძენი.

ვახუშტის აღწერილობას ვიმოწმებთ მთლიანად. „აღწერა მტკუარის ქეობისა: ხოლო ტაშისკარის სამკრით ჩამოვალს დასავლეთიდან მთა მახვლოსი ცხვრ-ცხვრად, და აღმოსავლიდან ყერძენის მთის წუერი, და მოავიწროებს მტკუარს კლდითა. აქ, მოვიწროებულსა შინა, არს განსავალი კარი და კოშკი მას ზედა, ქართლიდან ქეობასა შინა სავალი. ამის მიერ ეწოდა ტაშისკარი (ესე არს ქვისკარი). და ამის პირისპირ, სამკრიდამ, ერთვის მტკუარს სარმანიშვილის-ქევი, გამოსდის ყერძენსა და ამას შუას მთასა. ამის დასავლით არის ახალდაბა, მცირე ჭალაქი, მტკურის იმიერ-ამიერ, მოსახლენი ქართველნი და ურიანი. აქა არს კიდი მტკიცე. ახალდაბის სამკრით არს ციხე მაღალს კლდესა ზედა, დიდნაშენი და მაგარი. ახალდაბას ქუეით მტკუარს მოერთვის ჩდილოდამ ქევი ნეძვსა, გამოსდის ამასა და მთას იქითს შუას მთას. კუალად ახალდაბას ზეით ერთვის მტკუარს სამკრიდამ ქევი ჭიმერეთისა. გამოსდის ყერძენის მთას, ჭიმერეთის ქევს ზეით ერთვის მტკუარს სამკრიდამვე ქევი კორტანეთისა. გამოსდის მასვე მთას. ჩდილოდამ მოერთვის მტკუარს ზანავრვილის

¹ „გურჯისტანის ვილჰელმის“ რუკა, შედგენილი ალ. ასლანიკაშვილის მიერ, ს. ჯიქიას რედ., თბ., 1953 (ერთვის ს. ჯიქიას დასახ. ნაშრომს).

კ ე ვ ი, ამასა და მთას იქითის შუა მთიდან გამომდინარე“. აღწერა სადგერის ქეობისა. ამ ქევის ზეით ერთვის მტკუარს თორის წყალი სამკრიდამ. ამ შესართავს სამკრით არს სადგერს ეკლესია წმიდის გიორგისა. ამას უდის აღმოსავლით თორი მდინარე, დასავლით შავწყალი; და შეწყალი გამოსდის ბაკუ-ლიანისა და კოდიანის მთასა, და მიერთვის მტკუარს სამკრიდამ. გომარეთამდე შეეწყალსა და თორის წყალს უწოდებენ აწ სადგერის ქეობას. არამედ სადგერი არს მაგარი და შეუვალი, ეკლესია შემუსრ-ვილი აღაშენა და შეამკო ხატი მისი ჟ~დ მეფემან ვახტანგ. ამ სადგერს ზეით, დასავლით, არს დაბა თორი, მას ზეით ციხის-ჭუ-არი, და ციხე მისი შავს-წყალსა ზედა, დასავლისაჲ. კუალად სადგერს ზეით მოერთვის თორისწყალს სამკრიდამ ბაკულ-იანის-წყა-ლი, გამომდინარე ბაკულიანის მთისაჲ. აქა, თორის-წყლის აღმოსა-ვლით, არს კიმოთისმანს მონასტერი გუმბათიანი, კეთილშენი, შუენიერს ადგილს. ზის წინამძღუარი. ხოლო ეს სადგერის ქეობა არს უვენახო და მოსავლით, ვითარცა აღესწერეთ გუჯარეთის ქეობა, ესე-ცა სცან, ეგრეთვე ნაყოფიერი, მთითა, ნადირითა და პირუტყუთა. კი-მოთისმანს ქუეით არს ციხე, თორის-წყლის აღმოსავლეთის კიდე-სა ზედა, უზნარიანისა, ფრიად მაგარი“. „კუალად ქეობის აღწერა: ხოლო კუალად ჩდილოდამ ქეობაში მტკუარს ერთვის ეშ-შაკთ-უზნის ქევი, გამომდინარე ამასა და მთას იქეთის მთის შუ-ადამ. ამას ზეით, ნუას, მოერთვის შეწყალი. ნუას ზეით, ჭალის პი-რისპირ, სამკრიდამ, ერთვის მტკუარს დღეაშის-კევი. გამოსდის კოდიანის მთას. ამას ზეით არს, მტკურის კიდეა ზედა, სამკრით, პეტრეს-ციხე, ფრიად მაგარი და შეუვალი მტრისაგან. ამ ციხეს დასავლით უდის ყვერბილის-კევი, მოერთვის სამკრიდამ მტკუარსა, გამოსდის კოდიანსა. პირისპირ ციხისა მოერთვის მტკუარს ჩდილოდამ ლიკანის-კევი, გამოსდის მახლოფერსათს. ამ ქევთ ზეით არს ჭობის-ქევი. და არს დვირამდე ქართლისა. არამედ არს ესე მტკურის ქეობა ვენახიანი, ხილიანი, ვიწრო და მწირი, მაგა-რი და შეუვალი მტრისაგან. კაცნი ჰაეროვანნი, ტანოვანნი. მთანი ნა-დირიანნი, ნაძოვან-ფიჭოვანნი. ირემი, თხა, არჩუ და სხუა ნადირნი მრავალნი. ჩდილოთ მთა აქუს ღადოსი და მახლოს წამოსული აღმო-სავლით ვიდრე ტაშისკარამდე, სამკრით კოდიანიდამ წამოსული აღმო-სავლეთს-ჩდილოს შუა მთა, ამასა და სადგერის ქეობას შუათი“¹.

„გურჯისტანის ვილნაჲეთის დავთრისა“ და ვახუშტის მასალიდან ჩანს, რომ მხარის ტოპონიმების მოდელები საერთო-ქართულია და მთელი ისტორიული საქართველოსათვისაა ცნობილი. მართალია, აქ

¹ ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 380—382.

ცოტაა დამოწმებული ჰიდრონიმები, ორონიმები, აგიონიმები, მაგრამ დასახლებული პუნქტების ამ ნუსხის მიხედვით შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ რეგიონის ტრადიციული ტოპონიმის სტრუქტურული მოდელი. ჩვენი აღწერილობა კი მოიცავს ტოპონიმის ყველა განშტოებას. აქ ძველი და ახალი ფონდები ერთადაა თავმოყრილი. ჩვენი მასალა რაოდენობით გაცილებით მეტია. თანაც სიმრავლეს, უწინარეს ყოვლისა, მიკროტოპონიმია ქმნის.

2. „გურჯისტანის ვილჰეთის დიდი დავთრის“ ცნობები. „გურჯისტანის ვილჰეთის დიდი დავთარი“ შეიცავს ბორჯომისხეობის დასახლებული პუნქტების აღწერას 1595 წლის მდგომარეობის მიხედვით. „დავთრის“ თანახმად ხეობა, ე. ი. პეტრეს ლივა, გულისხმობს ორ რაიონს: პეტრეს რაიონს (38 დასახლებული პუნქტი) და ქაშვეთის ანუ სადგერის რაიონს (11 დასახლებული პუნქტი), რასაც ემატება ტაბასყური, ვარგავი, მოლითი, ხუმრიში, ბალანთა, წინაუბანი, მოდევანი, დვირი, დგვარი. დიდი ნაწილი აღწერილი პუნქტებისა მაშინ, 1595 წელსაც, გაუქცირებულნი ყოფილა, ხოლო რაოდენობა იმ სოფლებისა, სადაც, ასე თუ ისე, ადამიანი ჰქაზნებდა, მეტად მცირე იყო. დასახლებული პუნქტებია: დ ვ ი რ ი (იხსენიება 6 კომლი: მახარებელ ნიკოლოზისძე, მიჰრან, ძმა მისი, ყუზან გაბრიელისძე, დათუნა გერმანოზისძე, მაცაცა ივანესძე, ფილასონ ოსეფასძე, აღდგომელ ზანდუნასძე, მელიქ ზურაბისძე) ¹, მ ო ქ ც ე ვ ი (იხსენიება 19 კომლი: ზანდუნ ნავსაძარისძე, გიორგი ძმა მისი, ნასარა (?) ილალისძე, ვილალი (?) ზანდუნისძე, ილარიონ მიქალისძე, გიორგი გიორგისძე, გიორგი ვარძელისძე, ივანე გიორგისძე, ზამუკა ძე მისი, ზამუკა ევისძე, მანასე ილიაზისძე, ქოჩია ძე მისი, იასონ ძმა მისი, ელია მანასესძე, კვირიკა ძმა მისი, გაბრიელ გიორგისძე, იორდანე, ელიაზარ იორდანესძე, მამისა ივანესძე) ²; დ ე მ ო თ ი ა (იხსენიება 3 კომლი: გიორგი მღვდელი, ფოცხვერა, კვირიკა, ძე მისი) ³; ნ ა ხ უ ც ა რ ა თ უ ბ ა ნ ი (იხსენიება 5 კომლი: გოგიჩა მღვდელი, ზამუკა, გრიგოლა ბასილისძე, გუარაძე (?) ჯანბასილისძე, ლაშქარა მიქელისძე) ⁴; ც ი ხ ი ს - ჯ ვ ა რ ი (იხსენიება 12 კომლი: სახელად დავითა, იორდანე ვეფხასძე, მახარებელ, ჩიტასძე, შალუბალას შვილიშვილი, სახელად გოგიჩა, სახელად სელმან, ბაინდურის შვილიშვილი, მახარებელ, სახელად...

¹ გურჯისტანის ვილჰეთის დიდი დავთარი, თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ს. ჯიქიამ, II, თბ., 1941, გვ. 95.

² იქვე, გვ. 97.

³ იქვე, გვ. 111.

⁴ იქვე, გვ. 327.

სახელად სეფედავლე, სახელად მახარებელ) ¹; დაბა (იხსენიება 2 კომლი: ბადრია, ალექსა, ძმა მისი) ²; სერსემი (იხსენიება 4 კომლი: აფრასიონისძე, ძმა მისი, პაპუნა ძმა მისი, მეორე ძმა მისი) ³; სამზიოსხევი (იხსენიება 3 კომლი: მახარებელ მღვდლის შვილი, რევაზა, ძმა მისი, კვირიკა, ძმა მისი) ⁴; გოგოსუბანი (იხსენიება 3 კომლი: დავითასძე, სიმონა, ძე მისი, მახარა, ძმა მისი) ⁵; ქაშვეთი (იხსენიება 6 კომლი: დავით მღვდელი, ენუქა მღვდელი, ივანე მღვდელი, ბასილ მღვდელი, ანდორია საბასძე, შივა (?) შვილი-შვილი) ⁶; კიმოტესმანი (იხსენიება 2 კომლი: ანანია მაცხოვრისძე, ნიკოლოზ, ძმა მისი) ⁷. გაუქაცრიელებული პუნქტები, რომელთაც მაინცა აქვთ შეწერილი გადასახადები: ეშმაკთუბანი, მალაჩათუბანი, ლომსათუბანი, ინანკათუბანი, თავაშისხევი, ლიკანი, მაყურაზი, ეკლეზიკარი, მელქუაძეთუბანი, ზღასთავი, გომნა, ნუა, ყვიბისი, ჭალა, თორი, გორისთავი, ჭობისხევი, წაღვერი, ყურსოფელი, ეაკრეთუბანი, ქამარზა, ნეძვი, ახალდაბა, პეტრესციხის რაბათი, ხოხაშენი, ვანთა, ფაფა, ღამზა, ზნახა, ზორეთი, ზუზნა, რველი, ზანავი, კორტანეთი, ბუზათუბანი, ბაკურიანი, მიტარბი, სავანელი, ქიმერეთი, ქვიშხეთი ⁸, ტაბისყური, ვარგავი, მოლითი, ხუმრიში, ბალანთა, წინუბანი ⁹.

ამ დაყრუებულ პუნქტთა მეტი ნაწილის ლოკალიზება შესაძლებელი გახდა (ნახუცართუბანი, დვირი, მოქცევი, დემოთი, ციხისჯვარი, დაბა, გოგოსუბანი, ქაშვეთი, კიმოტესმანი (||კიმოთესუბანი), ეშმაკთუბანი, ლიკანი, ლომსათუბანი, გომნა, ნუა, ყვიბისი, ჭალა, თორი, გორისთავი, ჭობისხევი, წაღვერი, ნეძვი, ახალდაბა, პეტრესციხე, ხოხაშენი, ფაფა, ღამზა, რველი, ზანავი, კორტანეთი, ბუზათუბანი, ბაკურიანი, მიტარბი, სავანელი, ქიმერეთი, ქვიშხეთი, ტაბისყური (||ტაბაწყური), ვარგავი, მორითი, ბალანთა, წინუბანი), გარკვეული ნაწილის ადგილმდებარეობის გამორკვევა კი ჭერჭეროვით ვერ სერხდება. ხეობა XVI—XVIII სს. ისე იყო აოხრებული, კაცის ხმა იშვიათად ისმოდა. ეგების სადღაც: მიუვალ მთებში, აქა-იქ, შეყუყულებული იყვნენ მწარე ხვედრით გამწარებული ოჯახები, მაგრამ მათ ერთმა-

¹ გურჯისტანის ვილჰელმის დიდი დავთარი, თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკლევა და კომენტარები დაურთო ს. ჭიჭიამ, II, თბ., 1941 გვ. 328.

² იქვე, გვ. 329.

³ იქვე, გვ. 329.

⁴ იქვე, გვ. 330.

⁵ იქვე, გვ. 330.

⁶ იქვე, გვ. 331.

⁷ იქვე, გვ. 331.

⁸ იქვე, გვ. 326—332.

⁹ იქვე, გვ. 206, 208, 209.

ნეთთან ურთიერთობის გზები დახშული ჰქონდათ. მოსახლეობის მო-
შენება ხეობაში დაწყებულია „ახალციხის მხარის შემოერთების შემ-
დეგ“, 1829 წლიდან. ეს ნათლად ჩანს ავალიშვილების გვარის თავ-
გადასვლიდან, რაზედაც ზემოთ იყო ლაპარაკი. მემატიონე ავალიშვილე-
ბი და მათი ყმა-გლეხები მტრისაგან შევიწროების მიზეზით თორის
მიწა-წყლიდან აყრილან და ზემოქართლში გახიზნულან, ხოლო უკან
დაბრუნება XIX ს. ოცდაათიან წლებში მოუთხოვიათ. სამართლიანია
ნ. ბერძენიშვილის მსჯელობა: „ბუნებრივია ვიფიქროთ. რომ ავალი-
შვილებიც იგულისხმებიან იმ ქართველ თავადთა შორის. რომელნიც
1829 წელს, ახალციხის მხარის შემოერთების შემდეგ, ძველი საბუ-
თებით ხელში რუსთა ჯარის სარდლობასთან გამოცხადდნენ და
ოსმალთა ქაშში დაკარგული მამულების დაბრუნება მოითხოვეს. და
როცა ქვეყანა დამშვიდდა, როცა ხეობაში „სამოქალაქო“ ცხოვრების
პირობები შეიქმნა, ბრეთის მემატიონემ საკუთარი, მინათვისები თუ
შემდეგ მინდობილი ბრეთელები დაბას გადმოასახლა. ეს იყო ის
დრო, როცა ხეობა ახლად ესახლებოდა, როცა ნამესტნიკი თორს
ასახლებდა, ავალიშვილი — დაბას, ხოლო ბატონყმობით სულამოხუ-
თული საქართველოს გლეხობა — მთელ ხეობას“¹.

3. თორი. ბორჯომისხეობის თავგადასავალი მძიმეა. თავად ეს
ტერმინიც ახალია. ისტორიულად მხარეს, დაწყებულს აწყურიდან
ვიდრე ტაშისკარამდის, სხვადასხვა დროს სხვადასხვა სახელი ჰქონდა.
ვახუშტი, როგორც აღინიშნა, მას მტკვრისხეობას უწოდებდა, მაგრამ
ამ სახელწოდების შეუსაბამობა იმთავითვე ცხადი უნდა ყოფილიყო,
რადგან მტკვარი ზემოწელშია ცმნის ხეობებს და მათაც შეეძლოთ
პრეტენზიის განცხადება ამ ტერმინზე, ამიტომ ვახუშტის ტერმინი
ვერც გავრცელდა.

თავდაპირველად მას სხვა, და თანაც რამდენიმე, სახელი ჰქონია.
საისტორიო ტრადიციით ცნობილია ოთხი ტერმინი: თორისხე-
ობა, სადგერიხეობა, მტკვრისხეობა, ბორჯომისხეობა. განვიხილოთ მათი ხმარებულობა.

ა. თორისხეობა. ეს ტერმინი ყველაზე ძველია. „მატიანე
ქართლისა“ მოგვითხრობს: ბაგრატის „მეფობისა ქამსა შინა გამოვი-
და სულტანი არფასარან, მეფე სპარსეთისა, დასხმის გუარად. უგრძნე-
ულად მოვიდა და შემუსრა კანგარი და თრიალეთი, და დღესა ერთსა
მარბიელმან მისმან მიუწია ყუელის ყურსა, გარდავიდა შავშეთს,
კლარჯეთს და ტაოს ვიდრე ფანასკერტამდე. და მასვე დღესა ჩამო-
უწია თორს და ღვეის-ქევს, და თვთ დადგა თრიალეთს სამ დღე“².

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1964, გვ. 212.

² ქართლის ცხოვრება, I, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1955, გვ. 306.

აქ თორი იმისთანა პროვინციადა დასახლებული, როგორიცაა კანგარი, თრიალეთი, შავშეთი, კლარჯეთი, ტაო, ე. ი. მთელი მხარე. ხეობას მაშინ სათავეში ედგნენ თორელნი. ამავე ეპოქაშია ცნობილი შალვა თორელი. ლაშა გიორგის დროინდელი მემკვიდრე ამბობს: „აილო კეჩროლი შალვა თორელმან მისითა კრმლითა და ომითა მისათხრობელითა“¹. თორი საისტორიო ძეგლებში იხსენიება, როგორც ძლიერი, გამაგრებული ხეობა, რეზიდენცია თორელთა. ეამთა-აღმწერელი გადმოგვცემს: „და მოიწია თორს, ლიპარიტ თორელისა“²; „ერთსა დღესა შინა პაემან-შემქმნელმან უბრძანა ტაოელთა, კლარჯთა და შავშთა მორბევა ოლთისისა და ბანისა, მესხთა და თორელთა — კარისა და აშორისა“³. ვახუშტი გვაუწყებს: სპარსთა მეფემ „შემოიარა კანგარი, თრიალეთი და დღესა ერთსა მოვიდა მარბიელი მისი ყუელის-ყურს, ტაოს, შავშეთს, კლარჯეთს, თორს, და დვის-ქევს და თუთ დაადგრა თრიალეთს“⁴. თორი შუასაუკუნეებში იყო მხარის ცენტრი, მთელი ხეობა, ქალაქიც, მდინარეც ამ სახელს ატარებდა. თურქმა დამპყრობლებმა მრავალჯერ ააოხრეს და შემუსრეს ხეობა, მაგრამ მრავალჯერვე აღორძინდა. VII—IX სს. თორი ყოფილა ქართლისა და სამცხის სასაზღვრო მხარე, ხშირად შედიოდა ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში და აქ ერთ-ერთ დაწინაურებულ სანაპირო პროვინციად, დიდ პოლიტიკურ და ადმინისტრაციულ ცენტრად ითვლებოდა. ბუნებრივად იყო, რადგან „თორს შესანიშნავი ადგილმდებარეობა აქვს. მთელს ამ ქვეყანაში ძნელად მოიძებნება მეორე დასახლებული პუნქტი, საიდანაც როგორც გუჯარეთის, ისე შავწყლის ზეობანი ასე „ხელის გულივით“ მოჩანდეს“⁵. ბორჯომის-ხეობისადმი მიძღვნილ სპეციალურ ნაშრომში ს. მაკალათია წერს: „ისტორიულ წარსულში ბორჯომის ხეობა შედიოდა ძველ თორში, რომელიც მოიცავდა საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიას: დღევანდელი გუჯარეთისა და სადგერის ხეობას (შავიწყლისა ანუ ბორჯომულას ხეობა), აგრეთვე მტკვრის ხეობის ნაწილს, დაწყებულს დვირიდან ტაშისკარამდე“; „თორი, — განაგრძობს ავტორი, — თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით წარმოადგენდა ქართლისა და სამცხის სანაპირო მხარეს, ე. ი. ზემოქართლს (სამცხისა) და შუაქართლს შორის მოსაზღვრე ტერიტორიას. ეს ზონა ითვლებოდა ქართლისა და სამცხის სანაპირო მხარედ, ზოლო ადმინისტრაციულად ქართლის ნაწილს შეადგენდა. საისტორიო წყაროებიდან ცნობილია, რომ უფრო

¹ ქართლის ცხოვრება, I, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1955, გვ. 370.

² ქართლის ცხოვრება, II, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1959, გვ. 229.

³ იქვე, გვ. 16.

⁴ ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 149.

⁵ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 213.

გვიან ხანაში, X—XII საუკუნეებიდან მოკიდებული ქართლ-სამცხის ამ სანაპირო მხარეს **თორი** ერქვა¹.

ეს შეხედულება საყურადღებო ცნობების გაანალიზების საფუძველზე განვითარებული აქვს პ. ინგოროყვასაც. ის ამბობს: „სახელწოდება ამ მხარისა **თორი**, რომელიც ამრიგად დამოწმებულია მე-7—9 საუკუნეებიდან, ხმარებაში იყო როგორც სახელწოდება მხარისა (სხვადასხვა ტერიტორიული მოცულობით) მე-7—9 საუკუნეებიდან მოკიდებული ვიდრე მე-14—15 საუკუნეებამდე, ხოლო უფრო გვიან, მე-14—15 საუკუნეებიდან მოკიდებული, **თორი**, როგორც სახელწოდება მხარისა, გამოდის ხმარებიდან და მის ნაცვლად ამ მხარეს ეწოდება **სადგერი** (ანუ სადგერის ხეობა). მხარის სახელის ეს შეცვლა, ცხადია, იმით ყოფილა გამოწვეული, რომ ცენტრი მხარისა უფრო გვიან ხანაში დაბა თორიდან გადატანილ იყო სადგერში“². პ. ინგოროყვა აქ ხეობის სახელწოდების შეცვლის ერთ მიზეზს ასახელებს. ჩვენ მეორეც უნდა დავუმატოთ. თორი მწყობრიდან გამოიყვანა გაუთავებელმა რბევამ, თურქობის ხშირმა ბარბაროსულმა ლაშქრობამ და დაბის, ცენტრის აკლება-განადგურებამ. უკვე XVI ს. მეორე ნახევარში აქ მოსახლეობა სულაც აღარ ყოფილა. ხეობის სახელი მხოლოდ გეოგრაფიულად იყო დარჩენილი და მას ფორმალურადმინისტრაციული მნიშვნელობა ჰქონდა. „გურჯისტანის ვილაჟეთის დიდი დავთრიდან“ ჩანს, რომ მისი შედგენის პერიოდში (1595 წ.) თორში მოსახლეობა აღარაა, ხეობა დარბეულია, აქა-იქაა მხოლოდ შემორჩენილი თითო-ოროლა კომლი ძველად აყვავებულ სოფლებში³.

როგორც ირკვევა, თავდაპირველად მხარის სახელწოდება ყოფილა არა **თორის ხეობა**, არამედ უბრალოდ — **თორი**. თორის სახელი ერქვა მდინარესაც — **თორისწყალი**, რომელსაც ახლა **გუჯარეთისწყალს** ანუ **გუჯარულას** ეძახიან.

ამრიგად, XV ს. მოკიდებული თორისხეობა გახდა თურქთა საშინელი თავდასხმების ობიექტი და დაკარგა თავისი სახელი. XVI ს. იგი სამცხის მთელ მიწა-წყალთან ერთად ხელში ჩაიგდეს და მთლიანად ააოხრეს თურქებმა. ს. მაკალათიას ცნობით, „თურქებმა მთელი ეს მხარე დაიჭირეს მტკვრის მიმართულებით ახალდაბა-ტაშისკარამდე, გუჯარეთის ხეობით კი — დაბა-წაღვერ-მიტარბამდე და ძამას ხეობით

¹ ს. მაკალათია, ბორჯომის ხეობა, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი, თბ., 1957, გვ. 3.

² პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე — ქართველი მწერალი მეათე საუკუნისა, თბ., 1954, გვ. 397.

³ გურჯისტანის ვილაჟეთის დიდი დავთარი, ს. ჯიქიას გამოც., II, თბ., 1941, გვ. 329. ისტორიული თორის ვრცელი აღწერა მოცემული აქვს დ. ბერძენიშვილს (ნარკვ. საქ. ისტ. გეოგრაფიიდან, თბ., 1985, გვ. 7—69).

მზორეთ-ზღუდერამდე. მე-17 საუკუნეში ქართველებმა შეძლეს თურქებისაგან განეთავისუფლებინათ თორის მხარის ნაწილი სოფ. დვირამდე, მაგრამ თურქები, რომლებიც გამაგრებული იყვნენ ახალციხის მხარეში, მაინც გამუდმებულ თარეშს აწარმოებდნენ თორზე“¹.

თურქთა ბატონობისაგან თორი გათავისუფლდა მხოლოდ XIX ს. ოციათი წლების მიწურულს. როგორც ცნობილია, 1828—1829 წწ. რუსეთ-თურქეთის ომში თურქეთი დამარცხდა და 1829 წ. ადრიანოპოლის ზავის თანახმად ახალციხის მხარე გათავისუფლდა და თორიც დაუბრუნდა დედასამშობლოს. ამის შემდეგ დაიწყო დაბის აღორძინება. მოსახლეობა მომრავლდა. ჩვენი საუკუნის 40-იან წლებში აქ 57-მდის კომლი სახლობდა. 50-იან წლებში, სამწუხაროდ, სოფელი გააუქმეს, რაც, უეჭველად, მიუტევებელი შეცდომა იყო. ახლა ხორციელდება ღონისძიება მისი რესტავრაციისათვის. მხარეს უნდა დაუბრუნდეს მისი ტრადიციული სახელი — თორისხეობა.

ბ. სადგერისხეობა. მხარეს სახელი შეეცვალა და სადგერისხეობა ეწოდა. ეს რამდენიმე მიზეზმა განაპირობა. მთავარი მიზეზი, როგორც უკვე აღინიშნა, თურქთა ურდოების მიერ თორის დანგრევა-გაპარტახება იყო. ამის გამო ხეობის მესვეურთა რეზიდენცია სადგერში გადმოვიდა. მდგომარეობაცა და ლანდშაფტიც ხელს უწყობდა თავად სადგერისა და მისი ტაძრის დაცვას. ტერიტორიულად სადგერი და თორი მეზობლებია, შაფწყალი (ახლანდელი ბორჯომულა) და მაღალი მთების კალთები აშორებენ ერთმანეთს. სადგერი ბაკურიანთან, ლიბანთან, ტბასთან, ცემთან, წალვერთან ერთად მთლიან ანსამბლს ქმნის, განლაგებულია შაფწყლისა და გუჯარულას ხეობებში, ხოლო „შაფწყლისა და გუჯარეთის“ შუამდინარეთი ერთ ვულკანურ მაგიდას წარმოადგენს“².

სადგერს სამხრეთით აკრავს ლიბანდის მთა, შვილველი, ნამწვი, ნაჩეხი, სენისთავი, თავად ციხე-გალავანი სამი მხრიდან დატულია ღრმა ხევით, წინ კი აგებული აქვს კედლის ზღუდე. ნახევარკუნძულის შთაბეჭდილებას ტოვებს სადგერი. მართალია, ნახევარკუნძულის მცირეა, სულ ერთნახევარ-ორი ჰექტარი ფართობი უჭირავს, მაგრამ მტრის თავდასხმის დროს მძლავრი თავშესაფარი ყოფილა. ამიტომ გასაგებია ჩვენთვის ტოპონიმის ხალხური გააზრება: სადგერი საძგერი იყო.

სადგერა უძველესი ტოპონიმიცაა. ახალი ქართლის ცხოვრების მესამე ტექსტში გვხვდება ამისთანა პოზიციაში: „ლალა ფაშას ლაშქარი და მირზა-ალი გამოეგზავნა პატრონს მანუჩართანა, ქართლს გა-

¹ ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრ., გვ. 8—9.

² ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 265.

ეძახა, ქართლს ვერ ჩავიდეს, სადგერს დადგეს და ამოსწყუდეს სადგერი, წმიდის გიორგის განძი წაქდა“¹.

ვახუშტის სიტყვებით, რაც დღესაც სწორად გვაჩვენებს ობიექტს. „ქვარების დასავლით და მძოვრეთის სამკრით არს მდინარე და ქეობა თორისა, რომელი გამოსდის ქვარებსა და ამას შუათს მთასა და მიდის დასავლით, მერმე მომგრგუალდების ჩდილოთ სადგერს ზეით და მიერთვის მტკუარს სამკრიდამ, და აწ განყოფილი არს სადგერად და გუჯარეთად“²; „ამ ქვეს ზეით ერთვის მტკუარს თორის-წყალი სამკრიდამ. ამ შესართავს სამკრით არს სადგერის ეკლესია წმიდის გიორგისა. ამას უდის აღმოსავლით თორი მდინარე, დასავლით შავწყალი; და შავწყალი გამოსდის ბაკულიანისა და კოდინანის მთასა, და მიერთვის მტკუარს სამკრიდამ. გომარეთამდე შავწყალსა და თორისწყალს უწოდებენ აწ სადგერის ქეობას. არამედ სადგერი არს მაგარი და შეუვალი“³.

სადგერი წყაროებში მეორე სახელითაცაა სოხსენიებული. „დავთარი“ მას ქაშვეთის სახელით იცნობს. სხვა პირდაპირი წყარო, გარდა „დავთარისა“, ამ ორი ტოპონიმის იდენტიფიკაციის შესახებ არა გვაქვს, მაგრამ ამ ცნობასაც, რომელიც 1595 წლით თარიღდება, ჩვენთვის მნიშვნელობა აქვს. ს. ჯიქიას ამასთან დაკავშირებით აღნიშნული აქვს: „პეტრეს სანჯაყის მეორე ნაჰიეს ეწოდება ქაშვეთის ნაჰიე. ეს ქაშვეთი იმავე დროს მეორე სახელია იმ ნაჰიეში პირველ სოფლად აღწერილი სადგერ პუნქტისა, რომელიც ნაჰიეს ადმინისტრაციული ცენტრი უნდა ყოფილიყო“⁴. 1595 წ., „დავთარის“ შედგენის დროს, ქაშვეთში, ე. ი. სადგერში, იხსენიება 6 კომლი, რომელთაც შეწერილი აქვთ დიდი გადასახადი, 30.000 ახჩის რაოდენობით⁵.

ვახუშტის ნომენკლატურით სადგერის ხეობა მთლიანად არ ფარავს თორისხეობას, შეიცავს მხოლოდ მის ნაწილს, შავწყლისა და თორისწყლის რეგიონებს. ეს კი დღევანდელი ბორჯომულის, თორულასა და გუჯარულას ხეობებია, სადაც განლაგებულია ბაკურიანი, მიტარბი, ჭიხარულა, ტბა, ლიბანი, წაღვერი, ცემი, სადგერი, ბორჯომი, ძველი თორისხეობა კი მოიცავდა ვრცელ მიწაწყალს, აწყურიდან ტაშისკარამდის, აწყურში ესაზღვრებოდა სამცხეს, ხან აღწევდა დვირამდის, როცა ეს დასახლებული პუნქტი ზემოქართლის საზღვარი იყო, ხან გადაიწევდა ხოლმე ჩრდილოეთით.

¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 525.

² ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 346.

³ იქვე, გვ. 380—381.

⁴ ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილანეთის დიდი დავთარი, III, თბ., 1958, გვ. 489.

⁵ გურჯისტანის ვილანეთის დიდი დავთარი, II, თბ., 1941, გვ. 331.

ტაშისკარამდის, როცა აქ იწყებოდა ქართლის საზღვარი, თუმცა ცნება საზღვრისა მაშინდელი ორიენტაციით მეტად არამყარი იყო, რადგან ხშირად იცვლებოდა ხოლმე. რაც შეეხება პ. ინგოროყვას დათარიღებას, რომ თითქმის მე-14—15 საუკუნეებიდან მოყოლებული, თორი, როგორც სახელწოდება მხარისა, გამოდის ხმარებიდან და მის ნაცვლად ამ მხარეს ეწოდება სადგერი, ანუ სადგერისხეობა¹, შემდგომ დაზუსტებას მოითხოვს, რადგან გამოსარკვევია, სადგერისხეობა მთლიანად გულისხმობდა ძველ თორისხეობას, თუ მის ნაწილს, როგორც ითქვა და ვახუშტისაც აქვს მინიშნებული.

გ. მტკვრისხეობა. ეს ცნება გვხვდება მხოლოდ ვახუშტის ნაშრომში და გულისხმობს თითქმის მთელ მიწა-წყალს აწყურიდან ტაშისკარამდის. ვახუშტის, როგორც ეტყობა, ხეობაში მოგზაურობა დაუწყია ტაშისკარიდან და გეზი აწყურისაკენ აუღია. ამიტომ მას თანმიდევნებით აღწერილი აქვს: ტაშისკარი, მთა მახლოსი, ყერძენის მთა, სარმანიშვილისკევი, ახალდაბა, ნეძვისკევი, ქიმერეთისკევი. კორტანეთისკევი, ზანავ-ჩვილისკევი, თორი, თორისწყალი. სადგერი, შავწყალი, ბაკულიანისა და კოდიანის მთები, გომარეთი, ციხისჯუარი, ბაკულიანის წყალი, კიმოთისმანი, გუჯარეთისკეობა, უზნარიანის ციხე, ეშმაკთბნისკევი, ნუა. პეტრესციხე, ყვერბილისკევი, დღვაშისკევი, ლიკანისკევი, ჭობისკევი². ალაგ-ალაგ გაკეთებული აქვს საყურადღებო შენიშვნები.

ვახუშტის სახელწოდება არ გავრცელებულა. მტკვრისხეობა რეგიონისათვის შეუფერებელი სახელი იყო, რადგან ეგევე შეიძლებოდა თამამად გვეწოდებინა მდინარის ზემო- და ქვემოწელის სხვა რეგიონებისათვისაც. დიდი მდინარე ძველი მესხეთისა და ქართლის მიწა-წყალზე ბევრგან ქმნის თვალწარმტაც ხეობებს და მათთვისაც უპრიანი იქნებოდა მტკვრის ხეობის დარქმევა. ამიტომ და ამასთან დაკავშირებული სხვა გარემოებების მიზეზით შეუფერებელი ტერმინი ვერ დამკვიდრებულა.

დ. ბორჯომისხეობა. XIX ს. შუაწლებიდან მხარის აღსანიშნავად გაჩნდა ბორჯომისხეობა. ვახუშტიმ, ე. ი. XVIII საუკუნემ, ეს ტერმინი არ იცის. ვახუშტის ნაშრომში დასახელებულია მხოლოდ ბორჯომისკევი, ისიც არა მტკვრის (თორის, სადგერის) ხეობაში, არამედ ახალციხის მახლობლად: ახალციხის წყალს „ერთვის ურიებთან ბორჯომის ქევი, მისვე მთის გამომდინარე და მომდინარე ეგრეთვე. აქა არს ახალციხე ქა-

¹ პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 397.

² ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 380—381.

ლაქი“¹. XVI ს. თურქული „დავთარი“ ჩვენს ხეობას პეტრეს ლივანს (პეტრეს ციხეს) უწოდებს. ს. ჭიქია წერს: „ბორჯომის სახელი ამ ხეობას არ ერქვა. სახელწოდება აოხრებული თორისა თურქებისათვის უცნობი დარჩა. თურქებმა „გურჯისტანის ვილჰეთის“ ამ მონაკვეთს მათთვის კარგად ცნობილი და ამავე ხეობაში მდებარე პეტრესციხის სახელი შეარქვეს (პეტრეს ლივანს)“².

დ. ბაქრაძე გვაუწყებს, რომ რეგიონს ბორჯომის ხეობა საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ დაერქვაო. მანამდის ეს ტერმინი, როგორც ვიცით, არ იხმარებოდა, იხსენიებოდა ბორჯომის ქვეყა ახალციხის მახლობლად. ხევს, ირკვევა, რეგიონისათვის გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა და შემდეგ, XIX ს. ოცდაათიან წლებში, მთელი ხეობისათვის ეს სახელი უწოდებიათ. „ახალციხესთან მდებარე ბორჯომის ხევს, — გადმოგვცემს ს. მაკალათია, — ჰქონდა გარკვეული სტრატეგიული მნიშვნელობა და, როდესაც 1829 წლიდან მთელი მხარე, ე. წ. „ხეობა“ გადავიდა რუსეთის მფლობელობაში, რუსეთის სამხედრო უწყებამ ამ უსახელო „ხეობას“ უწოდა „ბორჯომის ხეობა“. ამგვარად, 1830 წლიდან ყოფილ თორის ხეობას ეწოდება ბორჯომის ხეობა“³.

XIX ს. 30-იანი წლებიდან მხარეში მოსახლეობა მომრავლდა და სიცოცხლე დასადგურდა. მოვიდა ახალი მოსახლეობა. ოჯახები დედაწულიანად გადმოვიდნენ აღმოსავლეთ, დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოს თითქმის ყველა კუთხიდან, უნდა ვიფიქროთ, რომ ახალ მოსახლეებს აქა-იქ აბორიგენებიც დახვდნენ, თუმცა მხარის მკვიდრი მოსახლეობა ან სულ გაიქლიტა, ან თუ კი ვინმე გადარჩა, თითო-ოროლა ოჯახის გარდა, სხვა პროვინციებში გაიხიზნა და ადგილობრივ მოსახლეობაში გაითქვიფა. ამიტომ აბორიგენები, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, ბორჯომისხეობას აღარ დაჰბრუნებიათ, მათი მეტად შორეულ წინაპართა ნაშთები მობრუნდნენ უკან. ამ მიზეზით მოსახლეობის ტომობრივი შემადგენლობა აჭრელდა და აირია. რაც დღესაც კარგად შეინიშნება. ჩვენ თითოეულ დასახლებულ პუნქტთან მოცემული გვაქვს ნუსხა გვარებისა, რომლებიც დღეს აქ სახლობენ. ეს გვარები კი უკანასკნელი ასი-ასორმოცდაათი წლის წინათ ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეებიდან არიან მოსულნი, აღმოსავლეთიდანაც, დასავლეთიდანაც და ჩრდილოეთიდანაც, გვხვდებიან ქართლები, კახელები, მთიულები, ხევსურები, ფშავლები, მესხები, ჭავჭავები, იმერლები, გურულები, რაჭველები, აჭარლები, სვანები, მეგრელები — მთელი ეთნოგრაფიული საქართველოს შთამომავალნი. ამიტომ ადგი-

¹ ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 663.

² ს. ჭიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 474.

³ ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრ., გვ. 11.

ლობრივი მეტყველება ნარევიან. ფონეტიკაშიც, მორფოლოგიურ-სინტაქსურ სტრუქტურაშიაც, ლექსიკაშიაც ხეობის მცხოვრებთა მეტყველება სიჭრელეს შეიცავს, ერთ მთლიანობას არ გვაჩვენებს. მოსახლეობის მოძრაობა და გადაადგილებ-გადმოადგილება კანონზომიერი პროცესია. ის განსაკუთრებით იგრძნობოდა ჩვენში ისტორიული ავბედობის წყალობით. ამით აიხსნება ეთნიკური შემადგენლობის ნაირფეროვნება ცალკე რეგიონებში, მით უმეტეს, იმისთანა მხარეებში, სადაც მტრის თავდასხმებს უფრო ხშირი ხასიათი ჰქონდა. ერთ-ერთი ასეთი რეგიონი ბორჯომისხეობა იყო. მოსახლეობის ხშირ აყრა-მიგრაციას შედეგად მოჰყვა ძველი ტომურ-ნათესაური სიწმინდის ამღვრევა. მეტყველების ადგილობრივი ნორმების შერევა. „ჩვენთვის ნათელია, — სწორად მიუთითებს ნ. ბერძენიშვილი, — რომ ეთნიკურად საქართველოს აწინდელი მოსახლეობა მის ძველ მოსახლეობასთან შედარებით დიდად შეცვლილია, რომ ძველი ტომურ-ნათესაური სიწმინდით დღემდის არც ერთ კუთხეს არ მოუღწევია (და ეს ცვლილება ზოგან მეტია, ზოგან ნაკლები იმის მიხედვით, თუ როგორი ისტორიული პირობები გამოიარა და საზოგადოებრივი განვითარების როგორ დონეს მიაღწია ამა თუ იმ ქართველმა ტომმა). ჩვენი ღროის კახეთში, მაგალითად, მცირე ვინმეა ძველ კახთა და ჰერათა ჩამომავალი, რომ ეთნიკურ-ნათესაურად ჩვენი ღროის კახელს მცირე რამ აქვს საერთო ძველ კახთან და ჰერთან. მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის ცვლა არანაკლებ თვალსაჩინოა საქართველოს ცენტრალურ რაიონში — ქართლში. ქართლის აწინდელ ქართველებში ძველ ქართვეს ტომურ-ეთნიკური სიწმინდით მცირე ვინმეს თუ მიუღწევია... ასეთივე მოვლენა აღინიშნება, მეტის თუ ნაკლები მიახლოებით, საქართველოს სხვა მხარეებშიც: ეგრის-აფხაზეთში, გურია-ფერსათში, არგვეთ-იმერეთში, რაჭა-ლეჩხუმში თუ მესხეთ-ჯავახეთში — ყველგან ეთნიკურ-მონათესავეობის თვალსაზრისით თავდაპირველი მოსახლეობა სახეშეცვლილია და ვინ იცის, რამდენი „ნათესავის“ შერწყმის ნაყოფია თითოელი მათგანის აწინდელი აბორიგენები“¹.

მოსახლეობის გადაადგილებას, აყრა-განადგურებას, ბუნებრივია, იწვევდა გარეშე მტრების გაუთავებელი თავდასხმები, სპარსთა, არაბთა, მონგოლთა, თურქთა, ყიზილბაშთა სისხლიანი შემოსევათარეშები. ეს მოსალოდნელიც იყო. მაგრამ ამასთან ერთად, არანაკლები ზიანი მოჰქონდა მოულოდნელ უბედურებასაც, რასაც შინაგანად წარმოშობდა ფეოდალური იერარქია, ადგილობრივი ბატონმმართველობის განუკითხავი თარეში, რაც იწვევდა მოსახლეობის

¹ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომ., გვ. 239.

რიცხობრივ შემცირებას და სასტიკ შევიწროებას. „ცნობილია, რომ, — ამბობს ნ. ბერძენიშვილი, — გვიანფეოდალური საქართველოს მოსახლეობის რიცხვი კატასტროფიულად მცირდებოდა. ეს მოვლენა, დაჯერებით შეიძლება ითქვას, შედეგი იყო არა მხოლოდ ყიზილბაშ-ოსმალ-ლექთა თარეშისა, არამედ, კიდევ უფრო ეს იყო შედეგი ქართველი ფეოდალების თარეშისა საკუთარ ქვეყანაში“¹. რა გადაჭარბებაც არ უნდა მოგვეჩვენოს ამ სიტყვებში, უეჭველად მწარე სიმართლეა ნათქვამი.

მოსახლეობის ტომობრივი სიჭრელის, მეტყველების სხვადასხვა დიალექტური ნორმების შერევის, არაქართული ელემენტის გავრცელების მიუხედავად, ხეობის ტრადიციული და ახალი ტოპონიმების სტრუქტურაზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ის აღმოცენებულია საერთოქართულ მოდელთა შესაბამისად და ამ მოდელებში თავსდება, გადახვევა არა ჩანს, რესპუბლიკის სხვა რეგიონთა ტოპონიმების სემანტიკურ-სტრუქტურული მოდელების შესატყვისია. ეს კი მოწმობს ქართული ტოპონიმის წარმომავლობა-გავრცელების ერთხაზოვნებას.

4. ნუა. ძველი ნუა, მჭიდროდ დასახლებული პუნქტი, მდებარეობდა სწორედ იქ, სადაც ახლა ქ. ბორჯომის ცენტრია, მტკვრის მარჯვენა ნაპირას. იმ მიდამოებში ამჟამად არის ცნობილი ბარკი, მინერალური წყლის საბადო (წყარო), რამდენიმე სანატორიუმი, ორი სასტუმრო (ძველი და ახალი). შუაზე ჩამოუდიოდა შავწყალი (ახლანდელი ბორჯომულა), ეკვროდა მტკვარს. „დავთარში“ ნუა მოხსენიებულია გაუკაცრიელებულ სოფლად, რომელიც მაინც დიდი გადასახადით (5.000 ახჩით) ყოფილა დაბეგრილ². ს. ჯიქიას რედაქციით შედგენილ რუკაზე აღნიშნულია მტკვრის მარჯვენა ნაპირას, ვახუშტის ატლასზე კი — მტკვრის ორივე მხარეს. ვახუშტის ცნობა ზუსტი არ უნდა იყოს.

ჩრდილოეთით ნუას ესაზღვრებოდა მტკვარი და ეშმაკთუბნისხევი, სამხრეთით — ჭალა, დასავლეთით — ფაფა, აღმოსავლეთით — სადგერის მისადგომები (ახლანდელი პლატო). ვახუშტის აღწერით, ნუას საზღვრები ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: „ჩდილოდამ კეობაში მტკუარს ერთვის ეშმაკთუბნისხევი, გამომდინარე ამასა და მთას იქეთის მთის შუადამ. ამას ზეით, ნუას, მოერთვის შავწყალი. ნუას ზეით, ჭალის პირისპირ, სამკრიდამ, ერთვის მტკუარს დღვაშისხევი. გამოსდის კოლიანის მთას. მას ზეით არს, მტკუარის კიდეა ზედა, სამკრით, პეტრესციხე, ფრიად მაგარი და შეუვალა მტრისაგან“³.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 243.

² II, გვ. 328; ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 477.

³ ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 381.

სახელწოდება დაცულია მხოლოდ წყაროებში. ეტიმოლოგია უცნობია. იმის გამო, რომ აბორიგენობა ჩვენამდის არ მოღწეულა, ნუა ტოპონიმი ახლანდელი მოსახლეობის ხსოვნაში არ შენახულა. ადგილობრივი ინტელიგენცია უპირველეს ყოვლისა მას იცნობს ვახუშტის ინფორმაციის მიხედვით. 1595 წ., როცა შედგა თურქული „დავთარი“, ყოფილა ნასოფლარი. ვახუშტი დასახლებულ პუნქტად კი იხსენიებს, მაგრამ მის მოსახლეობაზე არაფერს ამბობს. XIX ს. 30-იან წლებში, როცა მხარეს ბორჯომისხეობა ეწოდა, ჩანს, აღარავის ახსოვდა. ტოპონიმი მივიწყებული იყო გვიანობამდისაც. სამწუხაროდ, ნუა ტოპონიმი ამჟამადაც დავიწყების მტვერმიყრილია. სასურველია ტოპონიმის გაცოცხლება იმ გზით, რომ მისი სახელი ეწოდოს ქ. ბორჯომის რომელიმე უბანს ან ახალ სანატორიუმს, რომელიც საკურორტო ზონაში აიგება.

5. ნეძვი. ზემოქართლის ერთ-ერთი უძველესი დასახლებული პუნქტი, ნეძვი, მდებარეობდა ახალდაბასთან, ნეძვის (ნეძურას) ხეობაში. ტოპონიმი დამოწმებულია ძველქართულ წყაროებში. აქ გრიგოლ ხანძთელის ერთ-ერთ მოწაფეს, თეოდორეს, აუგია დიდი მონასტერი, სადაც ბევრ გამოჩენილ მწიგნობარსა და მოაზროვნეს, მათ შორის გიორგი მთაწმიდელს, უმოღვაწია. ნეძვის სავანე X ს. მოხსენიებულია გიორგი მერჩულის „გრიგოლ ხანძთელის ცხორებაში“, დამოწმებულია აგრეთვე „გიორგი მთაწმიდლის ცხორებაშიც“.

გიორგი მერჩულე მოკლედ აღწერს გრიგოლ ხანძთელის მოწაფეთა (თეოდორე, ქრისტეფორე) მოღვაწეობას ქართლში და ბოლოს დასძენს: „არამედ თეოდორე და ქრისტეფორე სანატრელთა მათ დიდთა მამათა რაჟამს იხილნეს განჭაბუკებულნი და სრულნი სიბრძნითა და ჰასაკითა ღირსნი იგი ღმრთისანი არსენი და ეფრემ, გულაპყრობილ იქმნნეს ფიცებისაგან მამისა გრიგოლისა, რომლისადა აღეთქუა; ვიდრე ყრმათა მათ აღორძინებდმდე არა განეშორნეს მათგან. მაშინ ფარულად ხანძთით ღამე გამოვიდეს, და ძმანიცა ვინმე თანა წარიყვანნეს და კუალად წარვიდეს კერძოთა ქართლისათა, რამეთუ უფალი უწოდდა მათ უხილავად ბრძანებით და აღაშენებდა წმიდათა მათ მონასტერთა მათ მიერ ნ ე ძ ვ ს ა და კ ვ რ ი კ ე წ მ ი დ ი ს ა ს ა . ხოლო ნეტარსა გრიგოლს ეუწყა უფლისა მიერ, რამთა არღარა დააბრკოლნეს გულს-მოდგინებისა მისგან მათისა, არამედ თანამდგომ ექმნეს კეთილსა მას საქმესა. და ძიება ყო მამამან გრიგოლ და პოვნა იგინი სამცხეს, და აბრაღა ფარულად წარსლვაჲ მათი. ხოლო იგინი შეუვრდეს და ჰრქუეს: „შენდობა იყავნ ჩუენდა, წმიდაო მამაო, რამეთუ ამის მიზეზისათჳს იქმნა გამოსლვაჲ ჩუენი ხანძთით, რამთამცა ნაყოფი რამე ნაწილ ჩუენდა ჩნდა ახლად შმნებითა მონასტერთათა“. ხოლო წმიდამან მან ჰრქუა: „კეთილ არს განზრახვაჲ ეგჳ თქუენი

ნებითა ღმრთისადათა, არამედ მე თანამონაწილე მყავთ გულს-მოდგინებასა მაგას, რამეთუ არა ვარ მახრწველ კეთილისა“. და წარვიდეს ზოგად სამცხისა და ქართლისა არეთა მათ უდაბნოთა, და პოვნეს ორნი ადგილნი სამონასტრედ, და აღაშენეს სენაკები ორგანვე და უწოდეს თეოდორტს ვანსა ნ ე ძ ვ, ხოლო ქრისტეფორეჲსსა — კვრიკე წმიდაჲ, და მოწაფენი დაუტევნეს¹.

გიორგი მერჩულე პირდაპირ მიუთითებს, რომ ნეძვი და კვირიკე წმიდა მღებარეობენ ქართლშიო: „კუალად წარვიდეს კერძოთა ქართლისათა“, სადაც „აღაშენებდა წმიდათა მათ მონასტერთა მათ მიერ ნეძუსა და კვრიკე წმიდისასა“, „და წარვიდეს ზოგად სამცხისა და ქართლისა არეთა მათ უდაბნოთა, და პოვნეს ორნი ადგილნი სამონასტრედ“. გამოდის, რომ IX—X სს. ნეძვი და კვირიკე წმიდა შედიოდნენ ქართლის შემადგენლობაში და არა სამცხეში. ამასთან, სავარაუდოა, იმხანად ქართლისა და სამცხის სასაზღვრო ხაზი გადიოდა დვირზე, განისაზღვრებოდა თორისხეობით.

ნეძვის მონასტერი ყოფილა ჩინებული სავანე, სადაც სხვადასხვა დროს იმყოფებოდნენ ძველი ქართული კულტურის განთქმული მოღვაწენი და ეწეოდნენ შემოქმედებით მუშაობას. აქ განსასვენებლად მოდიოდნენ ერის სულიერი მამანი, მწიგნობარნი და ფილოსოფოსნი. ერთ-ერთი ასეთი პიროვნება ყოფილა ძველი ქართული კულტურისა და მეცნიერების ბრწყინვალე მოღვაწე გიორგი მთაწმიდელი, რომლის „ცხოვებაში“ გიორგი ზუცესმონაზონს ნათქვამი აქვს შემდეგი: მეფემ გიორგის „მისცა ადგილნი შუშნიერნი, ლავრანი დიდებულინი განსასუტნებელად და საყოფელად მისად: პირველად ნ ე ძ ვ ქართლსა შინა და შემდგომად მცირედისა შატბერდი, დიდებული ლავრა კლარჯეთს შინა“².

ნეძვთან ერთად გ. მერჩულეს კვირიკე წმიდაც აქვს დასახელებული. გრიგოლ ხანძთელის მოწაფეებმა, თეოდორემ და ქრისტეფორემ, აქ ააგეს მონასტრები, თანაც ორივე მათგანი ქართლშია ლოკალიზებული. ნეძვის ადგილმდებარეობის დადგენა სიძნელეს არ წარმოადგენს, რადგან ეს ადგილი ახლაცაა ცნობილი და იქ თეოდორეს ტაძრის ნანგრევებიცაა შემონახული, მაგრამ ძნელდება კვირიკე წმიდის ლოკალიზება. მისი ადგილმდებარეობა დაუდგენელია, რადგან ნასოფლარიც არ შენახულა. პ. ინგოროყვა წერს: „რაც შეეხება კვირიკეთს (კვირიკეწმიდას), ამ პუნქტის თვით სახელწოდებაც გამჭრა-

¹ გ. მერჩულე, ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა, ნ. მარის გამოც., TP., VII, СПб., 1911, გვ. ლე-ლუ; პ. ინგოროყვას გამოც., თბ., 1949, გვ. 76—77.

² ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი აღაპებით, თბ., 1901, გვ. 320; ან: ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, შედგ. ს. ყუბანეიშვილის მიერ, თბ., 1946, გვ. 206.

ლია და ადგილმდებარეობა ამ სავანისა დღემდე დადგენილი არაა“¹. თუმცა მკვლევარს იგი მაინც ეგულება საყუნეთის ფარგლებში, სამცხის საზღვართან. „ქართლ-სამცხის ეს სანაპირო მხარე. „ზოგად ქართლისა და სამცხის არენი“, რომელნიც მე-8—10 საუკუნეებში ადმინისტრაციულად ქართლის ნაწილს შეადგენდა, როგორც ირკვევა, მოიცავდა თანამედროვე ბორჯომის რაიონს თითქმის მთლიანად (გარდა მტკვრის მარცხენა სანაპირო ზონისა, რომელიც სამცხის ფარგლებში შედიოდა), ამას გარდა იგი მოიცავდა ბორჯომის რაიონის მომიჯნავე საყუნეთის სექტორს ახალციხის რაიონისას (ე. ი. სექტორს, სადაც ჰდებარებოდა კვირიკე წმიდა)“². მართალია, ეს მოსაზრება ვარაუდის სახითაა გამოთქმული, მაგრამ ერთი მაინც ცხადი ჩანს, კვირიკე წმიდა, უეჭველად, ზემოქართლის ფარგლებში უნდა ყოფილიყო, ხოლო მისი ლოკალიზება თორისხეობას (ახლანდელი ბორჯომისხეობა) არ შორდება. მე კი მგონია, კვირიკე წმიდა საძებარია დღევანდელი დვირ-ჭობისხეე-ქვებისხეე-საყირეს ფარგლებში. აქაა სალოცავი კვირაცხოველი, რასთანაც ეგების კვირიკე წმიდასაც ჰქონდა რაიმე დამოკიდებულება, ხოლო კვირიკაანთი (II კვირიკაანთ მიწა) ადგილია ჭობისხეეში, სადაც კვირიკაანთ გვარი არ იხსენიება, ტობონიმი კი ძველია.

ნეძვი, ადრე მჭიდროდ დასახლებული სოფელი ყოფილა. შემდეგ მტერს შეუშუსრავს. XVI ს. ბოლოს დანგრეული და გაუყატრიელებული ჩანს. „დავთარში“ იხსენიება ნასოფლარად, სადაც მოსახლეობა აღარაა, მაგრამ მაინც შეწერილი აქვს გადასახადად 6.000 ახჩა³. ვახუშტი იმოწმებს არა ნეძვის, არამედ ნეძვისკეცს: „ახალდაბას ქუეით მტკუარს მოერთვის ჩდილოდამ გევი ნეძსაო“⁴. ამ ხეცს ამჟამად ნეძვისწყალი || ნეძურა ეწოდება. ჩვენ ჩაწერილი გვაქვს აგრეთვე ადგილობრივ მკვიდრთა ხსოვნაში შემონახული რამდენიმე მიკროტობონიმი, რომლებიც შედგენილია ნეძვ ფუძით: ნეძვი (ნასოფლარი), ნეძვისპანტნარ-ი (ადგ., სათეს. ახალდაბაში), ნეძვისდელე (დელე ახალდაბაში, კორტანეთში), ნეძურა, ნეძვისწყალი, ნეძურასხეობა, ზემონეძვი, ქვემონეძვი (ნასოფლარები ახალდაბასთან). ყველა ეს მიკროტობონიმი და პიდრონიმი ლოკალიზებულია მტკვრის მარჯვენა ნაპირას. ს. ჯიქიამ სწორად აღნიშნა ვახუშტის ატლასის შეცდომა: „ნეძვი მტკვრის მარცხენა მხარეს მდებარედაა ნაჩვენებო“⁵. თავად ს. ჯი-

¹ პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 399.

² იქვე, გვ. 395—396.

³ II, გვ. 330; ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 484—485.

⁴ ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 380.

⁵ ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 485.

ქიას რედაქციით შედგენილ რუკაზე ნეძვის ადგილმდებარეობა მართებულადაა ლოკალიზებული, ოღონდ, მის ირგვლივ არსებული მიკროტოპონიმია და ჰიდრონომია აღნიშნული არაა.

6. დვირი. თორისხეობაში ერთ-ერთი საკვანძო ცენტრი იყო დვირი, რომელიც მხარის ერთგვარ გასაღებსაც წარმოადგენდა, რადგან აქ გადიოდა ქართლის სამეფოსა და სამცხე-საათაბაგოს სასაზღვრო ხაზი. თავად დვირი ხან სამცხე-საათაბაგოს შემადგენლობაში შედიოდა (ამას მხოლოდ მაშინ ჰქონდა ადგილი, როცა სამცხე-საათაბაგოს საზღვარი ტაშისკარამდის აღწევდა), ხან ქართლის სამეფოს ნაწილს შეადგენდა (ამას კი მაშინ ჰქონდა ადგილი, როცა დვირამდის აღწევდა ქართლის სამეფოს სამხრეთი საზღვარი). ამიტომ ძველ წყაროებში დვირი ზუსტადაა ლოკალიზებული და მკიდროდ დასახლებულ პუნქტადაა დამოწმებული. ბერი ეგნატაშვილი გვაუწყებს: „ათაბაგს ეპყრა: გურიელის საზღვარს ზეითი, ფერსათის მთის გარდაღმართი, დ ვ ი რ ს ზ ე ი თ ი, აქათ ქართლის საზღვრამდის“¹. ამ ცნობის თანახმად, დვირი აღარ შედის ქართლის შემადგენლობაში. ბერი ეგნატაშვილის მსჯელობას ემოწმება ვახუშტის შემდეგი სიტყვებიც: „ამ ქვეთ ზეით არს ჭობისკევი, და არს დ ვ ი რ ა მ დ ე ქართლისა“².

ამ შეხედულებას იზიარებენ თანამედროვე მეცნიერებიც. ნ. ბერძენიშვილი სოფელს ისტორიულად სასაზღვრო ზონად მიიჩნევს. „დ ვ ი რ ი საზღვარი იყო ოსმალთა მძლავრობის ჟამს ქართლსა და ახალციხის საფაშოს შორის, ვიდრე 1828 წლამდეო“³. ეგვევ დასკვნა აქვს გაკეთებული ს. მაკალათიასაც. „მე-17 საუკუნეში, — ამბობს ავტორი, — ქართველებმა, შეძლეს თურქებისაგან განეთავისუფლებინათ თორის მხარის ნაწილი სოფ. დვირამდე. მაგრამ თურქები, რომლებიც გამაგრებული იყვნენ ახალციხის მხარეში, მაინც გამუდმებულ თარეშს აწარმოებდნენ თორზე“⁴.

„დავთრის“ შედგენისას დვირი დასახლებული პუნქტი ყოფილა და ალბათ სასაზღვრო ზონადაც ითვლებოდა. ამას ის ფაქტიც მოწმობს, რომ სოფელში ცხოვრობდა 6 კომლი, მაგრამ მათ შეწერილი ჰქონდათ დიდი გადასახადი — 20.000 ახჩა⁵.

ტოპონიმი არ შეცვლილა ავბედობის მძიმე პერიოდშიაც. ძველ, თანამედროვე ქართულსა და უცხოურ წყაროებში ისევე, როგორც ხალხის ხსოვნაში, ერთნაირი გახმოვანებითაა დაცული. ეტიმოლოგია

¹ ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959, გვ. 349.

² ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 381.

³ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 223.

⁴ ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრ., გვ. 8—9.

⁵ II, გვ. 95; ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 127.

დაუდგენელია. ამჟამად დვირი, სასოფლო საბჭოს ცენტრი, აერთიანებს სამ სოფელს — ქვაბისხევს, კობისხევსა და კითახევს.

7. ახალდაბა. ეს დაბა ბევრ საისტორიო წყაროშია მოხსენიებული. ის ხეობაში მუდამ იყო საკვანძო ადგილი და დღესაც ამ როლს ასრულებს. ჟამთააღმწერელი იმოწმებს ახალდაბასა და ახალდაბისხიდს: „წარემართნეს და განვლეს კიდი ახალდაბისა“. „სდევნეს ახალდაბის კიდიამდე“¹. ბერი ეგნატაშვილი გადმოგვცემს: „მეფე ლუარსაბ და მოურავი წარმოვიდენ და მოვიდენ ახალდაბას“, „გარდმოვიდა ახალდაბას სამასის კაცითა“². ვახუშტის მოხსენიებული აქვს ახალდაბა როგორც მცირე ქალაქი, რომელიც მდებარეობს მტკვრის მარჯვენა და მარცხენა ნაპირზე: „ამის დასავლით არს ახალდაბა, მცირე ქალაქი, მტკვრის იმიერ-ამიერ, მოსახლენი ქართველნი და ურიანი. აქა არს კიდი მტკიცე. ახალდაბის სამკრით არს ციხე მაღალს კლდესა ზედა, დიდნაშენი და მაგარი“³. ვახუშტი ლაპარაკობს უხილობაზეც: „მეფეცა მოვიდა ახალდაბას სპითა და არღარა იყო მუნ კიდი, რამეთუ მტკუარი განდიდებულ იყო თთუესა ივნისსა. ამისთა მხილველთა შეავედრნეს თავნი ღმერთსა მეფემან სპითურთ და განვიდნენ ცხენის ცურვით უვნებელად ყოველნი“⁴. ავტორი იმოწმებს ცოცხალსა და მოკმედ ქალაქს, რომელშიაც არის ხალხმრავლობა, მიმოსვლა, სადაც მეფენიცა და დიდი სახელმწიფო მოღვაწენიც ჩერდებიან. ჩანს, ადრე თურქთა მიერ იავარქმნილი და გაპარტახებული მცირე ქალაქი აღუდგენიათ და შემდეგ ის ასედაც იხსენიება. თურქულ „დავთარში“ ახალდაბა გაუკაცრიელებულადაა დამოწმებული, ამასთან, შეწერილი აქვს დიდი ბეგარა — 20.000 ახჩა⁵. ახალდაბას ადგილი და სახელი არ შეუცვლია.

გეოგრაფიულად ახალდაბას საკვანძო ადგილი უჭირავს. მისი ბუნებრივი ზღუდე მტკვარი იყო, აღმოსავლეთით ესაზღვრებოდა ნეძვს, სამხრეთით — კორტანეთს, ჩრდილოეთით — ტაშისკარს, აქედან ნეძურისხეობით გუჯარეთისხეობაში გადიოდა გზა, ხოლო კორტანეთ-ნუა-ყვიბისით — თორს.

დღეს ახალდაბა დიდი დასახლებული პუნქტია, რომლის შემოგარენში აღწერილი გვაქვს ათობით ცოხტალი მიკროტოპონიმი საერთო-ქართული მოდელისა (ნ. ლექსიკონი).

8. ნასოფლარები. ბორჯომის ახლანდელ რაიონში ათობით ნასოფ-

¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 240, 241.

² იქვე, გვ. 387, 408.

³ ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 380.

⁴ იქვე, გვ. 422.

⁵ II, გვ. 21, 330; ს. ჟიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 485—486.

ლარია. განსაკუთრებით ბევრი ნასოფლარია აღრიცხული (ზოგი სახელიანი, ზოგიც უსახელო) თორის, სადგერის, შავწყლის (ბორჯომულას), ქვაბისყურის, საკირულას, გუჯარულას, ნეძურას მიდამოებში. არაერთი დასახლებული პუნქტის კვალი სულ წაშლილა, ბევრისა მხოლოდ სახელია შემორჩენილი და ეს მისი ლოკალიზების შესაძლებლობას გვაძლევს, ზოგიერთისა კი — მხოლოდ სახელი ვიცით, ადგილმდებარეობა არა. ჩვენ 50-ზე მეტი ამისთანა ნასოფლარი აღვწერეთ.

თურქული „დავთარის“ მიხედვით ბორჯომისხეობაში XVI ს. მიწურულს ჯერ კიდევ შეიძლებოდა დანგრეული და გაცამტვერებული დასახლებული პუნქტების აღრიცხვა, ამ ძეგლის შესწავლით და გამოცემით (თურქულად და ქართულად) აკად. ს. ჯიქიამ აღადგინა სამხრეთ საქართველოს ბევრი მიკრო- და საკუთრივ ტოპონიმი, რომლებიც გვიანდელ წყაროებში აღარაა მოხსენიებული და მათ არც ვახუშტი იცნობს, ზუსტად, დაადგინა ათობით ნასოფლარის ადგილმდებარეობა და პირველსახელებია. „დავთარში“ ფიგურირებული მრავალი ტოპონიმი ემთხვევა ვახუშტის ნომენკლატურას და, როგორც ითქვა, ხალხის ხსოვნაშიც მყარადაა შემონახული. ეს ადგილები და მათი შემოგარენი ჩვენც აღვწერეთ და ამის შედეგად, ასობით უცნობი ტოპოერთეული გამოვავლინეთ (ნ. ტოპონიმთა ლექსიკონი). მაგრამ „დავთარში“ ცოტა როდი გვხვდება იმისთანა ერთეულებიც, რომელთა ლოკალიზება ვერ ხერხდება. ს. ჯიქიამ დიდი ჯაფა გაწია ამაზე. მაგრამ შეუძლებელის შეძლება ძნელია. მეც მთლიანად შევაჯერე, ხეობის მიწა-წყალი, მოვიარე დასახლებული პუნქტები, ვესაუბრე ასობით ადგილობრივ ადამიანს, მაგრამ გულისტკივილით უნდა ვთქვა, რომ ნასოფლართა ერთი რიგის ლოკალიზება არ იქნა და მაინც ვერ შევძელი. საქმე ისაა, რომ ეს ნასოფლარები თვით „დავთარშიც“ ნასოფლარებადაა მოხსენიებული და არა თუ დღეს, მაშინაც დავიწყებას ყოფილა მიცემული. ვახუშტი, ეტყობა, უფრო ზეპირ ინფორმაციას ეყრდნობოდა და, ამის გამო, დავიწყებულმა სახელებმა ვერც მის ნაშრომში ჰპოვეს ადგილი.

ვერ განისაზღვრა „დავთარში“ აღბეჭდილი რამდენიმე პუნქტის ადგილმდებარეობა. შემორჩენილი გვაქვს მხოლოდ ტოპონიმები, სახელები, ობიექტები, რასაც ეს სახელი ჰქვია, უცნობია. აი, ტოპონიმები, მხარის ამჟამინდელი ტოპონიმენკლატურაში რომ არ დასტურდება, მაგრამ „დავთარი“ კი მათ იცნობს: გალაჩათუბანი, მაყურაზი, ეკლესიისკარო, ზემოციხე||ზემოსხე, ნახუცვარათუბანი (მელქეთათუბანი), ინაკათუბანი, მელქეთაძეთუბანი, ზღასთავი, გორისთავი||კორისთავი, ვიკრეთუბანი, ღამზა, ზნახა, ზუზნა||ძუძნა||ძუწნა, ბუზათუბანი¹.

¹ II, გვ. 20—21, 326—332; ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 475—495.

გაუჟაცრიელებულად ნახსენები ყ უ რ ს ო ფ ე ლ ი¹ ეგების ყურ-
უმსებია (ნასოფლარი ბაკურიანთან); ქ ა მ ა რ ზ ა ახლანდელი ქ ა -
მ ა რ კ ლ დ ე უნდა იყოს (ადგილი ციხისჯვართან).

ზოგიერთი ნასოფლარის ადგილმდებარეობა კვლავ საძებარია,
მაგრამ მათი გარეგანი მოდელი საერთო-ქართული ყაიდისაა. იმის-
თანა ნასოფლარები კი, როგორც არის ეშმაკთუბანი, დღვაშისხევი,
ლომსათუბანი, გომნა, ნუა, თორი, ნეძვი, ყვერბილი, ქიმერეთი და
მისთ. ვახუშტის ნაშრომშიც გვხვდება და დღესაც ამ სახით იხსენი-
ება. რაც შეეხება „დავთრის“ მიხედვით ნასოფლარებად, გაუჟაცრი-
ელებულებად დამოწმებულ პუნქტებს — ლიკანი, ყვიბისი, ჭალა, ჭო-
ბისხევი, ჭითახევი, წაღვერი, სამზიოსხევი (||მზეთამზე), გოგოსუბა-
ნი, ახალდაბა, ფაფა, ზორეთი, სადგერი, კიმოტისმანი (||კიმოთისმანი||
||კიმოთისუბანი), რველა (||რველი), ზანავი, კორტანეთი, ბაკურიანი,
მიტარბი, ქვიშხეთი — ახლა ისინი აყვავებული სოფლებია. ყველა
მათგანში მოსახლეობა მოსულია გვიან, აბორიგენობა ცოტაა. მათი
წარმომავლობის დადგენაც ძნელია.

აბორიგენების დასადგენად საინტერესო მასალას გვაწოდის ცალკე,
აქედან მიქცეული, გვარების ანალიზი. ერთ-ერთი ასეთი გვარი, არის
კეცხოველი, რომელიც კ ე ე ჩ ხ ო ბ ი დ ა ნ ყოფილა გახიზნული
ქართლში. საკითხი ზედმიწევნით გამოიკვლია ს. ჭიქიამ, რომლის
აზრით, კეცხოველი მომდინარეობს კ ე ე ხ ო ვ ი დ ა ნ. ამისთანა ტოპო-
ნიმი არა გვაქვს, სამაგიეროდ ბორჯომისხეობაში ცნობილია კ ე ჩ -
ხ ო ბ ი, რომელიც თურქიზებული კ ე ე ხ ო ვ ი ||კ ე ე ხ ო ბ ი ალ-
მოჩნდა. ს. ჭიქია გადმოგვცემს: „როგორც ვხედავთ, კეცხოვლიანთ
გვარის ერთი ოჯახი (გიორგი კეცხოველი) ბორჯომისხეობის მკვიდ-
რი ყოფილა, იქიდან გადმოსახლებული ძნელბედობის დროს და და-
სახლებული ბრეთში. მე ვფიქრობ, რომ ამჟამად წაღვერთან მდებარე
ადგილის სახელი კ ე ჩ ხ ო ბ ი იგივე ძველი კ ე ე ხ ო ვ ი უნდა იყოს.
არაქართულად (თუ გნებავთ, იმავე თურქულად) მეტყველი კოლექ-
ტივის ენაზე კ ე ე ხ ო ვ - ი კ ე ჩ ხ ო ბ - ად წარმოითქმოდა“².

„დავთარში“ დამოწმებულია ბ ა კ უ რ ი ა ნ ი და წ ა ღ ვ ე რ ი,
ვახუშტის ნაშრომში გვაქვს ბ ა კ უ ლ ი ა ნ ი და წ ა ღ ვ ე ლ ი. ვა-
ხუშტის მართლწერის წყარო უცნობია. „დავთრის“ შემდგენელი, ჩანს,
ეყრდნობოდა ადგილობრივ ტრადიციას, რაც ზეპირად გადმოეცა შთა-
მომავლობას. ვახუშტი ყველა შემთხვევაში გადმოგვცემს: ... „ვიდრე
თორის მთამდე და ბ ა კ უ ლ ი ა ნ ა მ დ ე“; „წარმოვალს „ბ ა კ უ -
-“

¹ II, გვ. 20, 330; ს. ჭიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 484.

² ს. ჭიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 472.

ლიანი და ნა“; „მოერთვის ბაკულიანის წყალი“¹. ე. ი. ვახუშტის ნაშრომში გვაქვს ბაკულიანი, ბაკულიანისმა, ბაკულიანისწყალი. ამჟამად იწერება და გამოითქმის: ბაკურიანი, ბაკურიანისმა, ბაკურიანისწყალი.

9. ლანდშაფტი. ჩვენი რეგიონის ლანდშაფტი ნაირგვარია. მტკვარი თავისი მრავალრიცხოვანი შენაკადით, რომლებითაც დასერილია მთელი ხეობა აწყურიდან მოკიდებული ტაშისკარამდის, ქმნის ვრცელ აუზს. მტკვარს მარცხნიდან ერთვის: დვირულა და ქვაბისხეურა, ბანისხეურა და საკირულა, ზორეთულა და ლიკანურა (ლიცხურა); მარჯვნიდან — ჭობისხეურა და თორულა, ყვიბისურა და ყანდაურა, ბორჯომულა და გუჯარულა, ნეძურა და სარმანიშვილისხევი, თავთავიანთი მცირე, სახელიანი და უსახელო. შენაკადებით რომ მორბიან მღაღლი მთების კალთებიდან და ქმნიან მცირე და დიდ ხეობებს, სენებს, ტყის ზოლებს. ადრე ხეობა მთლიანად ტყით ყოფილა დაფარული, ახლა ტყე ცოტაა შემორჩენილი, რაც დაცულია, ზრდის ხეობის სილამაზეს, გამოყოფილია ნაკრძალები. ტყეების მოვლაზე ხორციელდება სახელმწიფოს მზრუნველობა.

მხარის ტოპონიმი შეიცავს როგორც ძველ, უხსოვარი დროის წინანდელ, ისე ახალ ფონდებს. დასახლებულ პუნქტებს ალაგ-ალაგ ფართო ზოლები უქირავთ, ალაგ-ალაგ ისინი მერცხლის ბუდეებით მოჩანან მთის კალთებიდან, ახლებიდან, მჩქეფარე ნაკადულების ნაპირებიდან. ყოველივე ამას საოცარი ჰარმონიულობით ესიტყვება ერთიანი ტოპონიმი, რომელიც ასახავს ლანდშაფტის თავისებურებებსა და ფერებს. გავიხსენოთ:

1. ხ ე ვ ე ბ ი: გუჯარეთისხევი, გუჯარულასხევი, თხაგახტიასხევი, კვისინეთისხევი, კოხტახევი, ლიკანისხევი, რამინისხევი, ოშორისხევი, ქვაბისხევი, ჭობისხევი, ჭითახევი, ყვერბილისხევი, ყერძენისხევი, ჭიშკარისხევი, ჭვარისხევი...

2. ს ე რ ე ბ ი: გოხებისერი, დიდი სერი, დიდი ქექიასერი, კოკოლა(ს)სერი, მუხებისერი, მშრალი სერი, ლომიმთისერი, საგორავებისერი, სათივეებისერი, საფიქლიისერი, შავი სერი, შუასერი, ჭილვებისერი, ჭიშკრსერი...

3. მ ი წ ე ბ ი: დავითისმიწა, ზორეთისმიწები, კვირიკაანთმიწა, მეყავრისმიწა, მეტოსმიწა, მრგვალი მიწა, მოცლილი მიწა, ნაყისარისმიწა, ობოლმიწები, სატივისმიწები, ფარებისმიწები, მშრალი მიწა...

4. ს ა თ ი ბ ე ბ ი: გიორგისათიბი, მოლისათივე, ოქრუასათიბე, რაჯაბასათიბი, სტეფნაძისათივე, ტაბატაძისათივე...

¹ ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 318, 333, 364, 380, 381, 472.

5. აზოები: ლუქასაზო, მაქარასაზო, მაქაძისაზო...

6. ველეები: ბესარიონისველი, თხილებიანველი, კოკოლაველი, მაშოსველი, მიშნისველი, მიხასველი, ნატოსველი, ჯაფიანთველი, ჯაჯანასველი, ჭკია-ნარიანის ველი...

7. სენები: კვირიასენი, კოლოტასენი, კოლასენი, ჩაჩნის-სენი...

8. დელეები: მუხნარისდელე, ნაკალოვრებისდელე, ნაშობის-დელე, ნეძვისდელე, ნიშნებისდელე, როსესდელე, სავანელისდელე, სალორეებისდელე, საჩქეფიდელე, საჯვარიასდელე, სილებიანიდელე...

9. წყლები: გვირგვინასწყალი, ლეკი(ს)წყალი, ნარუჯისწყალი, სხანალოასწყალი, ქათქათისწყალი, ქაჩალასწყალი, ქვაბიანისწყალი, ქიქინასწყალი, ციხისჯვრისწყალი, წიფლარისწყალი, ჯამჯამასწყალი...

10. წყაროები: გორათებისწყარო, დახურულწყარო, კოდის-წყარო, მოქცევისწყარო, საბატკნისწყარო, ფანტიებისწყარო, ფურ-ღნულაწყარო, ქოხებისწყარო, წისქვილისწყარო, ჯონჯლარისწყარო...

11. ტყეები: გომნისტყე, ზორეთისტყე, მადოსტყე, ნიკოლოზის-ტყე, პლატოსტყე, საჯვარისტყე...

სანიმუშოდ აქ გავიხსენეთ ლანდშაფტის თერთმეტიოდე მაჩვენებელი, რომელთა რაოდენობის გაზრდა კიდევ შეიძლება (6. ტოპონიმთა ლექსიკონი). ეს ნუსხა მოიცავს მთელ ხეობას და მის მცირე რეგიონებსაც. ლანდშაფტის მახასიათებლებია: ხეები, სერები, დელეები, წყლები, წყაროები, სათიბეები, ტყეები, ახოები, სენები, ველები. ამისთანა სახელებს ინდიკატორთა ფუნქცია ეკისრებათ და ენა მათ იყენებს როგორც მიკრო-, ისე საკუთრივტოპონიმთა საწარმოებლად: ჯვარისხევი, მშრალი სერი, საჩქეფიდელე, მრგვალი მიწა, ნარუჯისწყალი, კოდისწყარო, გომნისტყე, თხილებიანველი, კვირიასენი... ასეა აგებული ხეობის ტოპონიმის ძირითადი საერთო-ქართული სტრუქტურა.

10. -ურ+ა||-ულ+ა სუფიქსი ჰიდრონიმებში. ვახუშტის ნომენკლატურით ხეობის ჰიდრონიმიაში -ურ+ა||-ულ+ა სუფიქსი არ მოგვეპოვება. მართალია, ავტორს ყველა ჰიდრონიმი არ აღუწერია, მაგრამ ის, რაც დამოწმებულია მის ნაშრომში, ბინარული შედგენილობისაა და ჰიდრონიმთა მაწარმოებელ აფიქსებს არ დაირთავენ, ოიკომებს საზღვრულად წყალ (ან ზევ) ლექსემა ახლავთ (შდრ., თორისწყლისა და ნეძვისკევის ტიპის მოდელები: ბაკულიანისწყალი, თორისწყალი, შაფწყალი, ზანავ-რვილისკევი, კევი ნეძვისა, კევი კორტანეთისა, კევი ქიმერეთისა... ახლანდელი: ბაკურიანულა, ბორჯომულა, თორულა, ნეძურა...). საგულისხმოა იმის აღნიშვნა, რომ სხვა რეგიონში ვახუშტის მინიშნებული აქვს -ულ+ა-სუფიქსიანი რამდენიმე

ჰიდრონიმი (რეხულა, ძირულა, ძევრულა და მისთ. ¹), აქ კი მის მსგავს ადგილებს არ ასახელებს. ეს შემთხვევითი გარემოება არ უნდა იყოს. -ულთა სუფიქსით ვახუშტის აღწერილი აქვს იმისთანა ობიექტები, რომლებიც ერთსა და იმავე დროს ადგილსაც და მდინარესაც აღნიშნავდნენ. ამიტომ ნაშრომიდან ცხადად ვერ ირკვევა, ვახუშტის ეს სუფიქსი მიაჩნდა ჰიდრონიმთა მაწარმოებლად თუ არა.

-ურთა||-ულთა რთული სუფიქსია, რომელშიც შეერთებულია -ურთა||-ულ სადაურობის მაჩვენებელი და -ა მაკნინებელი სუფიქსები. თავდაპირველად ეს სუფიქსი არ ყოფილა დატვირთული მეორე ფუნქციით. მისი ფუნქციის გაფართოება მომხდარა მას შემდეგ, როცა დაჰმატებია -ა მაკნინებელი ელემენტი, რამაც გამოიწვია მისი უფლებამოსილების გაზრდა. კანონზომიერად აყენებენ კითხვას შ. აფრიდონიძე და ფ. მაკალათია სუფიქსის თავდაპირველი ფუნქციის შესახებ. ძირულასა და ლასკადურას ტიპის გეოგრაფიული სახელები თავდაპირველად ხომ არ იყო წყლის სახელი, ჰიდრონიმი, შემდეგ მეტონიმიის გზით დასახლებულ პუნქტს დაერქვაო? ² რა თქმა უნდა, ამ კითხვაზე შეიძლებოდა დადებითი პასუხის გაცემა, მაგრამ მე მაინც მგონია, რომ თავდაპირველად -ურთა||-ულთა სუფიქსი ჰიდრონიმთა მაწარმოებელი არ უნდა ყოფილიყო, მან ეს ფუნქცია შემდეგ შეიძინა. ეგებოს ამიტომაც არ შემორჩა ბორჯომისხეობის ჰიდრონიმიის ადრინდელ ნომენკლატურას. ხეობის ჰიდრონიმია (ტოპონიმთა ძირითადი ნაწილიც) XIX ს. 30-იანი წლებიდან მოკიდებული, როცა აქ მოსახლეობა ახლად მოვიდა და მომრავლდა, ახლებურად მოინათლა. ადრეც, ძველ ქართულშიაც, -ას ძალა სუსტი უნდა ყოფილიყო საერთოდ და, მით უმეტეს, ამ სისუსტეს იგი ტოპონიმებში ამჟღავნებდა. ივ. იმნაიშვილს სწორად აქვს შენიშნული, რომ ძველ ქართულში „ა-ს სამოქმედო ასპარეზი გეოგრაფიულ სახელებში ერთობ შეზღუდულია“ ³.

პირვანდელი მიკროჰიდრონიმია ჩვენამდის არ მოღწეულა და დღეს ძნელია იმის დაბეჭითებით მტკიცება, თუ როგორ აღმოცენდა თორისწყალ ჰიდრონიმიდან თორულა, ან თუ რამ განაპირობა, გევიწევისა ქცეულიყო ნეძუარად? მაგრამ არ შევცდებით, თუ ვიტყვით, რომ ეს პროცესი ძველი არ უნდა იყოს. საკუთრივ ზემოქართლში იგი XIX ს. 30-იანი წლებიდანაა მოძალებული, რასაც ადასტურებს ბორჯომისა და ფრონეებისხეობების მიკროჰიდრონიმთა

¹ ვახუშტი ბაგრატიონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 361, 364, 755, 779.

² ტოპონიმია, II, თბ., 1980, გვ. 253.

³ ივ. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957, გვ. 409.

წარმოებაზე დაკვირვება. აი, რა სურათი იშლება ჩვენს წინაშე აქ. გვაქვს ა) ბორჯომის სხეობაში: ბაკურიანულა, ბორჯომულა (ძველი შავიწყალი), გუჯარულა, დვირულა, ზორეთულა, თორულა... ბ) ფრონეების სხეობებში: აბისულა, ბურნეულა, ვაყულა, სურამულა, ტოცულა, ფციულა, წაღვლულა, წრომულა...

მართებული არ იქნებოდა მოვლენის ლოკალიზების ამით დამთავრება. მეტ-ნაკლები პროდუქტიულობით ეს ჩანს სხვა რეგიონის, მაგ., გურულ, ახალ მიკროჰიდრონომიაშიაც, ოღონდ აქ ერთურთის პარალელურად ვრცელდება ა) -ურთაი-ულთა: კუნქულა, კუმტულა, ცისკაურა, ჩიქოქურა, ლუმბურა, ჩაყელულა... და ბ) -ურაი-ულ: კომახური, ნაციხური, საბადური, კაცობური, თოფორული, თედორული...¹

მხარის ახლანდელ მიკროჰიდრონომიაში გამოიყოფა ორი ინოვაცია:

ა. წარმოქმნილი -ურთაი-ულთა სუფიქსებით: ბაკურიანულა, ბორჯომულა, მიტარბულა, საკირულა, დვირულა, ლიკნურა, ყვიბისურა...

ბ. თხზული ბინარული ოპოზიციით, მსაზღვრელ-საზღვრულით, მართული (ან შეთანხმებული) მსაზღვრელითა და წყალ, დელი, ხევ, ტბა, წყაროს შეერთებით: 1. წყალ-ი: ბაკურიანისწყალი (ბაკურიანულა), გეჯებისწყალი, გვირგვინისწყალი, გურჯისწყალი, ზემოთისწყალი, კოდიანისწყალი, ლეკისწყალი, ლიკნისწყალი, მაჭარწყალი, მთისწყალი, მოდგისწყალი, ნარუჯისწყალი, ოდეთისწყალი, სამოთხისწყალი, სენისწყალი, ტარბი(ს)წყალი, ქათქათისწყალი, ყერძისწყალი, ჩარხისწყალი, ხანდოსწყალი, თეთრი წყალი... 2. ხევ-ი: აბანოსხევი, გორათხევი, გოჯრისხევი, გურჯისხევი, დღვაშისხევი, თბაგახტასხევი, იმედახევი, კაციქამიასხევი, კატახევი, ლაში(ს)ხევი, სავანისხევი, სანახშირეხევი, სარმანიშვილისხევი, სახდელისხევი, სიმონასხევი, ტაშისკრისხევი, ფიჭვნარისხევი, შრიალხევი, ჭიშკრისხევი, ჭვარიხევი... 3. დელი: აბანოსდელე, ბლიაძისდელე, ბოკოსდელე, დღოწისდელე, ეშმაკისდელე, ზორეთისდელე, კატისდელე, კოშკისდელე, ლამიდელე, ლაშიდელე, მუხნარი(ს)დელე, ნეძვისდელე, რველისდელე, სავანელისდელე, სოჭიანისდელე, ქვიშიდელე, შავსერისდელე, ზეეწისდელე, ჯიხვებისდელე, გაგუდული დელე, დამპალი დელე, მშრალი დელე... 4. ტბა: ბაყაყებისტბა, დათუასტბა, კახისისტბა, მინდიაშვილისტბა, მეწყრისტბა, სერგოსტბა, ტაბაწყურისტბა, ჩიტისტბა,

¹ ი. სიხარულიძე, მასალები გურიის ისტორიული გეოგრაფიისათვის, „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“, IV, თბ., 1971, გვ. 92, 104, 105, 113, 121, 139, 140, 145.

ხედატბა, ბრმატბა, დიდი ტბა, პატარა ტბა... 5. წყარო: ამბაკოსწყარო, არსენასწყარო, ბენიკასწყარო, ბერისწყარო, ბეშეთისწყარო, გოქასწყარო, ეშმაკისწყარო ვაშლისწყარო, კაკლებისწყარო, კიმოთისწყარო, კლდეკარისწყარო, მოქცევისწყარო, საბატნისწყარო, სადგერისწყარო, ღაშეწყარო, დახურულიწყარო, ლურჯი წყარო, წითელი წყარო...

აქედან ცალკე უნდა გამოიყოს ხევე ლექსემა, რომლის სემანტიკა მრავალმხრივია საინტერესო. იგი აღნიშნავს როგორც ლანდშაფტს, ისე მდინარეს, წყალს, ხეობას და ერთ-ერთი ყველაზე ძველი, მეტად გავრცელებული ინდიკატორია ქართულში, ოღონდ შეზღუდული დასახლების მთის ზოლებით. ადამიანი დასახლებით, ცხადია, მდინარეებსა და ხეობებს უკავშირდება, მაგრამ თავდაპირველი უნდა იყოს ადგილის სახელი, წარმოებული მდინარის (ხევის) სახელი. ჯერ გვქონდა ქვაბი (ქვაბული ადგილი), შემდეგ შეიქმნა ქვაბისხევი, ჯერ გვქონდა დღვაში, სავანე... შემდეგ უნდა გაჩენილიყო დღვაშისხევი, სავანისხევი. ამრიგად, რეგიონის ტოპონიმთა (ჰიდრონიმთა) სტრუქტურა და სემანტიკა ცხადყოფს, რომ პირველადია მდინარის სახელწოდება, მეორადი — მისი შენაკადის — ხევისა. ხევის (ხეობის) ცნება ქართულ ტოპონიმიაში საერთოდ წარმოებულად უნდა მივიჩნიოთ, ხოლო მდინარისა — პირველადად. ადამიანთა დასახლების ზოლებში მდინარეებსა და ხეებს (ხეობებს) გვიან თვით დასახლებულ პუნქტთა სახელებიც დაუკავშირდა. ასე უნდა იყოს მიღებული, საკუთრივ, ჭობისხევი, ქვაბისხევი, სავანისხევი, თხაგახტიახევი და მათი მოდელის ტოპონიმები.

11. სახელწოდებათა ანსამბლები. მხარის მიკროტოპონიმიაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს სახელწოდებათა ლოკალურ ანსამბლებს, რომლებიც მოიცავენ გარკვეულ მიკრორეგიონებს. აქ ერთიანდებიან ექსტრალინგვისტური კონოტატივები, რომლებიც ახასიათებენ ლოკალურ ობიექტებს, ჰიდრონიმებს, ორონიმებს, ანემონიმებს თავიანთი ალონიმებით. განსაკუთრებით ხშირია ამისთანა ანსამბლები დასახლებულ პუნქტთა და ჰიდრონიმთა (მდინარეთა, ტბათა) ირგვლივ. ჩვენს ხეობაში ამის ტიპობრივ ნიმუშად უნდა მივიჩნიოთ ბაკურიანი (დასახლებული პუნქტი) და მის ირგვლივ ლოკალიზებული ბაკურიანისგზა (ბაკურიანთან დამაკავშირებელი გზა წალკერში, მზეთამზეში), ბაკურიანისგადასახედი, ბაკურიანისწყალი (ბაკურიანულა). ერთობლიობა ამ ობიექტებისა, რომელთაც შეიძლება კიდევ დაუკავშირდეს დასახლებისა და გვარების განშტოებების (სახინჯართა) მიკროერთეულები, ქმნის სახელწოდებათა ანსამბლს. ანსამბლის ცენტრში დგას ბაკურიან და ასრულებს რეგულატორის ფუნქციას.

ანალოგიურია ბ ა ნ ი ს ხ ე ვ-ი: ბანიხევა, ბანიხეურა, ბანისხევისუ-
ბანი... გ ო მ ნ ა: გომისუბანი, გომნისტყე... დ ვ ი რ-ი: დვირისლე-
ლე, დვირულა, დვირისციხე... ზ ო რ ე თ-ი: ზორეთისმიწები, ზორე-
თისტყე, ზორეთისლელე, ზორეთისწყალი, ზორეთულა, ზორეთისუბა-
ნი... კ ი მ ო თ-ი: კიმოთისკლდე, კიმოთისგადასახედი, კიმოთისუბა-
ნი, კიმოთისწყარო... ს ა დ გ ე რ-ი: სადგერისტყე, სადგერისწყარო,
სადგერისხეობა... ს ა კ ი რ ე: საკირეებისახტარი, საკირისბოლო, სა-
კირისთავი, საკირისლელე, საკირისციხე, საკირისწყალი, საკირულა...
ფ ა ფ ა: ფაფისგადასახედი, ფაფისგვირაბი, ფაფისწყარო... ყ ვ ი ბ ი-
ს-ი: ყვებისისლელე, ყვებისისმთა, ყვებისურა... თ ო რ-ი: თორისხეობა,
თორისტყე, თორისწყალი, თორულა...

ბ ა კ უ რ ი ა ნ ი, ბ ა ნ ი ს ხ ე ვ ი, გ ო მ ნ ა, დ ვ ი რ ი, ზ ო რ ე-
თ ი, კ ი მ ო თ ი, ს ა დ გ ე რ ი, ს ა კ ი რ ე, ფ ა ფ ა, ყ ვ ი ბ ი ს ი,
თ ო რ ი, დასახლებული ზოლების სახელწოდებანი (ტოპონიმები)
ამავე დროს დენოტატებად გვევლინებიან და ერთგვარად სემანტიკუ-
რად აპელატივთა რიგებშიც დგებიან. თ ო რ ი ს წ ყ ა ლ-ში თ ო რ-ი
დენოტატიცაა, ხოლო მართული სიტყვათშეერთება თ ო რ ი ს-
წყ ა ლ-ი უკვე ჩამოყალიბებული პიღრონიმია ისევე, როგორც
ხ ო ბ ი ს წ ყ ა ლ ი, ბ ა ხ ე ვ ი ს წ ყ ა ლ ი, ჩ ა ი ლ უ რ ი ს წ ყ ა ლ ი,
გ ე დ ი ქ ი ს წ ყ ა ლ ი; ს ა კ ი რ ი ს თ ა ვ-ში ს ა კ ი რ ე დენოტატად
უნდა მივიჩნიოთ, ბინარული კომბინაცია ს ა კ ი რ ი ს თ ა ვ ი კი,
ჩვეულებრივ, მიკროტოპონიმია.

სახელწოდებათა ლოკალური ანსამბლები ერთობლივად ასურა-
თებენ დასახლებულ ლანდშაფტებს, ქმნიან მცირე და დიდი ობიექ-
ტების მიკრო- და საკუთრივტოპონიმთა ერთობლიობას, რომელსაც
უპირატესად ერთი ფუძე — ოიკონიმი არეგულირებს თავისი ალო-
ოიკონიმებითურთ. თითოეული ანსამბლის ჩამოყალიბებაში გარკვე-
ული როლი უთამაშნია როგორც წმიდა ლინგვისტურ, ისე ექსტრა-
ლინგვისტურ ფაქტორებსაც.

12. ძირეული, წარმოქმნილი და თხზული ტოპონიმები. ხეობის
მიკრო- და საკუთრივ ტოპონიმიაში მნიშვნელოვან პოზიციას იჭერენ
როგორც ძირეული, ისე წარმოქმნილი და თხზული სტრუქტურული
ერთეულები, მოდელირება საერთო-ქართულია. გადახვევა არ ჩანს.

ა. ძ ი რ ე უ ლ ი ო ი კ ო ნ ი მ ე ბ ი ა: გომნა, დაბა, თორი, ლიბა-
ნი, ლიკანი, ნეძვი, ნუა, ოთა, ფაფა, ცემი და ა. შ., რომელთა ერთი
ნაწილი საერთო გავრცელებისაა და სხვა რეგიონშიც გვხვდება. მაგ.,
ოთა ოიკონიმი ასპინძის რაიონშიცაა ცნობილი (დასახლებული პუნქ-
ტია) და მისთ.

ბ. წ ა რ მ ო ქ მ ნ ი ლ ი ო ი კ ო ნ ი მ ე ბ ი სიხშირის მიხედვით
ქარბობენ ძირეულებს. ჩვეულებრივია როგორც პრეფიქსული, ისე სუ-

ფიქსური და პრეფიქსულ-სუფიქსური წარმოება. განსაკუთრებით პოდუქტიულია: -ეთ, -ებ, -იან, -ან, -ოვან, -ურ||-ულ, -ურ+ა||-ულ+ა, -არ, -ის, -ილ, ნა-, ნა-ევ, ნა-ალ, ნა-ებ, ნა-არ, ნა-ურ, სა-ო, სა-ავ, სა-ე, სა-ეთ და ა. შ.

პ რ ე ფ ი ქ ს უ ლ ი ა: ნა-: ნ-ამწე-ი (ადგ., ტყ. ახალდაბაში, დგვარ-ში, ტბაში), წარუჯ-ი (ადგ., სათეს., ტყ. ახალდაბაში, ვარდგინეთში, ვარდევანში, ზედაბეშეთში, რველში, ყვიბისში, ლიბანში, ცემში)... ნა- ყველა შემთხვევაში გვიჩვენებს ნამყოფობას.

ს უ ფ ი ქ ს უ რ ი ა: 1. -ეთ: ბეშ-ეთ-ი (ნასოფლარი კორტანეთთან), გუ-ჯარ-ეთ-ი (ს., სს. ბორჯომის რ.), ვარდგინ-ეთ-ი (ს. ყვიბისის სს.), ზორ-ეთ-ი (ადგ., ტყ. დვირში, ქვაბისხევში), თონ-ეთ-ი (ს. გუჯარეთის სს.), კვისინ-ეთ-ი (ადგ., საძ. კიმოთესუბანში), კორტან-ეთ-ი (ს. ყვი-ბისის სს.), ფოთოლ-ეთ-ი, ქიმერ-ეთ-ი (ნასოფლარები ახალდაბას-თან)... -ეთ ელემენტის ხმარებულება, სხვა აფიქსებთან შედარებით, ერთგვარად შეზღუდულია. რამდენადაც ის მხოლოდ ტოპონიმებად გამოყენებულ აპელატივთა ფუძეებს დაერთვის და არ გვხვდება პიდ-რონიმთა და ორონიმთა ფუძეებთან. ეს ხაზგასასმელი ნიუანსია -ეთ სუ-ფიქსის ხმარებულებაში. 2. -ებ დაერთვის აპელატივის ყოველგვარ ფუძეს და მრავლობითობას აწარმოებს, მაგრამ ტოპოფუძეებში მას ახლა აღარ ძალუძს მრავლობითობის წარმოება, ეს მხარე დაჩრდი-ლულია. აბანო-ებ-ი ფორმით მრ. რიცხვის ფუძეა, მაგრამ სემანტიკუ-რად, როცა იგი ტოპონიმს აღნიშნავს, მრავლობითობის გაგება აღარ ახლავს. ნიმუშები: აღ-ებ-ი (ადგ., სათიბი ტაბაწყურის სს.), ბაგირ-ებ-ი (ადგ., საძ. ყვიბისში), ბერიკლდე-ებ-ი (ადგ. სადგერში), გვერდა-ველ-ებ-ი (ადგ., საძ. წაღვერში), გორათ-ებ-ი (ადგ., საძ. დაბაში, ყვი-ბისში), გოხ-ებ-ი (ადგ. ცემში), ელი-ებ-ი (სალოც. ახალდაბაში), კაპნ-ებ-ი (ადგ. ტაბაწყურში წაღვერში), ლარ-ებ-ი. (ადგ., ნასოფლარი ბორჯომთან), ფლატე-ებ-ი (ტყ. ჭობისხევში), ქარაფ-ებ-ი (ადგ., გორ. ჭობისხევში)... 3. -იან: აბელ-იან-ი (ადგ. ბაკურიანში), ბაკურ-იან-ი (ს., სს. ბორჯომის რ.), ბარდ-იან-ი (ადგ., სადგერში), ვერხვ-იან-ი (ადგ., სათეს. ოდეთში), მუხ-იან-ი (ადგ., ტყ. ქვაბისხევში), პრას-იან-ი (ადგ., სათეს. დიდ მიტარბში), რეშ-იან-ი (ადგ., სათეს. საკირეში), ღანძლ-იან-ი (ადგ., საძ. დიდმიტარბში) ჭონჯლ-იან-ი (ადგ., კიმოთეს-უბანში)... 4. -ან: ბაცალა-ან-ი (უბ. დგვარში), ბეგიშვილ-ან-ი (ადგ., პატარა მიტარბში), ალექსი-ან-თ-ი (უბ. ტაძრისში), რუჯა-ან-ი (უბ. დგვარში), ტოროჟა-ან-თ-ი (უბ. ტაძრისში), წიკა-ან-ი (უბ. ტაძრისში), ხერგი-ან-ი (ადგ. ქვაბისხევში)... 5. -ოვან: ვაშლ-ოვან-ი (უბ. ბორჯომ-ში), თელ-ოვან-ი (ტყ., ნასოფლარი კიმოთესუბანში), ცეცხლ-ოვან-ი (ადგ., სათეს. ვაშლოვანში)... 6. -ურ+ა||-ულ+ა: ბაკურიან-ულ+ა

(მდ. ბაქურიანში), ბანიხე-ურთა (მდ. რველში), ბორჯომ-ულთა (მდ. ბორჯომში, ძველი შავწყალი), გუჯარ-ულთა (მდ. გუჯარეთში). ყვი-
ბის-ურთა (მდ. ყვიბისში), ჩუხ-ურ-ი (ადგ., სათეს. ბალანთაში)...
7. -არ: კაკლ-არ-ი (ადგ. ყვიბისში), თხილ-ან-არ-ი (ადგ. რველში,
ლიკანში, სადგერში), ლექ-ან-არ-ი (ადგ. საკირეში), მსხალ-ან-არ-ი
(ადგ. გუჯარეთის სს.), მუხ-ან-არ-ი (ადგ., საძ., ტყ. ბალანთაში, ბა-
კურიანში), ქვიშ-ან-არ-ი (ადგ. ტაბაწყურთან), წიფლ-არ-ი (ადგ., ტყ.
ახალდაბაში, ვარდგინეთში, ლიკანში, მზეთამზეში, ყვიბისში), ჯონჯლ-
არ-ი (ადგ. ახალდაბაში)... 8. -ის: კახ-ის-ი (ადგ., საძ., ტბ., ტყ. ჭობის-
ხევში, დაბაძველში, ტაძრისში), ტაძრ-ის-ი (ს., სს. ბორჯომის რ.),
ლუმერ-ის-ი (ადგ. ტაბაწყურში), ყვიბ-ის-ი (ს., სს. ბორჯომის რ.)... 9. -ილ||
||-ილ-ა: ქვაყრ-ილ-ი (ადგ. საკირეში, ქვაბისხევში), ქვატეხ-ილ-ი (ადგ.
საკირეში), ყანძ-ილ-ი (ადგ. პატარა თონეთში), ყვერბ-ილ-ი (ნასოფლარ-
ი ბორჯომთან), თავკეთ-ილ-ა (ადგ., მთ. ტაბაწყურთან, ნარიანში)...
10. -ეულ: ქერას-ეულ-ი (ადგ., სათეს. წაღვერში, ქერა ანთროპონი-
მია)...

პ რ ე ფ ი ქ ს უ ლ-ს უ ფ ი ქ ს უ რ ი წარმოება საერთო-ქართული მო-
დელისაა. ყველაზე პროდუქტიული აფიქსებია: ნა-ალ, ნა-არ, ნა-ებ,
ნა-ევ, ნა-ურ||ნა-ულ, სა-ავ, სა-ე, სა-ებ, სა-ეთ, სა-ელ-თა, სა-ო.
1. ნა-ალ: ნა-ქერ-ალ-ი (ადგ., სათეს. დიდცემში), ნა-ხანძრ-ალ-ი (ადგ.
დიდმიტარბში), ნა-სახტრ-ალ-ი (ადგ. საკირეში)... 2. ნა-არ: ნა-აქლემ-
არ-ი (ადგ., სათეს, ქვაბისხევში), ნა-ვენახ-არ-ი (ადგ. ვარდგინეთში).
ნა-სახლ-არ-ი (ადგ. მზეთამზეში), ნა-ციხვ-არ-ი (ადგ. საკირეში),
ნა-ხანგ-არ-ი (ადგ. ფაფაში), ნა-ხიდ-არ-ი (ადგ. ახალდაბაში, ჭითა-
ხევში)... 3. ნა-ებ: ნა-ბაკრ-ებ-ი (ადგ., ტყ. დევართან), ნა-ბალრ-
ებ-ი (ადგ. რველში), ნა-დიკერ-ებ-ი (ადგ. ლარებში), ნა-მარწყვ-ებ-ი
(ადგ. ზედაბემეთში), ნა-კალოვრ-ებ-ი (ადგ. ვარდგინეთში, კორტანეთ-
ში, ყურუმსებში), ნა-სახლარ-ებ-ი (ადგ. დიდმიტარბში, რველში, ქვა-
ბისხევში), ნა-შვავ-ებ-ი (ადგ. ვაშლოვანში), ნა-ჩეხ-ებ-ი (ადგ., ტყ.
ახალდაბაში, დაბაში, ლიკანში, მზეთამზეში, ყვიბისში)... აქ ყურად-
ღებას იქცევს ორი სუფიქსის კომბინაცია. ნ ა ბ ა კ რ ე ბ ს ტ რ უ ქ ტ უ რ ა შ ი
ჩერ გვქონდა ნა-ბაკ-არ, შემდეგ მას ებ-იც დამატებია, რასაც არ
ელემენტის შეკუმშვა გამოუწვევია და მიგვიღია *ნა-ბაკ-არ-ებ||ნა-ბაკ-
რ-ებ კომბინაცია. ასევეა წარმოქმნილი ნაბალრები (*←ნა-ბალ-არ-
ებ-ი), ნადიკერები (*←ნა-დიკ-არ-ებ-ი), ნაკალოვრები (*←ნა-
კალო-არ-ებ-ი)... 4. ნა-ევ: ნა-ღარბაზ-ევ-ი (ადგ. ბაქურიანში,
თორში), ნა-კალო-ევ-ი (ადგ. ცემში), ნა-ტბ-ევ-ი (ადგ. ზანავში), ნა-
ღვარ-ევ-ი (ადგ. ტბაში)... 5. ნა-ურ: ნა-ღაბ-ურ-ი (ადგ., ნასოფლარი
ჭობისხევში)... 6. სა-ევ: სა-გორ-ავ-ი (ადგ. ზედაბემეთში), სა-კოკ-ავ-ი

(ს. ბაჟურაიანის სს.), სა-მალ-ავ-ი (ადგ. კიმოთესუბანში), სა-ხერხ-ავ-ი (ტყ. რველში)... 7. სა-ე: სა-ბატენ-ე (მთ. დიდმითარბში), სა-ვენან-ე (ადგ., ტყ., საძ. წალვერში), სა-კარტოფილ-ე (ადგ. ციხისჯვარში), სა-კვირიკ-ე (მთ., სალოც. დვირში), სა-კირ-ე (ს. ტაძრისის სს.), სა-ნაცრ-ე (ადგ. საკირეში), სა-ნახშირ-ე (ადგ. ღგვარში, ზანავში, თორ-თან, ტბაში, ფაფაში, ქვაბისხევი, წალვერში), სა-ლარალ-ე (ადგ. ბორჯომში), სა-ჯვარ-ე (ადგ., სალოც. დაბაში, დიდცემში, კიმოთეს-უბანში, ლიკანში, რველში, სადგერში, ყვიბისში)... 8. სა-ეზ: სა-თიგ-ე-ეზ-ი (ადგ. ზანავში, კიმოთესუბანში), სა-თიხ-ე-ეზ-ი (ადგ. ღგვართან), სა-ნახშირე-ეზ-ი (ადგ. ტაძრისში), სა-ყავრ-ე-ეზ-ი (ადგ., ტყ. მზე-თამზეში, წალვერში), სა-წველ-ეზ-ი (ადგ. ჭობისხევიში)... 9. სა-ეთ: სა-ჯვარ-ეთ-ი (ადგ., სალოც. რველში)... 10. სა-ელ||სა-ელ+ა: სა-ბეგვ-ელ+ა (ადგ. საკირეში), სა-ვან-ელ-ი (ლელე ახალდაბაში), სა-ლოკ-ელ+ა (ადგ. ბორჯომთან), სა-რეკ-ელ+ა (ადგ. ტაძრისში)... 11. სა-ო: სა-ბატენ-ო (ადგ., მთ. ვარდგინეთში), სა-ბულრა-ო (ადგ., მთ. რველში, საკირეში, ტაძრისში), სა-მეველ-ო (ადგ. ტაბაწყურში), სა-ნისლ-ო (მთ. ციხისჯვარში), სა-ტი(ე)-ო (ადგ. ახალდაბაში, კორტანეთში, ჭობისხე-ვი), სა-ქარქვეტ-ო (ადგ. ჭობისხევიში), სა-ჭიდა-ო (ადგ. სადგერში)...

გ. თ ხ ზ უ ლ ი ო ი კ ო ნ ი მ ე ბ ი დ ა ნ ყურადღებას იქცევენ ორ-ფუძიანი სიტყვათშეერთებითი ერთეულები, რომლებშიც სინტაქსურ ნიადაგზეა შეწყვილებული დაქვემდებარებული აპელაცივები. მსაზღ-ვრელის ფუნქციას ასრულებენ როგორც შეთანხმებული, ისე მართუ-ლი კომპონენტები; ზშირად აღიექტივები და ადვერბები (ზევით, ქვე-ვით, ზედა, ქვედა, გაღმა, გამოღმა, წინა, უკანა). 1. შე თ ა ნ ხ მ ე ზ უ-ლი: აყუდებული ქვა (ადგ. ზედაბეშეთში), ახალი მთა (მთ. ტბის სს.), ბრმატბა (ტბ. დიდმითარბში), გაგუდული ლელე (ლელე წალვერში), გახვრეტილი ქვა (ადგ. ჭობისხევიში), გრძელი ჭალა (ადგ. ბალანთაში), დიდი ახო (ადგ. ზანავში), დიდი ორწო (მთ. საკირეში), დიდი საჩქეფი (ადგ. ქვაბისხევიში), მაღალი ჯვარი (ადგ., მთ. გუჯარეთის სს.), პატა-რა დაბაძველი (ადგ. ჭობისხევიში), პატარა კრიახი (ადგ. ღგვარში). ცი-ვი წყარო (წყ. ჭიხარულაში)... 2. მ ა რ თ უ ლ ი: აბანოსხევი (ადგ. ახალდაბაში), ბერისწყარო (წყ. ცემში), ჭობისთავი (ადგ. ბალანთაში), გომნისტყე (ტყ. ჭობისხევიში), გურჯისხევი (ხევი ტაძრისთან), ველის-ციხე (ძველი ციხე კიმოთესუბანში), თისლი(ს)სერი (ადგ. ტაძრისში), ნარუჯისწყალი (წყ. ახალდაბაში, სადგერში), ნეძვისწყალი (ნეძურა მდ. ნეძვისხეობაში), ნუასციხე (ადგ., ნაციხარი ბორჯომში), საბუდ-რისმთა (მთ. ტბაში), სვნი(ს)ძირი (ადგ. ლიკანში, ჭობისხევიში)... 3. ა დ ვ ე რ ბ უ ლ ი წ ყ ვ ი ლ ი: გამოღმაუბანი (ადგ. ზედაბეშეთში), გამოღმაფაფა (უბ. ფაფაში), გადაღმამთა (მთ. რველში), გაღმაახო (ადგ., სათეს. ვაშლოვანში), გაღმა სათიბები (ადგ. ღვთისმშობელში),

გალმაფაფა (უბ. ფაფაში), დაბლაბეშეთი (ადგ. კორტანეთში), ზედატბა (ადგ. რველში), ზემონეძი (ადგ., ნასოფლარი ახალდაბის სს.), ქვედაპანტნარი (ადგ. წალვერში), ქვემოფოთოლეთი (ნასოფლარი ახალდაბის სს.), შუამთა (ადგ., მთ. დიდმიტარბში)...

თხზულ ტოპონიმთა წყვილები სტრუქტურულად კომპოზიტებია და ექვემდებარება რთული სიტყვის, სახელისა და ზმნის, ბრუნებისა და უღლების გრამატიკულ წესებს (შდრ.: ნუასციხე, ნუასციხემ, ნუასციხეს, ნუასციხის, ნუასციხით, ნუასციხედ, ნუასციხევ, ნუასციხოზს; ზედატბა, ზედატბამ, ზედატბას, ზედატბის, ზედატბით, ზედატბად, ზედატბაო, ზედატბობდა...). მათი ფორმაცვლა სალიტერატურო ენის ნორმების შესატყვისია, დიალექტურ ინოვაციებს არ გვაჩვენებს.

13. სიტყვათშეერთებითი ტოპონიმების მართლწერისათვის. თხზული, სიტყვათშეერთებითი, ტოპონიმების მართლწერა დაუდგენელია. ერთნაირ პირობებშია საკუთრივ ტოპონიმებიცა და მიკროტოპონიმებიც. არაა შეთანხმებული კრიტერიუმები, რასაც დაეყრდნობა მართლწერის ერთიანი წესები. სხვადასხვა ავტორთა შრომებში ხშირად სხვადასხვა მართლწერაა დაცული. თხზულ ტოპონიმთა მნიშვნელოვანი ფონდის შედარებით მართებული ორთოგრაფია დაცულია „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“, ვ. თოფურიასა და ივ. გიგინეიშვილის „ქართული ენის ორთოგრაფიულ ლექსიკონსა“ და „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“, მაგრამ ამ გამოცემებში მიკროტოპონიმთა შეტანილი არაა (დამოწმებულია მხოლოდ თითო-ორი მაგალითი), საკუთრივ- და მაკროტოპონიმთა მართლწერაშიც აქა-იქ იგრძნობა რყევა. უკანასკნელად ტოპონიმთა მართლწერის დადგენის საკითხებზე გამოითქვა რამდენიმე საინტერესო აზრი. უწინარეს ყოვლისა აქ აღსანიშნავია შ. აფრიდონიძის, უეჭველად, ანგარიშგასაწევი შენიშვნები. სამწუხაროდ, ერთიანი, შეთანხმებული კრიტერიუმები კი ჯერ კიდევ არა გვაქვს. ამ ნაშრომის მიზანს არ შეადგენს კრიტერიუმების შემუშავება-რეკომენდაცია. აქ გამოყენებულია რთულ მიკროტოპონიმთა ერთიანი მართლწერა თხზულ ერთეულთა დონეზე იმდენად, რამდენადაც ადგილზე აღწერილ მასალას შეეფერებოდა.

ჩემი აზრით, ორფუძიანი მიკროტოპონიმი, რა წარმოშობისაც არ უნდა იყოს, უნდა იწერებოდეს ერთად, შერწყმულად. ეს წესი მტკიცედ უნდა დავიცვათ მართულ სიტყვათშეერთებაში: აბანოსგზა, აბანოსლელე, ალიასათიბი, ამირანისგორა, არსენასწყარო, ბებრისმთა, ბესოსქოხი, გომნისუბანი, თორთისმთა, კვისინეთისხევი, კიმოთესუბანი, კლდისთავი, კოდისწყარო, ლაშიდელე, ლიბნისცაქე, მგლისქოხი, მელათუბანი, მოლოზნისციხე, მოლითისწყალი, საბატკნისწყარო, სადგერისხეობა, სავანისხევი, საკირისთავი, სოჭიანისლელე, ტაშისკარი, ფიქვნარისხევი, ფარეხისმიწები, ქვაბისხევი, კობისხევი...

შეთანხმებულ სიტყვათშეერთებათა მართლწერაში დასაშვებად მიმაჩნია ორი ვარიანტი:

ა) როცა მსაზღვრელს ჩამოშორებული აქვს ბრუნვის ნიშანი, მაშინ სიტყვათშეერთება ერთად უნდა იწერებოდეს: ახალსათიბე, ახალუბანი, შენაბადა, შეგწყალი, შავსერი, ცივწყარო, წითელმიწები, წითელსოფელი, წითელწყარო, წითელხევა, დიდგორი, დიდგოხი, დიდვაკე, დიდმინდორი, დიდღელე, დიდმიწები, დიდნაღვარევი, დიდსათიბეზი, დიდსვანი, დიდორწო, დიდმუხები, დიდნაბაკრები...

ბ) როცა მსაზღვრელს შერჩენილი აქვს ბრუნვის ნიშანი, მაშინ სიტყვათშეერთება დაიწეროს ცალ-ცალკე, ოღონდ პარალელურად მიეთითოს მეორე (ბრუნვისნიშანჩამოშორებული) ვარიანტიც: ახალი მთა||ახალმთა, ბნელი ტყე||ბნელტყე, გრძელი ველი||გრძელველი, გრძელი მიწა||გრძელმიწა, გრძელი ქალა||გრძელქალა, დახურული წყარო||დახურულწყარო, დიდი ახო||დიდახო, დიდი გოხი||დიდგოხი, დიდი კრიახი||დიდკრიახი, დიდი ქვები||დიდქვები, დიდი ღინტური||დიდღინტური...

გ) როცა მსაზღვრელად ხმოვანზე ფუძეგათავებული ადიექტივია, სიტყვათშეერთება უნდა იწერებოდეს ერთად: ბრმატბა, ბრმაღელე, გვერდაველები, ვიწროსვანი, თეთრაღელე, კოხტაგორა, მწვანეწყალი, პატარათონეთი, პატარაკრიახი, პატარალარები, პატარამთა, პატარამიტარბი, პატარაორწო, პატარანაბაკრები, პატარაღინტური, პატარაცემი... აქ პარალელურად შეიძლებოდა მეორე ვარიანტის დაშვებაც (ცალ-ცალკე დაწერა).

დ) ადგერბული სიტყვათშეერთებანი უნდა იწერებოდეს ერთად: გაღამამთა, გამოღმაუბანი, გამოღმაფაფა, გაღმაახო, გაღმაუბანი, გაღმაფაფა, დაბლაახო, დაბლაბეშეთი, დაბლაფოთოლეთი, შუასერი. შუაღელე, შუანეძვი, შუამთა, ზედატბა, ზედაგზა, ზედანეძვი, ზედაპანტები, ზემონეძვი, ზემოციხე, ზემოჭაჭანაქი, ზემოფოთოლეთი...

ნაშრომში დაცულია ეს მართლწერა. ორთოგრაფია არ ასახავს მთლიანად ადგილობრივ წარმოთქმას. ხალხურ მეტყველებაში შეინიშნება სიჭრელე, რაც ობიექტური ვითარებითაა გამოწვეულ-შეპირობებული. მიკროტოპონიმთა მართლწერის შეფარდება ადგილობრივ მართლწარმოთქმასთან ძნელია, თუმცა მე ვცდილობდი, ადგილობრივი წარმოთქმა დარჩენილიყო ხელუხლებლად. ჩარევა ადგილობრივ წარმოთქმაში მხოლოდ ორიოდ შემთხვევაში გახდა აუცილებელი. ეს ეხებოდა რამდენიმე შეკუმშულსა და შეუკუმშავ ფუძეს. მაგა ადგილობრივ ისმის ეწერისთავი, ეწერისმთა, ტოპონიმთა ლექსიკონში შეტანილია ეწრისთავი, ეწრისმთა; ადგილობრივ ისმის კი მოთისმანი, რაც დაცულია ვახუშტის ნომენკლატურაშიც, მაგრამ რესპუბლიკის ადმინისტრაციული დაყოფის ცნობარში გვაქვს კი-

მოთესებანი და ლექსიკონშიც ეს უკანასკნელია დამოწმებული. სხვა საანსაბლო ტოპონიმი აღწერილია ადგილობრივი გახმოვანებას შესატყვისად: კიმოთისგადასახედი, კიმოთისკლდე, კიმოთისწყარო, კიმოთი. სხვა ცვლილება მიკროტოპონიმთა დაწერილობაში არ შეტანილა.

14. მსაზღვრელ-საზღვრულის პოზიციური განაწილება სიტყვათშეერთებით ტოპონიმებში. მხარის ტოპონომია, როგორც აღწერილი მასალა გვიჩვენებს, მთლიანად ეთანხმება საერთოქართულ სტრუქტურულ მოდელებს. სიტყვათშეერთებით ერთეულებში მეორდება იგივე კომბინაციები, რასაც საერთოქართული ტოპონიმია იცნობს. მსაზღვრელ-საზღვრულის პოზიციურ განაწილებაში სხვაობა არ ჩანს. სიხშირის მერყეობა, რასაც მსაზღვრელ-საზღვრულის პოზიციურ განლაგებაში ვამჩნევთ, სურათს ვერ ცვლის, გამოიყოფა ორი ვარიანტი და ორივე მათგანი რელევანტურია. ერთი ვარიანტია საზღვრულ-მსაზღვრელი (მთაწმინდის ტიპისა), მეორე — მსაზღვრელ-საზღვრული (მაღალი ჯვრის ტიპისა). პირველი ვარიანტის სიხშირის ამპლიტუდა გაცილებით ნაკლებია, ვიდრე მეორისა, მაგრამ ორივე მათგანი ახლა თანაარსებობს და თანაარსებობდა უხსოვარი დროიდან მოკიდებული. მიკროერთეულები აქ რაიმე სპეციფიკურ ნიშან-თვისებებს არ ამჟღავნებენ. ტოპონიმთა მოდელირება ერთიანია.

ა. ს ა ზ ღ ვ რ უ ლ-მ ს ა ზ ღ ვ რ ე ლ ი: დაბაძველი (ადგ., მთ., სალოც. ჭობისხევში), თავცხელა (დელე ზანავში), კვირაცხოველი (ადგ., სალოც. დვირში, კორტანეთში, სადგერში, ტაძრისში, ყვიბისში), თავკვეთილა (ადგ., მთ. ტაბაწყურთან), მარიამწმინდა (სალოც. ბალთაში, დვირში, ფაფაში, ქვაბისხევში), მთაწმინდა (ადგ., მთ., სალოც. ახალდაბაში), უღელტეხილი (გადასახედი ცხრაწყაროზე), ქვატეხილი (ადგ. საკირეში), ქვაყრილი (ადგ. საკირეში, ჭობისხევში), ტაბაწყური (ს., სს. ბორჯომის რ.), ხევამზვარა (ადგ., ტყ. ფაფაში)...

ბ. მ ს ა ზ ღ ვ რ ე ლ-ს ა ზ ღ ვ რ უ ლ ი: თხილებიანუბანი (ადგ., სათეს. ტაძრისში), თეთრი ველი (ადგ. დაბაძველში, ჭობისხევში), თეთრი კლდე (ადგ., კლდე დვირში, ზანავში, ტაძრისში, ფაფაში), თეთრი ჯვარი (ადგ. ბორჯომში), თხელფიჭვები (პლატო ბორჯომში), კოსტაგორა (მთ., ადგ. ბაკურიანში), ლურჯი წყარო (წყ. საკოტავში), მრგვალი მიწა (ადგ. რველში)...

ორივე ვარიანტი პროდუქტიულია და ქრონოლოგიურად მეტნაკლები სიხშირით დასტურდება ძველი ქართულის ადრინდელ წერილობით წყაროებში.

15. რეგიონული შეზღუდვები. ჩვენ განვიხილეთ მხარის ტოპონომიის ზოგიერთი მახასიათებელი, რომელიც შეფარდებულია ხეობის ლანდშაფტთან. ლინგვისტიკის იმისთანა გლობალურ განშტოებას,

როგორც ონომასტიკაა, სპეციფიკურ ნიშან-თვისებებთან ერთად ახასიათებს არეალური და რეგიონული შეზღუდვებიც, რაც შინაგანად ატყვია როგორც ტოპონიმის, ისე ანთროპონომის სფეროსაც. არეალური ჰორიზონტი საკუთარი სახელის გავრცელებისა სხვადასხვა ასპექტით განიზომება. ხევი-ი არეალური ცნებაა, მაგრამ რეგიონულად შეზღუდულია, რამდენადაც რეალიზებულია ლანდშაფტის მხოლოდ გარკვეულ ზოლში. ხევი აპელატივი სალიტერატურო ენასთან ერთად ყველა დიალექტში ერთნაირად იხმარება სიტყვათშეერთებითი ტოპონიმების შესადგენად და საწარმოებლად. ქართლში არის მეჭვრისხევი-ი (||მეჭვდისხევი-ი), კახეთში — ბოდბისხევი, მესხეთში — აბათხევი-ი, აჭარაში — შუახევი-ი, ხევსურეთში — ოჯერხევი-ი, ფშავეში — შარახევი-ი, ივრისმხარეში — ორხევი-ი, იმერეთში — წითელხევი-ი, რაჭაში — ბაჯიხევი-ი, მთიულეთში — ბაკურხევი-ი, ჭავჭავთში — ფიჭვედისხევი-ი, ქსნისხეობაში — ნავიხევი-ი, ტაო-კლარჯეთში — იმერხევი-ი, ბორჯომისხეობაში — ჭობისხევი-ი და ყველა მათგანი შეფარდებულია რელიეფთან. ხევი ძირეული მორფემით შედგენილია ასობით კომპოზიტური მიკრო- და საკუთრივტოპონიმი, რომლებიც ლოკალიზებულია განსაზღვრულ რეგიონებში, მაგრამ ამავე დროს აქვე უნდა დავძინოთ, რომ მას ჰორიზონტული შეზღუდვა არ ახასიათებს, თუმცა ყველა ლანდშაფტისათვის შესაფერისი არაა და არც იხმარება. ამრიგად, ხევი ლექსემას რეგიონული შეზღუდვა აქვს და არა არეალური. ზოგადი ერთეული (აპელატივი) შეზღუდულია კერძო ფაქტორით. არეალს რეგიონული შეზღუდვა მოეპოვება იმ აზრით, რომ იგი საერთო ენობრივი მოდელის ჩარჩოებიდან არ გამოდის, ერთიან კანონზომიერებებს არ არღვევს. ამიტომ შეგვიძლია, დაბეჯითებით ვთქვათ: არეალური და რეგიონული ონომასტიკა ცალკე ონომასტიკური მოვლენების არეალებს განსაზღვრავს¹ და არა საერთოდ ონომასტიკას მისი განშტოებების ერთობლიობით. აქ დიალექტური შეზღუდვა მოსალოდნელი არაა.

ჩვენ შეგვიძლია ცალკე ტოპოერთეულთა ხმარება-გავრცელების მთელი ატლასის შედგენა, მაგრამ ამით მაინც ვერ დავინახავთ ენის დიალექტურ მაგისტრალებს, ატლასი ვერ მოთავსდება დიალექტთა ფარგლებში. დიალექტური და რეგიონული არეალი ტოპონიმებისა არა თუ არ ემთხვევა, არამედ ერთმანეთს შორდებიან და განსხვავებულ ფენომენებს წარმოადგენენ. აქ სულ სხვა ვითარება იჩენს თავს, ვიდრე ტოპონიმთა მოდელირებაა დიალექტთა დონეზე. არეალურსა და რეგიონულ მასალაში, თუკი იგი მკაცრად გაიცხრილება დიაქრონიის კრილში, გამოჩნდება ტიპოლოგიურად მსგავსი და განსხვავებული

¹ А. В. Суперанская. Общая теория имени собственного, М., 1973, II.

ლი ენობრივი საფარველის დანაშრეგები, სხვადასხვა კილო-თქმებზე მოლაპარაკე მოსახლეობის მოქრობა, ტომთა და გვართა ურთიერთდაახლოება და დაშორება, კონტაქტები და გაერთიანებები. საკუთარ სახელთა სისტემაში ამის დანახვა შესაძლებელი რომ არის. ამას თვალნათლივ მოწმობს რეგიონის ტოპონიმიზე დაკვირვების შედეგებიც. სხვანაირად ძნელად აიხსნება ტიპოლოგიურად და სტრუქტურულად მოულოდნელი ტოპონიმების გამოჩენა ამა თუ იმ რეგიონში. რითი შეიძლება, მაგალითად, აიხსნას კეცხოვ და კეჩხოზ ერთეულთა მონაცვლეობა ზემოქართლისა და ბორჯომის რეგიონში? ბუნებრივია, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, საქმეში ჩარეულია გარეშე ფაქტორი, თურქული მეტყველება. კეცხოვ ფუძის შემცველი ქართული გვარი ავებლობის უამს აყრილა და გადახვეწილა ზემოქართლში, შემდეგ, გვიან, უკან დაბრუნებულა. მაგრამ ნამოსახლარზე დახვდა ნათურქალი გარემო. თურქიზებული კეჩხოზ¹. ტოპონიმს შერჩა თურქიზებული გასმოვნება ქართული სიტყვისა (=კეჩხოზ-ი), ხოლო ზემოქართლში უცვლელად შემოინახა ქართული სიტყვის იერსახე (=კეცხოვ-ელ-ი). მოხდა გვარის დაშორებაც ფუძერეგეონიდან, შემდეგ დაახლოებაც, მაგრამ ტოპონიმის სტრუქტურაში თურქიზმი მაინც დარჩა.

საკითხი ასე უმტკივნეულოდ ვერ წყდება, როცა ნაცნობ რეგიონში უცნობ და მოულოდნელ ტოპონიმს ვპოულობთ ხოლმე. შუაგურიის მიწა-წყალზე გვხვდება ადილეურ-ჩერქეზული მოდელის ტოპონიმი დვაბზუ, რომელსაც ნ. მარი და ივ. ჭავჭავიძელი ტუაფსეს-უკავშირებდნენ². ამ ადგილებში აღრე ადილეურ-ჩერქეზული მოდელის ტომს თითქოს არ უცხოვრია და არც „ეხლანდელი გურიის მიწა-წყალი აფხაზებსა სკერიათ“, მაგრამ ამ ენობრივი ერთობის მოდელის ტოპონიმი შემონახულია. საისტორიო წყაროებსა და ხალხის ხსოვნას არ დაუცავს ცნობები, რომლებიც მიგვანიშნებდნენ ტოპონიმის გაჩენის წყაროებსა და ქრონოლოგიურ მიჯნებს. ვახუშტის ნაშრომი და საისტორიო-გეოგრაფიული წყაროები ამ ტერმინს სულ არ იცნობენ. ვახუშტი დაწვრილებით აღწერს ობიექტის მეზობელი პუნქტების (ბახვი, ასკანა, შემოქმედი, ოზურგეთი) ადგილმდებარეობას, მაგრამ დებაზუ აქ ნახსენები არ არის. ეს გარემოება შეიძლება ორი მიზეზით აიხსნას. იმხანად ტოპონიმი ან საერთოდ არ არსებობდა, ან არსებობდა, მაგრამ მისი აღწერა დიდმა გეოგრაფოსმა საჭიროდ არ ჩათ-

¹ ს. ჭიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 472. შდრ., აქვე, გვ. 47.

² Н. Я. Марр. О языке и истории абхазов, М.—Л., 1938, გვ. 48—49, 214; ივ. ჭავჭავიძელი, ქართველი ერის ისტორია, I, თბ., 1960, გვ. 436.

ვალა (მას არც აღუწერია იმ დროს არსებული ყველა ტოპონიმი). მე ჯერ-ჯერობით პირველი შესაძლებლობა მიმაჩნია უფრო სარწმუნოდ, ვიდრე მეორე. მიუხედავად ამისა მკვლევარები სერიოზულად მსჯელობენ ხსენებულ რეგიონში ოდესღაც ადიღეურ-ჩერქეზულ ენაზე მოლაპარაკე ტომის დასახლების არსებობის შესახებ. პრობლემა თავისთავად მეტად საინტერესოა და გადაწყვეტასაც მოითხოვს, მაგრამ ამ გზით ძიება საქმეს წინ ვერ წაწევს. არავითარი საბუთი არ მოგვეპოვება იმ აზრის გასამართლებლად, თითქოს ეს ტერიტორია აფხაზურ-ადიღეური ტომის ხალხს ეჭირა. უფრო მართებული იქნებოდა გვეფიქრა, რომ აქ გაუვლია ხსენებული ტომის მომთაბარე ჯგუფს ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ ან სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ მოძრაობისას და რეგიონში დარჩენილა მისი დროებითი სადგომის სახელი.

საკუთარ სახელთა სისტემაში მისი სინქრონიული სახის აღწერით დიაქრონიის შუქზე ჩანს ტომთა (ან გვართა) გადაადგილების ნაკვალები. სხვა რეგიონებში ამის მასშტაბურობა რეალური ფაქტია, მაგრამ ეს სრულიად ვერ მოხსნის სუბსტრატის ძიების აქტუალობის პრობლემას და ვერც შეანელებს მისადმი ინტერესს. სუბსტრატის გამოვლენის პრობლემა იყო და რჩება რეგიონული და არეალური ტოპონიმიკის ერთ-ერთ ძირითად პრობლემად. საკითხი ანთროპონიმიის მონაცემთა მიხედვით სხვაგან იქნება განხილული.

16. სიტყვა და ტოპონიმი. ტოპონიმი, ცხადია, სიტყვაა, ენის ლექსიკური ერთეულია და მისი ძირითადი ფუნქცია გაგებითობაა. რამდენადაც სიტყვა თავისი სემანტიკითა და სტრუქტურით ენის ფაქტია, ცნებასაც ასახავს. სიტყვასა და ცნებას შორის მჭიდრო კავშირი იმთავითვე ჩანს, მაგრამ შეცდომა იქნებოდა მათ იგივეობაზე ლაპარაკი. სიტყვა და ცნება ერთურთს არ ფარავს, თუმცა მათი კავშირი ისეთივე ორგანული და განუყოფელია, როგორც კავშირი ენისა და აზროვნებისა¹. ამასთან, აზრად არავის მოუვა ენისა და აზროვნების იგივეობაზე მსჯელობა. ტოპონიმში აქტუალიზებულია (ადგილის სახით) საგანი და მისი წარმოდგენა, ნიშანი. ბ რ მ ა ლ ე ლ ე და გ ა ხ ვ რ ე ტ ი ლ ი ქ ვ ა მიკროტოპონიმებია, რომლებშიც აქტუალიზებულია ცნებითი წარმოდგენა საგნებისა, წარმოსახვა ადგილისა და ლელისა. ამიტომ, ჩემი გაგებით, ტოპონიმში განსხეულებულია საგნის გლობალური წარმოსახვა, ცნების შინაარსი, ძირითადი ნიშნები. ამ მომენტთა აქტუალიზება გვაძლევს მთლიანი ტოპონიმური ცნების გაგებას. ტოპონიმი ცნებაა იმდენად, რამდენადაც მისი მეშვეობით ვეცნობით სინამდვილის არსებით ნიშნებს, საქმე გვაქვს ობიექტური

¹ В. М. Богуславский. Слово и понятие, «Мышление и язык», М., 1957, 275.

მოვლენის განზოგადებასთან. სიტყვა განზოგადებაა და რამდენადაც ტოპონიმი სიტყვაა, ერთეული ენისა, ვერც მას ჩამოვაშორებთ განზოგადებითობის ნიჭს. განზოგადებითობის შესაძლებლობის ჩამოცილება საკუთარ სახელს მოწყვეტდა ლინგვისტიკურ სამყაროს და ექსტრალინგვისტიკის სფეროში გადასახლებდა. საკუთარი სახელის სემანტიკური შინაარსი და სტრუქტურა, ტოპონიმი და ანთროპონიმი. ამისთანა დასკვნის გამოტანის საფუძველს არ იძლევა.

სიტყვისა და ცნების მიმართების პრობლემასთან დაკავშირებით სპეციალისტები ჩერდებიან ეკვივალენტურობასა და ცნების შინაარსის ობიექტივაციაზე. მსჯელობა აქტუალური და კანონზომიერია, მაგრამ ეს საკითხები დადებითად ვერ გადაწყდება რთულფუძიანი ტოპონიმების ლინგვისტიკური ანალიზის მოშველიების გარეშე. ეკვივალენტურობა და ცნების შინაარსის ობიექტივაცია გვშველის ცნების (ამ შემთხვევაში ტოპონიმის) თარგმანსა და კალკირებაში. სიტყვათშეერთებითი ან რთული ტოპონიმები კი ერთი ენის ფარგლებში ეკვივალენტურობას ვერ დაუკავშირდება. გაღმაეწერი ჩვეულებრივი ტოპონიმია, მაგრამ ის ქართულ ენაში არაფრის ეკვივალენტი არაა. ამ ბგერათკომბინაციით აღწერილია მხოლოდ ადგილი და ჩამოყალიბებულია ტოპონიმიური ცნება. მისი ეკვივალენტი შეიძლება დაიძებნოს სხვა ენაში და არა ქართულში. გაღმაეწერი ტოპონიმია თავისი ყველა ატრიბუტით, რომლითაც განსხვავებული ლექსიკური წარმოდგენა რეალიზებულია სიტყვის სახით. ტოპონიმის ცნება ან მისი დამკვიდრებული დიალექტური იერსახე ტოპონიმის ცნება (||ჭობიხევ-ი) შინაარსის პლანით თითქოს არ უკავშირდება ცნებას, რადგან დამორებულია პირვანდელ მნიშვნელობას, მაგრამ ამჟამად უკვე დამოუკიდებელი ლექსიკური ერთეულია და მეტყველებაში ჩართულია როგორც საკომუნიკაციო საშუალება. ამიტომ ძნელდება მისი გადართვა ზოგადი კლასიფიკაციის სიბრტყეზე. ცნება კი ფუნქციურად ყოველთვის მჭიდროდ უკავშირდება შინაარსს (აზრს) და ამით ის უფრო მეტ შესაძლებლობას იძლევა კლასიფიკაციისათვის ლოგიკის დონეზე. მაგრამ ტოპონიმის ცნება ამჟამად ტოპონიმია. ჩვენთვის მთავარი კი ისაა, რასაც ახლა აღნიშნავს სიტყვა და არა ის, თუ რა ნიადაგზე, რა პირობებში წარმოიშვა. ტოპონიმში დაიხრდილა სიტყვის ეტიმოლოგიური საწყისი, მაგრამ დარჩა სიტყვა, დარჩა ადგილის სახელი, დაცლილი თავდაპირველი შინაარსიდან. თბილისი, რომელიც ეტიმოლოგიურად თბილს უკავშირდება, სრულიად არ იწვევს თბილი წყლის წარმოდგენას, მაგრამ ტოპონიმი კი არის. ლოკარნო კელტურად „თეთრწყალს“ ნიშნავს, მაგრამ დღეს ამ ტოპონიმს სრულიად არ უკავშირდება თეთრი წყლის წარმოდგენა. ასევე მიჩიგანი-ინდიელთა ენაზე „დიდი ტბა“, მონტლანი-ფრანგ. „თეთრი

მთაა“, გ ლ ა ზ გ ო კ ე ლ ტ. „მწვანე ტყეა“, ბ ო ს ფ ო რ - ი ფ რ ა ნ გ. „გამ-
ქვირვალე წყალია“, ი ს პ ა ჰ ა ნ ი ს პ ა რ ს. „სამხედრო ბანაკია“, მ უ რ -
მ ა ნ ს კ - ი ს ა ა მ. „ზღვისმიწაა“ და ა. შ. არც ერთ მათგანს დღეს
ეტიმოლოგიური წარმომავლობა აღარ სჭირდება, მას მხოლოდ თი-
თებზე ჩამოსათვლელი რაოდენობის სპეციალისტი თუ გაიხსენებს
ხოლმე. ესაა და ეს. ამრიგად, ერთია ტოპონიმი ასლანდელი გავებით,
მეორე — მისი წარმომავლობა, რასაც მეცნიერება იკვლევს. არ არსე-
ბობს პირდაპირი დამოკიდებულება აღსანიშნავსა და აღნიშნულს,
საგანსა და სახელს, საგანსა და სიტყვას, ნიშანსა და ლექსემის ბგე-
რით მოდელს შორის. სიტყვაში აუცილებლად გამოიყოფა მნიშვნე-
ლობის მომენტი. ლექსემისა და ნიშნის კავშირი ერთხაზოვანი მოვ-
ლენა არაა და არც შეიძლება იყოს, ვინაიდან ის წყვეტილად გვე-
ლინება და ამ სახით უნდა გავიგოთ.

საგნებისა და მოვლენების ერთურობისაგან გამიჯვნა და კლასიფიკა-
ცია, რაც ყოველი სამეცნიერო სისტემის უპირველესი მოვალეობაა.
ჩემი წარმოდგენით, ორი ეტაპის გათვალისწინებას გულისხმობს. პირ-
ველი ეტაპია შეტყობა, მეორე — ნომინაცია¹. ცნებას მიეყვაროთ
ამასთან დაკავშირებულ ასოცირებული ლექსემის აქტუალიზებასთან.
სპეციალისტები შინაარსის პლანს მართებულად აიგივებენ ლექსი-
კურ ცნებასთან. ადგილთა ნომინაცია, ჩვეულებრივ, ამ დებულების
რეალიზაციად უნდა მივიჩნიოთ. ამავე დროს არ უნდა დავივიწყოთ,
რომ სიტყვის მნიშვნელობა მიისწრაფვის ცნებისაკენ, როგორც მისი
უკიდურესი ზღვრისაკენ. მნიშვნელობა კი საზღვარია ცნებისა².

მე ვერ გავიზიარებ შეხედულებას, რომელიც ცალმხრივად უარ-
ყოფს ენის ლექსიკის, მათ შორის ტოპონიმიის, ჩვენებათა მნიშვნე-
ლობას ენის ისტორიის საკითხების კვლევაში. ლექსიკა არაა სანდო
ენის ელემენტთა რეკონსტრუქციისათვის და ის არც უნდა იქნეს მი-
ღებული მხედველობაში. ეს მოსაზრება მართებულად ვერ მიიჩნე-
ვა იმის მიუხედავად, რომ ლექსიკა ნამდვილად ყველაზე ცვალებადი
ფენომენია და ამიტომ „ნაკლებ გამოსაყენებელიც“ ენათა და დი-
ალექტთა ისტორიის კვლევაში. ჩემი გაგებით, ენის ისტორიის ერთ-
ერთი ყველაზე მეტი ღირსების მოწმე სწორედ სიტყვაა, რომელიც
წარმოაჩენს ხოლმე სტრუქტურულ ელემენტებს და მთლიანად ენას,
როგორც სისტემას. ენის ბგერები, ფონემატური სამყარო, თავისთავად,
სიტყვების გარეშე ძნელი წარმოსადგენია, ისინი რეალიზებული არიან
სიტყვების საშუალებით. ბგერა, ფონემათა იერარქიის ინოვაციები,
უწინარეს ყოვლისა, სიტყვაში, სიტყვის მასალაზე ვლინდება. თე-

¹ Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. Лингвострановедческая тео-
рия слова, М., 1980, 19.

² Ю. С. Степанов. Основы общего языкознания. М., 1975, 13.

ორიულად დასაბუთებულია ფ. ფილინის დებულება: „სასელდობრ ლექსიკა, რომელიც შეიცავს ყოველივე იმას, რასაც გამოხატავს ენა, ყველაზე პერსპექტიულია შემდგომი ისტორიული კვლევისათვის. რაც დღეს მიღებულია ენის ბევრი ისტორიკოსის მიერ“¹.

17. ტოპონიმთა ლექსიკონისათვის. აქ ქვეყნდება ძველი თორის ხეობაში აღწერილ ტოპონიმთა ლექსიკონი, რომელშიც მთავარი ადგილი მიკროტოპონიმის უჭირავს. მასალა ადგილებზე შეკრებილი და შემოწმებულია სხვადასხვა დროს. ჩემი პირველი გზამკვლევი იყო ხეობის მკვიდრი, ფხიზელი გონების, ენაწყლიანი მოსაუბრე, ხალხური ზეპირშემოქმედების ტრფიალი, ქარმაგი მოხუცი, მუშა-მებაღე პეტრე რევაზიშვილი, რომელიც 60-იანი წლების დასაწყისში ვაჟიყვანი და შემდეგ ხშირად ვიყავი ხოლმე მისი სტუმარი. მასალების შეგროვებაში ხალისით მშველოდნენ აგრეთვე პეტრეს ქალიშვილი თინა რევაზიშვილი და შვილიშვილი ზურაბ სოლომნიშვილი. თავად პეტრე რევაზიშვილის მეხსიერება ინახავდა ხალხური სიბრძნის მრავალი ჟანრის ნიმუშებს. დროდადრო მისგან ჩაწერილი მაქვს ხალხური ზღაპრები, ლეგენდა-გადმოცემები, ლექსები, ადგილობრივი ლექსიკონის მარგალიტები. იყო შესანიშნავი მთქმელი, დედაკილოს საუკეთესო მცოდნე. მის მეტყველებაში შეინიშნებოდა დიალექტურ ნორმათა სიჭრელე ისევე, როგორც ეს მთლიანად ატყვია ხეობის მოსახლეობას მეტყველებას. გეოგრაფიულად ხეობა განლაგებულია სამი დიალექტის თავშესაყარზე და სამივე მათგანი (ქართლურის, მესხურ-ჯავახურის, იმერულის) ნორმების შერევა აქ საგანგებოდ საზგასასმელია. დიალექტთა შერევას ხეობაში ხელი შეუწყო გეოგრაფიულ ფაქტორთან ერთად საუკუნეთა განმავლობაში მოსახლეობის ხშირმა ცვლილებამ-გადაადგილებამ. ადრე მკიდროდ დასახლებულ, შემდეგ გაუკაცრიელებულ ხეობას, როგორც ითქვა, კვლავ სული ჩაედვა უკანასკნელი ორი საუკუნის განმავლობაში, განსაკუთრებით საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. გადმოსახლდნენ მესხეთ-ჯავახეთიდან, ქართლიდან, იმერეთიდან მოქცეული გვარები, მათ სხვა დიალექტებზე მოლაპარაკენიც შეუერთდნენ და ასე ამგვარად ჩამოყალიბდა „ნარევი კილო“, რომლის შესწავლა დიალექტოლოგიის თანამედროვე მეთოდებით საშუარი საქმეა².

¹ Ф. П. Филин. О происхождении праславянского языка, восточно-славянских языков, ВЯ, № 4, 1980, 40.

² რეგიონში დიალექტთა შერევის შესწავლა აქტუალური ამოცანაა. ქართლ-იმერულის შერევის ძიებას სათავე დაუდო გ. ახვლედიანმა. იხ. მისი: „დიალექტთა შერევის საკითხისათვის“ (საქართველოს მეცნ. აკად. მოამბე, VII, № 9—10, თბ., 1946, გვ. 633—636); ახ: „დიალექტთა შერევის ორი ნიმუში“ (გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949, გვ. 393—397).

ამყამად ბორჯომისხეობა რესპუბლიკის ერთ-ერთი ულამაზესი, ეკონომიკურად და კულტურულად აყვავებული, თავისი უნიკალური სამკურნალო მინერალური წყლით მსოფლიოში სახელგანთქმული საკურორტო მხარეა. ფართო გეგმით ვითარდება მეცხოველეობა, მეხილეობა, საკურორტო მშენებლობა. ფაქიზად მოვლილი და დაცულია მისი ტყეები, სათიბები, ალპური საძოვრები. საქვეყნოდ განთქმულია აქაური ჯანმრთელობის დაცვის კერები, სასწავლებლები, ისტორიული ძეგლები. მხარის ეკონომიკური და კულტურული პოტენციალი ყოველწლიურად იზრდება და მომავალ ხუთწლეულებში კიდევ უფრო მეტად გაიზრდება.

თორისხეობა რამდენიმე მკვლევარს მოუვლია და შეუსწავლია. ისტორიულ-გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით. ვახუშტი ბატონიშვილის შემდეგ¹ (XVIII ს. შუა წლები) რეგიონის დასახლებულ პუნქტთა განლაგების შესწავლაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა აკად. ს. ჯიქიამ. სახელოვანმა მეცნიერმა სკრუპულოზულად გააანალიზა XVI ს. მიწურულის (1595 წ.) უნიკალური თურქული ძეგლი და ამის მიხედვით შეძლო ბევრი გაუჟაყრიელებული დასახლებული პუნქტის ლოკალიზება, სახელწოდებათა დაზუსტება და შესაბამისი რუკის შედგენა. ამ პრობლემას მიეძღვნა ს. ჯიქიას სამტომიანი ნაშრომი „გურჯისტანის ვილჯეთის დიდი დავთარი“².

1947 წ. ხეობაში იმოგზაურა აკად. ნ. ბერძენიშვილმა და თავისი შთაბეჭდილებები აღბეჭდა „დღიურებში“. შრომა გვიან გამოქვეყნდა, მაგრამ მეტად საინტერესო დაკვირვებებით ამდიდრებს სპეციალურ ლიტერატურას³. ხეობის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ შესწავლას მთელი მონოგრაფია მიუძღვნა პროფ. ს. მაკალათიამაც, რომელსაც გამოქვეყნებული აქვს საცნობარო მასალა ცალკე დასახლებულ პუნქტთა ირგვლივ⁴. არის სხვა შრომებიცა და წერილებიც. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ბორჯომის საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმისა და მისი მეცნიერ-მუშაკების რუდუნება მხარის შესწავლაზე. მუზეუმში დაცულია სხვადასხვა დროს ადგილებზე ფიქსირებულ ტოპონიმთა კოლექციები, რომელთა შორის აღსანიშნავია გ. ხუჯაძისა და ს. მელიქიძის ჩანაწერები. ორივე სპეციალისტი ადგილობრივ

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 380—382.

² ტ. I, დადგენილი თურქული ტექსტი შენიშვნებით, თბ., 1947; ტ. II, თურქული ტექსტის ქართული თარგმანი შენიშვნებით, თბ., 1941; ტ. III, გამოკვლევა, თბ., 1958, გვ. 124—132, 469—495.

³ ნ. ბერძენიშვილი, ბორჯომის ხეობა, საქართველოს ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1964, გვ. 207—282.

⁴ ს. მაკალათია, ბორჯომის ხეობა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი, თბ., 1957.

მკვიდრია და მათ მიერ აღწერილ მასალას პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება. გ. ხუჯაძისა¹ და ს. მელიქიძისაგან დავალებული ვარ ჩემ მიერ შეკრებილი ცნობების შემოწმება-შეესებაში. ს. მელიქიძე დაკვირვებული ტოპონიმისტია, ფართო გეგმითა და ინტერესით იკვლევს ტოპონიმთა წარმომავლობა-სტრუქტურას და, ბუნებრივია, მისი ჩანაწერები გამოირჩევა სიზუსტითა და სისრულით. მას გამოქვეყნებულიც აქვს მშვენიერი ნარკვევებიც: „ლელე“ და „სვანი“ ბორჯომის ხეობის ტოპონიმიში“, „სინონიმური ტოპონიმები ბორჯომის ხეობაში“ და სხვ. რეგიონი რამდენჯერმე მოიარა ილ. მაისურაძემ და ზოგიერთი ტოპონიმის წარმომავლობის საკითხს საინტერესო სტატიები მიუძღვნა. სიამოვნებით უნდა აღინიშნოს ტოპონიმებზე რაიონული გაზეთ „ბორჯომის“ მზრუნველობა. მის ფურცლებზე წლების განმავლობაში არა ერთი და ორი ცნობაა გამოქვეყნებული. გაზეთს ირგვლივ შემოკრებილი ჰყავს ადგილობრივი სიტყვის მოყვარულთა წრე. პუბლიკაციებიდან აღსანიშნავია ქართული სიტყვის მოყვარულის, გ. სტაფაძის წერილები „შევკრიბოთ და განვმარტოთ ჩვენი ქუთხის სიტყვები“ („ბორჯომი“, № 46 (4113), 1969 წ. 17 აპრილი).

თორისხეობის ტოპონიმის მიმოხილვის გამოცემა ადრე მინდოდა, მაგრამ აქამდის ვერ მოვახერხე. თავის დროზე რაიონულ გაზეთში გამოვაქვეყნე. მცირე წერილი-მოწოდება სათაურით „შევკრიბოთ საუნჯე ენისა“, რომელშიაც, სხვათა შორის, ნათქვამი იყო: „გაზეთ „ბორჯომის“ წამოწყება ადგილის სახელწოდებათა (ტოპონიმთა) შეკრება-პუბლიკაციის შესახებ ყოველმხრივი მოწონებისა და მხარდაჭერის ღირსია. ამით, უეჭველად, სახალხო საქმე კეთდება. გვჯერა, დოც. ილ. მაისურაძის სტატია „მშობლიურ ადგილთა სახელები“ („ბორჯომი“, № 89) ფართო გამოძახილს პოეზებს მოსახლეობაში. ტოპონიმი ენის განძია, რომელშიაც აღბეჭდილია ხალხის წარსული, მოსაქმეობა და შემოქმედება. ადამიანი წარმტაც გარემოში ცხოვრობს და შრომობს. მისი დასახლების ზოლები გარემოცულია ქედებითა და მთებით, ტყეებითა და ბაღებით, სათესი მიწვრებითა და ბალახუხვი საძოვრებით, მდინარეებითა და წყაროებით. ყველა მათგანი კაცს მოუნათლავს წყრიალა სახელებით, უხსოვარი დროის წინათ რომ დამკვიდრებულან ხალხის ყოფაში. ამიტომ, ბუნებრივია, ტოპონიმი ფართო ადგილს იჭერს ადამიანთა ურთიერთობაში. სად ცხოვრობ? სად მუშაობ? სად მიემგზავრები? საიდან მოხვედი? — აი, კითხვები, რომლებზეც მხოლოდ ტოპონიმებით შეიძლება პასუხის გაცემა. ტოპონიმი ენის საუნჯეა, ადამიანის მთელი ცხოვრების განუყრელი თანამგზავრი. ადა-

¹ გ. ხუჯაძის შედგენილი აქვს მშვენიერი მეგზურიც: ბორჯომის ხეობა, თბ., 1969.

მიანი დღეს ყველაზე მეტად, ვიდრე ოდესმე, დაკავშირებულია ტოპონიმებთან. წიგნები, ჟურნალები, გაზეთები, რადიოს, ტელევიზიის ცნობები აღსავსეა მახლობელი და შორეული ტოპონიმებით. მათი ძირითადი რკალების ცოდნა ამდიდრებს ჩვენს გონებას, აფართოებს გეოგრაფიულ პარიზონტს. იმ დღეებში ჩვენ დვირელ კოლმეურნეებს შევხვდით. შევხვდით კოლმეურნეობის თავმჯდომარეს ბეჟან ხუციშვილს. ვესტუმრეთ ჭარმაგ მოხუცს სანდრო ხუციშვილს და ტკბილადმეტყველ გრიგოლ პაპიძეს. სოფლის თავკაცებმა ბევრი რამ გვიამბეს თავიანთი ახლანდელი და წარსული ცხოვრებიდან. ჩვენ გვესიამოვნა, რომ მათ მშვენივრად ახსოვდათ მახლობელ და შორეულ ადგილთა სახელწოდებანი. დაგვისახელეს ათეულობით უცნობი ეგზოტიკური მიკროტოპონიმი. ყველა მათგანის აქ ჩამოწერა შორს წაგვიყვანდა. გავისხენებთ მხოლოდ ორიოდეს, კ ა ც ი ჭ ა მ ი ა ს ა და თ ხ ა გ ა ს ტ ი ა ს. ეს ორივე სიტყვა დღეს აღნიშნავს (დღე, დვირელთა მეტყველებაში მცირე ზეობას, ხევის ნიშნავს). კ ა ც ი ჭ ა მ ი ა ხეობას იმიტომ დარქმევია, რომ იქ ოდესღაც ძალთაპირებს, კაცი-ჭამიებს უცხოვრიათო. თ ხ ა გ ა ს ტ ი ა კი შერქმევია ფართო ხევის, რომელზეც თვალის დახამხამებაში გადამხტარა ნადირისაგან დაფეთებული თხა და ეს ფაქტი მოსახლეობისათვის სამახსოვრო გამხდარა. სოფლის მიკროტოპონიმიამ მდიდარია კრიალა სიტყვებით (ხედი, დვირულა, მედრუკი, ფიქალა...), რომელთაც მხოლოდ ადგილობრივი ტრადიცია იცნობს. და ენის ამ ცოცხალ მარგალიტებს განა მართა აქ ვხვდებით?.. ტოპონიმთა სტრუქტურაზე დაკვირვება და ეტიმოლოგია გვაჩვენებს მათი შემქმნელი ხალხის მაღალ კულტურას, გონება-მახვილობას, ფანტაზიას, ტოპონიმთა შესწავლა და პუბლიკაცია საშვილიშვილო საქმეა. ბორჯომის შემოგარენის შეჯერება ამ მხრით ძვირფას მასალას მოგვცემს. ბორჯომი თვალწარმტაცადაა ჩამჯდარი მტკვრისხეობაში. ვინ არ მოუხიბლავს მის სიტურფეს, ზვიად მთებსა და კაპნებს, წიწვოვანსა და ფოთლოვან ტყეებს, სასწაულთმოქმედ მინერალურ წყლებსა და კლდის გულიდან გადმოხეთქილ ნაკადულებს, მთის ირმებსა და შვლებს! ბორჯომის სახელი შორსაა გავარდნილი და ბორჯომელებსაც კანონიერად შეუძლიათ იამაყონ თავიანთი მხარის სიმშვენიერიოთა და შრომის წარმატებით. ჯერ კიდევ აღრე, მეთვრამეტე საუკუნეში, სახელგანთქმული ვახუშტი ბაგრატიონი ამბობდა: „არს ესე მტკვრის ქეობა ვენახიანი, ხილიანი, ვიწრო და მწირი, მაგარი და შეუვალი მტრისაგან. კაცნი ჰაეროვანნი, ტანოვანნი. მთანი ნადირიანნი, ნაძოვან-ფიჭოვანნი. ირემი, თხა, არჩ და სხუა ნადირნი მრავალნი...“ და ყოველივე ეს თითქოს ახლაა ნათქვამი! ახალი ბორჯომი დღეს კიდევ უფრო იტაცებს კაცის ცნობისმოყვარეობას, ვიდრე ოდესმე! ვასახელოთ მშობლიური კუთხე ახალი საქმე-

ებთ! მოვეუაროთ მის ტოპონიმებს! შევკრიბოთ და შთამომავლობას გადავცეთ ჩვენი ენის ეს ძვირფასი საუნჯე!“ („ბორჯომი“, № 91 (3750), 1967 წ. 29 ივლისი).

1979 წ. ივლისში ა. ს. პუშკინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ქართული ენის კათედრამ ბორჯომისხეობაში მოაწყო დიალექტოლოგიური და ტოპონიმურა ექსპედიცია, რომლის მიზანი იყო ადგილობრივ მეტყველებასზე დაკვირვება, ტექსტების ჩაწერა, ტოპონიმთა აღნუსხვა (და აღრე ჩემ მიერ აღწერილის შემოწმება), დარგობრივი ლექსიკის შეგროვება. ექსპედიციაში ჩემთან ერთად მონაწილეობდნენ სტუდენტები: ზურაბ მოდებაძე, მანონ აგლაძე, დალი გიორგაძე, დარეჯან კვარაცხელია, თამარ ნადირაძე, ზურაბ სოლომნიშვილი, მარიკა ტორიაშვილი, რუსუდან ქინქლაძე, მედეა ხოსროშვილი. ბოლო დღეებში ექსპედიციას შემოუერთდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ენის კათედრასთან არსებული ტოპონიმის ცენტრის უფროსი მეცნიერთანამშრომელი, დოც. სერგო მელიქიძე. ექსპედიცია მუშაობდა ქ. ბორჯომში, ახალდაბის, ბაკურიანის (დიდი მიტარბი, პატარა მიტარბი, ლიბანი, პატარა ცემი, საკოქავი, ანდეზიტი) და წაღვერის (კიმოთესუბანი, მხეთამზე, დაბა) სადაბო საბჭოებში, გუჯარეთის (ოდეთი, ღინტური, წითელსოფელი), დვირის (ქვაბისხევი, ჭობისხევი, კითახევი), გვერდისუბნის (მაქარწყალი, ვარდევანი, ღვთისმშობელი, წინუბანი), ტაბაწყურის (ბალანთა, მოლითი, ჭიხარულა), ტაძრისის (დგვარი, საკირე), ციხისჯვრის, ყვებისის (ვარდგინეთი, ზანავი, კორტანეთი, რველი), ტბის (ცემი, სადგერი) სასოფლო საბჭოებში, მოვილ იქნა 42 დასახლებული პუნქტი; შესაძლებლობა მომეცა, ადგილებზე აღმეწერა რეგიონის მთელი ტოპონიმია და შეკრებილი მასალა სოფელ-სოფელ შემემოწმებინა. ტოპონიმთა აღწერა-შეჯერებაში მშველოდნენ დაბებისა და სოფლების ხელმძღვანელი მოღვაწენი, მუშები, კოლმეურნენი, ბრიგადირები, კოლმეურნეობათა თავმჯდომარეები, აგრონომები, სახალხო დეპუტატების ადგილობრივი საბჭოების მუშაკები, პედაგოგები, ბიბლიოთეკათა თანამშრომლები. ყველას გულითად მადლობას მოვახსენებ.

ლექსიკონში ცალკე ერთეულებად შეტანილია დასახლებული პუნქტების, ნასოფლარების, სახნავ-სათესი ნაკვეთების, ახლების, ბალენახების, მთების, გორაკების, საძოვრების, ტყეების, სენების, მდინარეების, ტბების, ღელეების, წყაროების, ნაკადულების, ხეების, ხეობების, გზების სახელწოდებები იმ სახით, როგორც ხალხის ადგილობრივ მეტყველებაშია დაცული. ბევრი ტოპონიმი ძველია, მნიშვნელოვანი ნაწილი — შედარებით ახალი, ზოგიერთი კი, განსაკუთრებით, ზოგიერთი მიკროტოპონიმი, სულ უკანასკნელ ხანებში უნდა

ოცოს შექმნილი. ყველა სახელწოდება მიჩნეულია სალექსიკონო ერთეულებად. დასახლებულ პუნქტებთან ერთად წარმოდგენილია იქ მოსახლე გვართა ნუსხები. ლექსიკონს სისრულის პრეტენზია არა აქვს. აუცილებელი ზომების მიღების მიუხედავად ყველაფრის აღწერა ვერ მოხერხდა, ზოგი ადგილი უსახელოც კი აღმოჩნდა, ზოგის სახელი არ შენახულა. ეს განსაკუთრებით ითქმის გუჯარეთის, ბაკურიანისა და სადგერის ხეობათა მიმართ. ობიექტურ გარემოებათა გამო (მოსახლეობის მძიმე ზვედრი, იძულებით აყრა-გადასახლება, ახალ-მოხინდარეთა მოსვლა-წასვლა) ტოპონიმია ზშირად იცვლებოდა, ძველის დიდი წაწილი დავიწყებას ეძლეოდა, ახალი ჯერ ვერცკი ასწრებდა დამკვიდრებას და კვლავ დავიწყების მტვრით იფარებოდა. ყოველივე ამის გამო გაძნელდა და ვერ მოხერხდა ძველი ტოპონიმის სრულად აღნუსხვა. მცირე ხეობაში ამჟამად 42 დასახლებული პუნქტია, ხოლო 50-ზე მეტი ნასოფლარი, რომელთა ერთი წაწილის აღდგენა და სულის ჩადგმა მომავლის საქმეა. ამ პრობლემას მიეძღვნა ჩემი სტატია სათაურით „წარსულიც ჩვენია (თორისა და ნეძვის სამკვიდრებში)“, რომელმაც თავის დროზე ფართო გამოძახილი გამოიწვია, გადაიბეჭდა ადგილობრივ გაზეთებშიაც. იქიდან ვიმოწმებ რამდენიმე ადგილს.

ზაფხულის ცხელ დღეებში ბორჯომისხეობას ვესტუმრე და ხალხური მარგალიტების მაძიებელ სტუდენტებთან ერთად კვლავ მოვიარე მისი აყვავებული დაბა-სოფლები. შევხვდი ხანდაზმულ და ახალგაზრდა ადამიანებს, თავკაცებს, კოლმეურნეებსა და საბჭოთა მეურნეობების მუშებს, პედაგოგებს. გავეცანი მთის სოფლების მჩქეფარე ცხოვრებას, მოვინახულე ძველი ძეგლები, ზოგი სათუთად მოვლილი, ზოგიც უყურადღებოდ მიტოვებული. გვქონდა კომპლექსური ექსპედიცია: ვაკვირდებოდით ადგილობრივ მეტყველებას, ვკრებდით დი-ალექტურ და ფოლკლორულ მასალებს. თითქმის მთლიანად აღვწერეთ მხარის ტოპონიმია. ბორჯომისხეობა ზომ ამ მხრივ მეტად მნიშვნელოვანია. მასალაც ფრიალ საინტერესო და ნაირფეროვანი შეგროვდა. სტუდენტებთან ერთად ვხარობდი ყოველი ახალი, უცნობი ან ნაკლებ გავრცელებული, სიტყვის, თიკუნის, სახინჯრის, მიკროტოპონიმის მოპოვებით.

ძველ ხეობაში ახლა ბევრი სიახლეა. ბარაქიანი შრომა თავის წარმატებებს ზეიმობს. მეცხოველეებს მსუყე რთველი აქვთ. ნაპატივები ცხვარ-ძროხა ლალად გრძნობს თავს ალბურ საძოვრებზე. მთიბავები

იმარაგებენ ზამთრის საკვებს, სდებენ სილოსსა და სენაუს. ბორჯომის უკვდავების წყალი ასობით ვაგონით იგზავნება ქვეყნის ათასობით კუთხეში. მთის სოფელი შეუჩერებელი ნაბიჯით მიდის წინ. ვის არ მოხიბლავს ყვობისი და რველი, კორტანეთი და ზანავი, კიმოთესუბანი და მზეთამზე, ჭობისხევი და ქვაბისხევი, მათი ადამიანების გარჯა და ყოფა-ცხოვრება, ვის არ მოეწონება ხეობაში განლაგებული ჯან-მრთელობის დაცვის კერები, სანატორიუმები, პიონერთა ბანაკები, ახალწამოწყებანი... მაგრამ ყოველივე ამასთან ერთად თვალში საცემია გაუქეთებელი საქმეებიც, უყურადღებობაც, უდარღელობაც, რაც თითქოს ბუნებრივიცაა, ოღონდ ერთი რამ მაინც არაბუნებრივად მეჩვენება: როგორ მოხდა, რომ თორი და ნეძვი ისევ ნასოფლარებადაა დარჩენილი, რატომ ვერ მოხერხდა მათი აღდგენა? ეს ნამდვილად გულდასაწყვეტია (თუმცა კარგად მესმის, ნასოფლართა აღდგენა ადვილი საქმე არ არის). ახლა რესპუბლიკაში ფართო მასშტაბის მოძრაობაა გაჩაღებული სოფლების, განსაკუთრებით მთის სოფლების, გასამაგრებლად, მოსახლეობისათვის შრომისა და ცხოვრების პირობების შესაქმნელად. ამ მოძრაობას წარმართავენ საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტი და რესპუბლიკის მთავრობა. ბევრი რამ პრაქტიკულად უკვე გაკეთდა, მომავალში კი მეტი გაკეთდება. დასაანია, რომ დიდი მოძრაობის გამოძახილი ბორჯომისხეობაში სუსტად იგრძნობა. ამიტომ მინდა ორიოდ სიტყვა ვთქვა „გაუქმებული სოფლების“ წარსულსა და მომავალ ბედობაზე, საკუთრივ თორისა და ნეძვის სამკვიდროებზე.

ბორჯომის დღევანდელი სანახები, ისტორიული სამცხის, ჭავჭავთისა და ზემოქართლის შესაყარი, ტაშისკარიდან აწყურამდის გადაჭიმული მტკვრის ეს წარმტაცი ხეობა თავისი ცადაჭრილი ნისლიანი მთებით, ნადირით სავსე დაბურული ტყეებით, ცელქი ნაკადულებით, სარკისებრ კრიალა ტბებით, წყალუხვი მდინარეებით, „უკვდავების წყაროს წყლებით“, ალბური საძოვრებით, მტრების გაუთავებელი თავდასხმებით ნაპარტახალი და მკვდრეთით ამდგარი კოპწია სოფლებით, სახეგახსნილი და გულღია ადამიანებით ქვეყნის ულამაზესი მხარეა, ანდამატივით რომ იზიდავს კაცის თვალსა და გულს.

მომაჯადოებელი ხეობის სიტურფის ქება მუდამ ხმამაღლა ვაისმოდდა. ალტაცებით მოეშურებოდნენ ბუნების ჭეშმარიტი საოცრების სახილველად შინაურნიცა და გარეშენიც. რა გასაკვირია, ბორჯომის ხეობა სიმშვენიერით მსოფლიოში ერთ-ერთ პირველ ადგილზე დგას. მტრის ველური ურდოების მიერ მრავალჯერ იავარქმნილი, გადამწვარ-გადაბუგული, მაგრამ კაცის მარჯვენით სათუთად აღდგენილი და გასპეტაკებული სანახებით მთაგონებული იყვნენ მოგზაურნი და მემატიანენი, ყველანი, ვისაც იგი საკუთარი თვალით ენახა. ამ მრავ-

ვალტანჯულ ქართულ მიწა-წყალს ბევრი საშინელი განსაცდელი ახსოვს. ბარბაროსთა უთვალავ ურდოებს ყოველთვის ვერ უმკლავდებოდა ხეობის მცირე მოსახლეობა, მტერი კი ყველაფერს სპობდა და ანადგურებდა. უთანასწორო ბრძოლების ნაკვალევი აქ ახლაც ყოველ ნაბიჯზე გვხვდება. ამის მოწმენია „ქართლის ცხოვრების“ მძიმე ქრონიკებთან ერთად დანგრეული ციხე-კოშკები და ეკლესია-მონასტრები, შემუსრული დარბაზები და საცხოვრისები, ათობით ნასოფლარი და ნასახლარი. — მწარე წარსულის მდუმარე მოწმენი. შეუძლებელია კაცს დაავიწყდეს ადრე ხალხმრავალი სოფლები. შემდეგ ფერფლად ქცეული ნასოფლარები: მოქცევი და მელათუბანი, დაბაძველი და ბანიხევი, ყვირბილი და ლარები, გომნა და ღორლები. ყერძენი და ბერისალტარი, ქიმერეთი და ფოთოლეთი, ცამცები და პანტნარი, ქვაბიანი და თელოვანი, შულლაუბანი და გოგოთუბანი. არა თუ დასახლებანი, არამედ თვით ეს მშვენიერი ტოპონიმებიც კი ღრმა დავიწყებას მისცემია. რაც შეეხება ჩუას, ქალას, ვიკრეთუბანს, ვანთას, ღამზას, კვირიკეწმიდას და სხვ., ჯერხნობით მათი ზუსტი ლოკალიზებაც ძნელდება. XVI საუკუნეში ბორჯომისხეობა დამპყრობთა თარეშის შედეგად სულ გაუკაცრიელებული ყოფილა. „ბრძოლაში ქლუტას ვინც გადაურჩა, აიყარა და მოუბრუნებლად გაიქცა შიდა ქართლში. XVI საუკუნის ბოლოსათვის ბორჯომისხეობაში მოსახლეობა კვლავ არ არისო“¹, — წერდა აკად. ს. ჯიქია.

XIX ს. 30-წლებიდან ხეობაში მოსახლეობა მომრავლდა და ყველგან, თვით თორსა და ნექშიც, ცხოვრება განახლდა. საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ბორჯომისხეობა კიდევ უფრო მკიდროდ დასახლებულ რეგიონად იქცა. კომუნისტური პარტიის შეუწელებელი მზრუნველობის შედეგად წელში მომაგრდა და აყვავდა მთის საკოლმეურნეო სოფელი, განვითარდა პროდუქტიული მესაქონლეობა და მემინდვრობა, დასახლებული პუნქტები დაისერა სკოლებით, კულტურულ-საგანმანათლებლო და საყოფაცხოვრებო დაწესებულებათა ქსელით. განუწყვეტლივ უმჯობესდება ადამიანთა ცხოვრების პირობები, გაიფურჩქნა ხალხის შემოქმედება. უნიკალური მხარე გადაიქცა მშრომელთა ჯანმრთელობის დაცვის მძლავრ კერად. დაისახა განვითარების პერსპექტივები.

ორმოციანი წლების შუაპერიოდისათვის თორისა და ნექშის მშრომელებიც ცხოვრების ჩვეულებრივ ფერხულში იყვნენ ჩართული და თავიანთი წვლილი შეჰქონდათ საერთო საქმეში. აქ იყო მაშინ მთის პირობებისათვის შესაფერისი გზებიც, სასოფლო დაწესებულებებიც.

¹ ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 470.

სკოლებიც. კოლმეურნენი უვლიდნენ ცხვარსა და ძროხას, მოყავდათ ქერი და კარტოფილი, მწვანილი და ბოსტნეული.

მაგრამ, სამწუხაროდ, 1944 წლიდან თორმა და ნექვმა, როგორც დასახლებულმა პუნქტებმა, არსებობა შეწყვიტეს, მკვიდრი მოსახლეობა აყარეს და სხვა კუთხეში გადაიყვანეს. სისხლსავსე, ხმაურიანი თორი და ნექვი ჩვენ თვალწინ ნასოფლარებად იქცნენ. ძნელია ამ წინდაუხედაობის გამართლება, მითუმეტეს, დღეს, მაგრამ... რაც იყო, იყო. ასლა ჩვენი ვალია წარსული შეცდომის გამოსწორება.

თორი და ნექვი, ძველი საქართველოს მნ-შენილოვანი დმინისტრაციული და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრები, ფრიად საპატიო როლს ასრულებდნენ სამხრეთ საქართველოს ცხოვრებაში. — გვაუწყებენ „ქართლის ცხოვრების“ მემკვიდრეობის და ჩვენი ისტორიის ისეთი მოღვაწენი, როგორიც არიან ჟამთააღმწერელი და ვახუშტი, დიმიტრი ბაქრაძე და ექვთიმე თაყაიშვილი, ივანე ჯავახიშვილი და პავლე ინგოროვცა, სერგი ჯიქია და ნიკო ბერძენიშვილი. და ეს ნამდვილად ასე იყო. შუასაუკუნეების ეპოქა კარგად იცნობს თორიდან გამოსულ მოღვაწეებს. თორელებს მუდამ მაღალი თანამდებობა ექირათ სამეფო კარზე. სწორედ აქ აღიზარდა ლეგენდარული შალვა თორელი, XII—XIII სს. დიდი სამხედრო მოღვაწე, ჯავახეთის ერისთავი, მანდატურთუხუცესი, რომლის შესახებ სიტყვაძნეწი მემკვიდრე ამბობს: „არა ყოფილა კაცთა შორის მისებრი ჭაბუკი და მეომარი“¹.

VII—XVI სს. ბორჯომის ახლანდელ რაიონს თორი ეწოდებოდა, ხოლო შემდეგ სადგერისხეობა დაერქვა. თორიცა და სადგერიც მრავალჯერ გაუკაცრიელდნენ, მაგრამ კვლავაცა და კვლავაც სულს ითქვამდნენ. მოსახლეობა მათ ვერ ელეოდა. სადგერი ახლაც მშვენიერი სოფელია, თორი კი... გაუქმებულია. 1944 წლამდის აქ სახლობდნენ ღარიშვილები, ხუციშვილები, სამსონიძეები, თაბუნიძეები, 57 კომლი, რომლებიც გადასახლდნენ ბორჯომის, ახალციხისა და რესპუბლიკის სხვა რაიონებში. შესანიშნავ სავანეში მამლის ყივილი და ძაღლის ყეფა შეწყდა. სამიოდე წლის შემდეგ, 1947 წელს აქ მოსული აკად. ნ. ბერძენიშვილი სინანულით წერდა: „თორი დღეს ცარიელია... ნაღვლიანად გამოიყურება დაყრუებული სოფელი. გაშვებული დგანან ლამაზად ჩამწკრივებული ხის სახლები და მოსახლეებს ელიანო“...²

ბევრი თორელი ამჟამადაც მოუთმენლად ელის შინ დაბრუნებას. ამას წინათ ბორჯომში შევხვდი ილია ღარიშვილს, პედაგოგს, რომელიც ტბილად იგონებს მშობლიურ კუთხეს და გული მუდამ მისკენ მიუწევს. მან და მისმა მეგობრებმა დიდხანს იარეს უკან დაბრუნების

¹ ქართლის ცხოვრება, I, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1955, გვ. 370.

² ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 213.

ნებართვის მისაღებად, საკითხი ზემდგომ ორგანოებშიაც აღიძრა, მაგრამ ჭეჩხნობით დადებითი გადაწყვეტილება მიღებული არაა. თორის სამკვიდრო ისევ გაუქაცრიელებულია. ეს მაშინ, როცა აქ მთის სოფლისათვის საჭირო ყველა პირობა არსებობს. ულამაზესი ადგილმდებარეობა, ირგვლივ ულრანი ტყეები, სათიბები და საძოვრები, ნაკაფი ახლები, ნოყიერი სავარგულები, მაცოცხლებელი თორისწყალი და წყაროები, მრავალტოტა გზები (თუმცა ახლა თავმინებებული და დიდად სარემონტო) ქმნიან პირობებს იმისათვის, რომ აღდგეს სოფელი, განვითარდეს მესაქონლეობა, მეკარტოფილეობა, დაგროვდეს მთისეული ხეავი და ბარაქა. ცნობილია, რომ თორი უფრო მშრალი ადგილია, ვიდრე ბორჯომისხეობის სხვა დასახლებული პუნქტები, ნალექებიც ნაკლებია, ზამთარიც უფრო ზომიერია, კლიმატი უაღრესად ჯანსაღია.

მეტის თქმა შეიძლება ნექვზე. 1944 წელს ეს სოფელიც გაუქმდა. მკვიდრი ჩადუნლები, ლომიძეები, ბარბაქაძეები სხვაგან გადაიყვანეს, მათი სადგომები აიღეს. დიდად დასანანია მშვენიერი სოფლის გაუქაცრიელება, და მერმე როგორი სოფლისა!

ნექვი შიდა ქართლისა და სამხრეთ საქართველოს კულტურული ცენტრი იყო. მდებარეობს იგი ულამაზესი ნექდურის ხეობაში, ახალდაბიდან 15 კილომეტრის დაშორებით. გარემოცულია მაღალი მთებით, წიწვოვანი ტყეებით, ალპური საძოვრებით, შუა ჩაუდის წყალუხვი ნექურა, აღმოსავლეთით თავს დასცქერის ამაყი გვირგვინი.

ცნობილია, რომ გრიგოლ ხანძთელმა ნექვში გამოგზავნა თავისი მოწაფენი თეოდორეს წინამძღოლობით და დაავალა ახალი ტაძრის აგება. გიორგი მერჩულის (X ს.) თხზულებაში ვკითხულობთ: „ნეტარნი იგი მამანი ჩუენნი წარუძღუეს ძმათა მათ და კუალად მიიწინეს ნექუს და კვირიკეწმიდას“. მალე აშენდა საკათედრო ტაძარი — საგანმანათლებლო სავანე, სადაც სხვადასხვა დროს მოღვაწეობდნენ თავად გრიგოლ ხანძთელი და გიორგი მთაწმიდელი. „გიორგი მთაწმიდლის ცხორებაში“, სხვათაშორის, ნათქვამია: მას მეფემ „მისცნა ადგილნი მუენიერნი, ლავრანი დიდებულნი განსასუენებელად და საყოფელად მისა, პირველად ნექვი ქართლსა შინა“.

დამპყრობლებმა ტაძარი რამდენჯერმე დაარბიეს და ბოლოს სულ შემუსრეს. შემორჩენილია მთავარი კორპუსის მჭიდროდ ნაგები კედლები, საძვალე და დამხმარე სათავსოების ნაშთები. ძეგლი დღეს სრულიად უყურადღებოდაა მიგდებული, ჩანს, არცაა აღრიცხვაზე აყვანილი. კედლებს შუა აზრდილა ასწლოვანი ხეები, ერთი უზარმაზარი თელის ხე მოხეთქილა და კედლებს დანარცხებია. მნიშვნელოვანი ძეგლი დღეს სრულიად მოუვლელია.

ნექვის ადგილმდებარეობა ჩინებულია. აკრავს ბალახუხვი სათიბე-

საძოვრები, კობტად გამოკაფული სათესი ნაკვეთები, მოეპოვება მთის სოფლის ყველა სიკეთე. ნასოფლარი ელოდება მკვიდრთა დაბრუნებას. მერმე-და მთის სამოთხისებრი წალკოტი, უღვევლი ანკარა წყაროები, მაცოცხლებელი ჟანგბადი როგორ საჰიროა ადამიანისათვის!

თორი და ნეძვი ყურადღებას მოითხოვს! გაუქმებული სოფლები აღსადგენია. საცხოვრებელ ბინებთან ერთად აქ თავისუფლად შეიძლება სანატორიუმების, პიონერთა ბანაკების კომპლექსის აშენება, დაბის ტიბის დასახლების შექმნა. თორისა და ნეძვის აღდგენით საშვილიშვილო ღონისძიება განხორციელდებოდა. მათზე მზრუნველობა ადგილობრივ ორგანოებთან ერთად რესპუბლიკის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტებსა და უმაღლეს სასწავლებლებს უნდა დაეკისროთ. სწორედ ამ ადგილებს დაამშვენებდა მეცნიერ-მუშაკთა ნანატრი კოლექტიური და ინდივიდუალური სადგომები, პანსიონატები და დასასვენებელი სახლები, რომელთა აქ განლაგება დიდ ქალაქებს პნიშვნელოვნად განტვირთავდა. გავიხსენოთ: გრიგოლ ხანძთელისა და გიორგი მთაწმიდლის ეპოქაში ნეძვი განსასუენებელ (დასასვენებელ) ადგილად იყო გამოყოფილი. კულტურის მოღვაწეებს მიეცა ეს „ადგილნი შუენიერნი, ლავრანი დიდებულნი განსასუენებლადო“. თუ კი ეს 900 წლის წინათ, ძნელბედობის ჟამს, ხერხდებოდა, დღეს, ჩვენს ეპოქაში, მით უმეტეს, უფროა შესაძლებელი.

ეგ აზრი ადგილობრივ ხელმძღვანელ მოღვაწეთა შორისაც ტრიალებს, მაგრამ დიდი საქმის წამოწყებისათვის მარტო მათი ძალ-ღონე არ კმარა, მხარდაჭერა და დახმარება დასჭირდებათ.

მივხედოთ თორისა და ნეძვის სამკვიდროებს, კელავ ჩავაყენოთ ისინი ხალხის სამსახურში, გამოვაცოცხოთ მიძინებული მთების გული!

შემოკლებანი: ადგ. — ადგილი, გორ. — გორაკი, მაღ. — მაღლობი, მდ. — მდინარე, მთ. — მთა, ნ. — ნახე, რ. — რაიონი, ს. — სოფელი, სს. — სასოფლო (სადაბო) საბჭო, სათეს. — სათესი, საძ. — საძოვარი, უბ. — უბანი, ტბ. — ტბა, ტყე. — ტყე, წყ. — წყარო.

აბანო აღგ., გოგირდის წყლები აბანო-
დაბაში (ნ.); ნასოფლარი ციხისკერძში
(ნ.).

აბანოები აღგ., გოგირდის წყლები
დღირის, ყვიბისის, ციხისკერძის სს. (ნ.).

აბანოსგზა გზ. სადგერში (ნ.).

აბანოსდღე ღელე მზეთამზეში, სა-
კირეში, წალვერში, დღირში (ნ.).

აბანოსხევი იგივეა, რაც სავანის ხევი
ან სარბილას ხევი (ნ.).

აბრამიშვილის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

აბულთან აღგ. ბაქურიანში (ნ.).

აბულ-ი მთ. ტაბაწყურთან (ნ.).

აბუხლო დასახლ. აღგ. გუჯარეთთან
(ნ.), გზა, ხევი (ვახუშტი, დასახ. ნაშრ.,
გვ. 345).

ადეზი აღგ., სათიბი ტაბაწყურის სს.
(ნ.).

აკაის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

აკოფანანაზი აღგ., გორ. ტაძრისში
(ნ.).

აკოფანთქალა აღგ., სათ. კიხარულა-
ში (ნ.).

ალეწი ციხე გუჯარეთთან (ნ.). „სარ-
ბილას-ქვეის თავს, მაღალს მთის წუ-
ერზედ, არს ციხე ალეწისა, მაგარი
და მკურეტი ქართლ-იმერეთისა“ (ვა-
ხუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 347). ნ. სარ-
ბიელი.

ალექსიანთი უბ. ტაძრისში (ნ.).

ალიასათიბი საძ., სათიბი ღვეარში
(ნ.).

ალიციხე აღგ., ნაციხარი წინაუბანში
(ნ.).

ამბაკოსწყარო წყ. ყვიბისში (ნ.), ბორ-
ჯომში.

ამირანასწყარო წყ. შუამთაში დიდ
მიტარბთან (ნ.).

ამირანისგორა გორ. დიდ მიტარბში
(ნ.). ამირანი მწყემსი იყო.

ამირანისკოფ-ი აღგ., ბორცვი საკირე-
ში (ნ.).

ანდუზიტი აღგ., ადრე საყოქავი (ნ.),
დასახლება ბაქურიანის სს. (ნ.). აქაა
ქვის საბადოები. სახლობენ გვარები:
ბერიძე, ბიბილურიძე, ბიჩინაშვილი, ბლი-
აძე, ბურჭულაძე, გელაშვილი, გვარამა-
ძე, თაბუკაშვილი, თვაური, კობიაშვილი,
ლაზარიძე, ლიპირიძე, ლომიძე, მაიორო-
ვი, მეხრიშვილი, მიქელაძე, მურგიკნელი,
მლარიშვილი, ნემეჩენკო, ნოზაძე, სამსო-
ნიძე, სანდაძე, საყვარელიძე, სტეფანი-
ანი, ტაბატაძე, ტალახაძე, ქათამაძე, ქარ-
გოზაშვილი, ყაველაძე, ხაჩიძე, ხუცი-
შვილი...

ანდოსყანა აღგ., სათეს. ღეთისმშო-
ბელში, გვერდისუბანში (ნ.).

ანთიმისწყარო წყ. ყვიბისში (ნ.).

ანტონასხენი მთ., აღგ., ტაძრისში
(ნ.).

არაქელბი აღგ., სათეს. ტაბაწყურ-
ში (ნ.).

არაშენა აღგ., ნასახლარი საკირეში
(ნ.).

არდავან-ი უბ. ბორჯომში.

არდაშრები ღელე ღვეარში (ნ.). არ
შრება.

არსენასწყარო წყ. პატარა მიტარბში
(ნ.).

არუნალი ტყ. საკირეში, კობისხე-
ვი (ნ.).

არჩილასმთა გორ. დიდ მიტარბში (ნ.).

არჩილისწყარო წყ., აღგ. ბაქურიანში,
ნეძეში (ნ.).

არხაქებისთავი აღგ., საძ. ბალანთაში
(ნ.).

არქევანისბუდე ტყ. წალვერში (ნ.).

აუწყარო წყ., აღგ., ტყ. კიმოთეს-
უბანში (ნ.).

აღათახწყალ-ი წყ. ზედაბეშეთში (ნ.).
აღიბალ-ი ადგ. ტაძრისში (ნ.).
აღმართისძირ-ი ადგ. მაქარწყალში (ნ.).

აღმაღებ-ი ადგ. ტაძრისში (ნ.).
აუღებულო ქვა ადგ. ზედაბეშეთში (ნ.).

აწკარუნანსიწა ადგ., სათიბი კობის-ხევეში (ნ.).

აწვერის(ს)გზა გზა დგვარში (ნ.).

ახალდაბა ს., დაბა ბორჯომის რ. (ვახუშტი, დასახ., ნაშრ., გვ. 380; „დავთარი“, II, გვ. 330; ს. ჭიჭია, დასახ. ნაშრ., გვ. 485). აქ სახლობენ გვარები: აბაშიძე, აბრამიშვილი, ავალიშვილი, ავეტი-სიანი, აიწურაძე, ალბუციძე, ანდლელაძე, ასანიძე, ასლამაზიშვილი, არევაძე, არსენიძე, ბაბუციძე, ბადრიშვილი, ბარ-ბაქაძე, ბეზიაშვილი, ბერიძე, ბიჭიაშვი-ლი, ბლიაძე, ბუხნიკაშვილი, გაბარაევი, გაბრიელიანი, გაბუნია, გაზაშვილი, გა-მეზარდაშვილი, გაჩეჩილაძე, გეგიძე, გელაშვილი, გვარამაძე, გველესიანი, გობეჯიშვილი, გურგენიძე, გუმბაშვი-ლი, დგებუაძე, დევედარიანი, ეგნატაშვი-ლი, ელბაძე, ზაზიკაშვილი, ზედატენიძე, ზედელაშვილი, ზეიდელი, თავართქილა-ძე, თავაძე, თათანაშვილი, თიბილაშვი-ლი, თიკიშვილი, თოგოშვილი, თურმა-ნიძე, თურქაძე, თხელიძე, ივანიძე, იანვარაშვილი, კაკაბაძე, კაკულია, კალან-დაძე, კამეამიძე, კაპანაძე, კაციტაძე, კვირიკაშვილი, კიკნაძე, კობერიძე, კო-პაძე, კორკოტაძე, კორნიევი, კუბრაძე, კურტანიძე, ლალაშვილი, ლაცაბიძე, ლო-შიძე, ლომსაძე, ლორთქიფანიძე, ლურს-მანაშვილი, ლუტიძე, მაისურაძე, მამა-სახლისი, მანჯავიძე, მალრაძე, მაქარაშ-ვილი, მდიენიშვილი, მენთეშაშვილი, მეტრეველი, მექიშვილი, მეცხვარიძე, მიქელაძე, მიქიაშვილი, მოსიაშვილი, მჭელაშვილი, ნადირაძე, ნათელაშვი-

ლი, ნარსია, ნოზაძე, ონოფრიშვილი, ოსიპოვი, ოსკანოვი, ოქროპირიძე, ოქ-რუაშვილი, ოყროშიძე, ოპანესიანი, პა-პიძე, პაპაშვილი, პოლოსოვი, რაზმაძე, რიკაძე, როდონია, რომაშვილი, რუსი-შვილი, რავანელი, სამსონიძე, სარალი-ძე, სეთური, სესაძე, სეფ-სკვერაძე, სეხ-ნიაშვილი, სილაგაძე, სირაძე, სიხარული-ძე, ტაბატაძე, ტაბაშიძე, ტალახაძე, უროტაძე, ფანიაშვილი, ფატარძე, ფაციანაშვილი, ფერაძე, ფილაშვილი, ფოფხაძე, ქავთარაძე, ქარჩავა, ქველიძე, ქიშვილი, ქურდაძე, ღამბაშიძე, ღლონ-ტი, ღონლაძე, შუბოტიძე, ჩადუნელი, ჩაჩავა, ჩაჩანიძე, ჩილინგარაშვილი, ჩი-რტაშვილი, ცერცვაძე, ციყელაშვილი, ციციშვილი, ციხელაშვილი, ცხვილაძე, ცხოვრებაშვილი, წვერიაშვილი, წიკლა-ური, წიწიაშვილი, წკრილაშვილი, წოწორია, ქანკოტაძე, ჭაუჭიძე, ჭყუასე-ლიძე, კოროლიანი, კულუხიძე, კუმბუ-რიძე, ზაბალაშვილი, ზადაძე, ზანთაძე, ზა-რაძე, ხაჩიძე, ხაქაბურიძე, ხეთაგური, ხოსრუაშვილი, ხუციშვილი, ჭაბუა, ჭან-გურაშვილი, ჭადარაშვილი, ჭიოშვილი, ჯოხაძე...

ახალი ქ. ქუჩა ბორჯომში.

ახალი მთა მთ. ტბის სს. (ნ.).

ახალის-ი ადგ., მთ., მინდორი დვირში (ნ.).

ახალსათიბე საძ., სათიბი ბაქურიანში (ნ.), თრიალეთის ქედის ჩრდილოეთის კალთა.

ახალუბანი უბ. ბორჯომში, დგვარში (ნ.).

ახალშენ-ი ადგ., ახალდასახლება ბა-ქურიანში (ნ.), უბ. ბორჯომში.

ახალშენის ქ. ქუჩა ბაქურიანში (ნ.). ბორჯომში.

ახოებისსიწიფე-ი სათეს. კიმოთესუბან-ში (ნ.).

ახოები(ს)ღელე ღელე დვირში (ნ.).

ბ

ბაირალ-ი მთ., გორ., სანიშნო ადგ. დაბაში, ზანავში (ნ.).

ბაირალისხერი-ი ადგ., სერი, ტყ. წალ-ვერში, ყვიბისში კორტანეთში (ნ.).

ბაგირბე-ი ადგ., საძ., ყვიბისში (ნ.).
ბადრისწყარო წყ. ბეშეთში (ნ.).
ბავშვისალოცავ-ი სალოც. დიდ მი-ტარბში (ნ.).

ბაკურიან-ი დაბა ბორჯომის რ. („დავთარი“, II, გვ. 21, 332; ს. ჭიჭია, დასახ. ნაშრ., 493; ეახუბტით: ბაკულიანი, დასახ., ნაშრ., გვ. 318, 672). ამჟამად აქ სახლობენ გვარები: აბრაშვილი, ალაიძე, ალიბე, ამირშადი, ანესიანი, ანტონოვი, არბოლიშვილი, არუთინოვი, ასლაშაშვილი, ასლანიანი, ბაკაევი, ბანდური, ბარბარიანი, ბარბაქაძე, ბეგიშვილი, ბეკაევი, ბელოკუროვი, ბერიძე, ბესთაევი, ბეფეროვი, ბეშქენაძე, ბითაროვი, ბობოხიძე, ბოლოშვილი, ბუდიგინი, ბურდული, ბურჯანაძე, ბუძიშვილი, ბუხრიკიძე, გაავა, გაგლოშვილი, გაზაევი, გალოიანი, გალუსტიანი, გავუჩაძე, გელაშვილი, გელდიაშვილი, გელცმანი, გეურკოვი, გვარამაძე, გიორგაძე, გლადიხი, გოგალაძე, გოგოლაძე, გოლოლუბოვი, გოჩაშვილი, გრიგალაშვილი, გუბიევი, გურეშიძე, გუჩმაშოვი, დვალი, დიკონაშვილი, დიჩენკო, დუგანოვი, დუდაევი, ებრალიძე, ედიშერაშვილი, ესიაშვილი, ვარდოსანიძე, ვართიანი, ეახტანგიშვილი, ზედგინიძე, ზეკუნოვი, ზერეკიძე, თათაშვილი, თედიშვილი, თეაური, თიბილაშვილი, თიგიშვილი, იმერლიშვილი, კახიშვილი, კილაძე, კობახიძე, კოზონაშვილი, კოსტანტინოვი, კობტონაშვილი, კორობკინი, კონმახოვი, კურტანიძე, ლომაძე, ლომიძე, ლუტიძე, მაზშიშვილი, მაისურაძე, მაღლაკელიძე, მაქარაშვილი, მახარაშვილი, მგალობლიშვილი, მელიტონიანი, მელიქიძე, მეტრეველი, მირიანაშვილი, მიქაბერიძე, მიხაილოვი, მოროზოვი, მეზავა, მურადოვი, მურჭიკელი, ნადირაძე, ნათუნაძე, ნასყიდაშვილი, ნებევიძე, ნეკრასოვი, ოთარაშვილი, ოსიპოვი, პაბიძე, პეტროსიანი, პროკოპენკო, რაზმაძე, რუსანოვი, სამსონიძე, სამხარაძე, სახელაშვილი, სერაია, სეფიაშვილი, სერაიკი, სოტიროვი, სოტიაშვილი, სულაბერიძე, სულკაშვილი, ტაბატაძე, ტასკინდი, ტონიანი, უგრელიძე, ულფანი, უსტინენკო, ფაბრიციუსი, ფანჯიკიძე, ფერაძე, ფოჩხუა, ფუტყარაძე, ქარგუზაშვილი, ქელესაშვილი, ქობერაშვილი, ქუ-

ბარიშვილი, ქოქოშვილი, ქურდოლიანი, ღანდლიანი, ყოროშვილი, ყუფარაშვილი, შაკანენკო, შავლობოვი, შათაური, შაყლაშვილი, შუბითიძე, ჩინჩალაძე, ჩოჩიევი, ჩხეიძე, ცკიტიშვილი, ცხველეძე, ცხოვრებაშვილი, წაქაძე, ჭილვარაია, ჭიჭიბოშვილი, ხალაძე, ხანიაევი, ხარებაშვილი, ხანიძე, ხეთაგური, ხიზაძე, ხრიკაძე, ხუციშვილი, ჭანგობეგოვი, ჭანყარაშვილი, ჭელაძე...

ბაკურიანისგადასახედ-ი ადგ., მთ. გვერდისუბანში (ნ.).

ბაკურიანისგზა გზა მუთამუშეში (ნ.).

ბაკურიანისწყალ-ი მდ., ნ. ბაკურიანულა. ეახუბტით ბაკულიანისწყალი (დასახ., ნაშრ., გვ. 381).

ბაკურიანულა მდ. ბაკურიანში (ნ.).

ბალანთა ს. ტაბაწყურის სს. (ნ.), („დავთარი“, II, გვ. 14, 209; ს. ჭიჭია, დასახ. ნაშრ., გვ. 295). ამჟამად აქ სახლობენ გვარები: ზედგინიძე, კონსტანტინოვი, მალრაძე, მელიქიძე...

ბალსაყრა ადგ., სერი კორტანეთში, ზანავეში (ნ.).

ბანაკი ადგ., წვეტიანი სერი ციხისკვარში (ნ.).

ბანაქევი-ი ადგ., სათეს. ტაბაწყურში, ბალანთაში (ნ.).

ბანდიაშვილისტბა ადგ., სათეს., ტყ. ბორჯომთან.

ბანიკაწყარო წყ. ახალდაბაში (ნ.).

ბანიხევი-ი ხევი, ლელე რევეში (ნ.), ნასოფლარი ყვიბისის სს. (ნ.).

ბანისხევისუბან-ი უბ. ბორჯომის ნაკრძალში (ნ.).

ბანიხევა ადგ., ნასოფლარი რევეში (ნ.).

ბანიხეურა მდ. რევეში, ბორჯომის ნაკრძალში (ნ.).

ბარათაშვილისმიწა სათეს. წალკერში (ნ.).

ბარათაშვილის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

ბარდიან-ი ლელი, მდ., ადგ. სადგერში, ტბაში (ნ.).

ბართლომესწყარო წყ. ყვიბისში (ნ.).

ბახილაბოგირი-ი ადგ., საძ. საკირეს-
თან, ღვირში (5.).

ბატონებისწყარო წყ. ბაქურიანში (5.),
დაკავშირებულია ბატონების (სახალის)
წარმოდგენასთან.

ბაყაუბისტაბა ტბ. დიდ მტარბაში (5.).

ბაყლაწი უბ. ღვარში (5.).

ბაოყერა ადგ. ზანაუში (5.).

ბახტაძეები-ი უბ. ტაძრისში (5.).

ბახტაძისწყარო წყ. ტაძრისში (5.).

ბახულევი-ი ადგ. კორტანეთში (5.).

ბებერა ადგ., მდლოში ახალდაბაში
ბებრილელ ღელე კომოთესუბანში
(5.).

ბებრისერ-ი მთ. ახალდაბაში (5.).

ბებრისმთა მთ. ტაბაწყურში (5.).

ბეგასმინები-ი ადგ., სათეს. ღვარში
(5.).

ბეთიანთუბანი უბ. ყვიბისში (5.).

ბენიკასწყარო წყ. ახალდაბაში (5.).

ბეფანო ს. კაქიოს სს., ახალქალაქის რ.
ვახუშტით: ბოქანო (დასახ., ნაშრ.,
გვ. 162, 671); გურჯისტანის ვილჰეთის
დირი დავითით, ფაზანო (II, გვ. 14,
195); ს. ჭიქიას კონიექტურით: ფოქანო
// ბოქანო (ს. ჭიქია, დასახ. ნაშრ.,
გვ. 271).

ბეფანოსმთა მთ., გორ. ტაბაწყურში
(5.).

ბერიკეებისუბანი უბ. ყვიბისში (5.).

ბერიკლდეები-ი ადგ. სადგერში (5.).

ბერისახტარი-ი ნასოფლარი ყვიბისთან
(5.).

ბერისწყარო წყ. ცემაში (5.).

ბერიძისფერა ადგ. ტაძრისში (5.).

ბერმუხა ადგ., სალოც. კომოთესუბან-
ში (5.).

ბერნებისხოფელი-ი ნ. წითელსოფელი.

ბესარიონისხედი-ი ადგ. ბაქურიანში
(5.).

ბესოსნაწმენდი-ი ადგ., სათეს., ახო
კომოთესუბანში (5.).

ბესოსსათიბი-ი ადგ., სათიბი ახალდა-
ბაში (5.).

ბესოსვანი-ი ადგ. ღვირში (5.).

ბესოსქობი-ი ადგ. ყვიბისში (5.).

ბესოსწყლისხევი-ი ხევ. ქვაბისხე-
ვი (5.).

ბეშეთ-ი ნასოფლარი ყვიბისის სს.
(5.).

ბეშეთისერ-ი ადგ., სერი ბეშეთში
(5.).

ბეშეთისწყარო წყ. ყვიბისში (5.).

ბეხები-ი ადგ. ღვარში (5.).

ბებოსწყარო წყ. კობტაგორასთან,
ბაქურიანის სს. (5.).

ბიწათხევი-ი ტყ. კობისხევი (5.).

ბითასველი-ი ადგ., ბაქურიანში (5.).

ბითმაზები-ი ადგ., სათეს. ტაბაწყურში
(5.).

ბინავი-ი ადგ., სათეს. რველში (5.).

ბინაძე-ი ადგ. ნექეში (5.).

ბინაძისზღმარტლის შიწა ადგ., სათეს.
რველში (5.).

ბინაძისწყარო წყ. ნექეში (5.).

ბიჭებისთავი-ი ადგ., გორ., ნაცხარი
ბალანთაში (5.). ბეკობისა თუ ბიჭობის
ადგილი.

ბიჭიასკოშორი-ი ნ. კოშორი.

ბლიაძეებისსათიბი-ი ადგ., სათიბი ტაძ-
რისში (5.).

ბლიაძეებისუბანი უბ. ახალდაბაში,
ყვიბისში (5.).

ბლიაძისღელე ადგ., ღელე, გორ. სა-
კირეში, ტაძრისში (5.).

ბლიაძისწყარო წყ. ღვარში, კობის-
ხევი (5.).

ბლუაშვილისგორა ადგ., გორ. ვარდ-
გინეთში (5.).

ბნელი ტყე ტყ. პატარა მიტარბში (5.).

ბოგირი-ი ღელე ქვაბისხევი (5.).

ბოგირი(ხ)ღელე ღელე ღვირში (5.),
ერთეის ზოვრეთის წყალს (5.).

ბოგირხევი-ი ადგ., ხევ. პატარა მიტარ-
ბში (5.).

ბოწათხევი-ი ადგ., ხევ., მთ. კობისხე-
ვი, საკირეში (5.). ზოგჯერ ისმის ბოწა-
თხები. ნ. ბომათხევი.

ბოყოსღელე ღელე კობისხევი (5.).

ბორნიღელე ადგ., ღელე, მთ., სათეს,
ღვირში (5.).

ბორნიღელიმთა ადგ., მთ. ღვირში (5.).

ბორჯომი-ი ქ., რაიონული ცენტრი, აქ
სახლობენ გვარები: აბრამიანი, აბულა-

ძე, ადამიდი, ავალიშვილი, აზაროვი, აი-
წურაძე, ამანათაშვილი, ამაშუკელი,
ამოლახვარი, ამირშადიანი, ამირხანოვი,
არბოლიშვილი, არევაძე, არჩვაძე, აჩე-
ლიშვილი, ბაყურაძე, ბალახაძე, ბარათა-
შვილი, ბარამიძე, ბართიშვილი, ბასილა-
შვილი, ბაღდაძე, ბენიაშვილი, ბენკლო-
ანცი, ბეჟიტაძე, ბერაკაშვილი, ბერიძე,
ბეროზაშვილი, ბიძინაშვილი, ბლიაძე,
ბობოხიძე, ბოიჩენკო, გაბრიელოვი, გა-
ბუნია, გაგლოშვილი, გაგნიძე, გაეცკი,
გასიტაშვილი, გავგიძე, გეთიაშვილი, გე-
ლაშვილი, გვარამაძე, გვერდითელი, გი-
ორგაძე, გიუაშვილი, გუგუზბერიძე, გუ-
ლაძე, გურგენიძე, გოგავა, გოგულაძე,
გოგჩიაშვილი, გოგრიკიანი, გოჭაძე,
გრიგალაშვილი, გრიგორიანი, გრძელი-
შვილი, ღაქიაშვილი, ღათუნაშვილი,
დანელია, დვენოსიძე, დეკანოსიძე, დე-
მურჩიანი, დვალი, დვალიშვილი, დია-
კნეიშვილი, დოფიძე, ელიოსიძე, ელისა-
შვილი, ემანუელიძე, ემელიანოვი, ეა-
ნელიანი, ვაჩიშვილი, ვეფხიაშვილი,
ჯარნაძე, ჯაქარიშვილი, ზეინელიშვილი,
ზერეკიძე, ზუკაყაშვილი, ზურაბიშვილი,
თაბუკაშვილი, თაბუნაძე, თათიშვილი,
თეთრაძე, თიბილოვი, თომაშვილი, თორ-
თლაძე, თურმანიძე, ფაშვილი, ფგანიძე,
იმერლიშვილი, ინასარიძე, ინჩიტიძე,
იომაშვილი, იორდანოვი, ირიცხიანი, კა-
ველიძე, კახილინი, კაკოშვილი, კალან-
დაძე, კალოევი, კანთელაძე, კაპანაძე,
კახურაშვილი, კვარაცხელია, კეოჩინაძე,
კვირიაშვილი, კვირკვიანაძე, კიენაძე, კო-
ბლაძე, კომახიძე, კობერიძე, კობლაძე,
კობატონაშვილი, კოჯორიძე, კოკო-
ტაძე, კორდანაშვილი, კორძაია, კოლუ-
აშვილი, კოკლამაზაშვილი, კუთხაშვილი,
კუპრაძე, კურტანიძე, კუჭაზე, ლაბრძან-
იძე, ლაზარაშვილი, ლაზარევი, ლაფაჩი,
ლუბანიძე, ლეკიშვილი, ლეჟავა, ლესკა-
ვიანი, ლომიძე, ლომსაძე, ლონდარიძე,
ლორია, ლურსმანაშვილი, მაზიაშვილი,
მაისურაძე, მაგიჭანაშვილი, მანჩხაშვი-
ლი, მარგველაშვილი, მარგიევი, მარტი-
ნენკო, მაღლაფერიძე, მაღრაძე, მაჩაი-
ძე, მახათაძე, მახარაძე, მგელაძე, მდიე-
ნიშვილი, მეტრეველი, მეხარიშვილი,

მთიულიშვილი, მინაშვილი, მიქაძე, მი-
ქელაძე, მიქოიანი, მოდებაძე, მორჩი-
ლაძე, მოსიაშვილი, მუმლაძე, მურადოვი,
მუხუზაძე, მღებრიშვილი, მკედლიშვი-
ლი, მხითარიათი, ნადარაია, ნათენაძე,
ნასყიდაშვილი, ნემსაძე, ნინიძე, ნოზაძე,
ოპანეზოვი, ორკონიკიძე, ოსაძე, პაპია-
შვილი, პაპიძე, პაპკოვი, შუჟუნაძე,
ჟღენტი, რაზმაძე, რევაზიშვილი, როგავა,
როსტომოვი, სადალიშვილი, სალაღია,
სამსონიძე, სამხარაძე, სანდაძე, სარალო-
ძე, სიმონიშვილი, სოლომონაშვილი, სოტ-
ნიკოვი, სოფრომაძე, სხილაძე, სხირტ-
ლაძე, სტეფანოვი, სტეფნაძე, სულა-
ჭველიძე, ტაბატაძე, ტალახაძე, ტიაძე,
ტონტიაშვილი, ტიტოვი, ტიხონოვი,
ტოგონიძე, ურჩაძე, ფირცხალავა, ფოჩ-
ხიძე, ფხალაძე, ფხიკიძე, ქართველიშვი-
ლი, ქარსანოვი, ქარუხნიშვილი, ქვარი-
ანი, ქვრივიშვილი, ქიშერიძე, ქიტიაშვი-
ლი, ქოზაშვილი, ქორჩილაძე, ქუმარი-
ტაშვილი, ღამბაშიძე, ღარაშვილი, ღვა-
ლაძე, ყავლაშვილი, ყვინაშვილი, ყიფი-
ანი, შავლუტაშვილი, შარიკაძე, შენგე-
ლია, შერშელიძე, შველიძე, შიოშვილი,
შუბითიძე, ჩადუნელი, ჩაჩანიძე, ჩემკო,
ჩერვიაკოვი, ჩიკვილაძე, ჩინჩალაძე, ჩი-
ტაძე, ჩიხლაძე, ჩუტკერაშვილი, ცაბაძე,
ცაგარელი, ციცაგო, ციციშვილი, ციციშ-
ვილი, ციყელაშვილი, ცოცხალაშვილი,
ცუცქირიძე, ცხოვრებაშვილი, ძირტბი-
ლაშვილი, წვერიანაშვილი, წითლანაძე,
წიქარიშვილი, ჭანკოტაძე, ჭელიძე, ჭი-
პაშვილი, ჭოლაძე, ჭოხონელიძე, ჭრე-
ლაშვილი, ჭყონიძე, ზაბელაშვილი, ზაზა-
როვი, ზალიაჩინი, ზანგოიანი, ხარაზი-
შვილი, ხარატიშვილი, ხარაშვილი, ხაჩა-
ტურიანი, ხაჩიძე, ხაჭაპურიძე, ხახშიაშ-
ვილი, ხევსურეშვილი, ხეთაგური, ხე-
დელიძე, ხედელიანი, ხიდაშვილი, ხმალა-
ძე, ხრიკაძე, ხუმარიანი, ხურციძე, ხუ-
ციშვილი, ჯავახიძე, ჯალალონია, ჯანეზა-
შვილი, ჯაფარიძე, ჯიკაევი, ჯიოშვილი,
ჯომარელიძე...

ბორჯომისგადასახედ-ი ადგ., სადგეო-
ში (5.).

ბორჯომისგზა გზა ბაქურიანში (5.).

ბორჯომისნაყრძალ-ი ნაყრძალი ბორ-
ჯომში, შეიქმნა 1952 წ. 1952 წ. გაერ-
თიანდა სატყეო მეურნეობასთან, 1965 წ.
გამოიყო დამოუკიდებელ ერთეულად
მტკერის მარცხენა ნაპირზე. უპირავს
18.024 ჰექტარი ფართობი.

ბორჯომის ქ. ქუჩა ახალდაბაში, ბა-
კურიანში (ნ.).

ბორჯომბარკ-ი ადგ., პარკი ბორჯომში.
ბორჯომულა მდ. ბორჯომში, იწყება
კოდინის მთებში (ნ.), იგივეა, რაც შავი
წყალი (ნ.).

ბოსლები(ს)დელე ლელე დეირში (ნ.),
ერთვის ზოვრეთის წყალს (ნ.).

ბოტანიკური ბაღ-ი ადგ., ბაღ. ბაკუ-
რიანში (ნ.).

ბოტანიკური ბაღის წყარო წყ. ბაკუ-
რიანში (ნ.).

ბოძათებ-ი ადგ., საძ. ტაძრისში (ნ.).
ნ. ბოძათევი.

ბოძათევი ხეი., ადგ. საკირეში (ნ.).

ბოძათევის დელე ლელე კობისხევი
(ნ.).

ბოძათევის წყალ-ი, მდ. საკირეში
(ნ.), ერთვის საკრულას (ნ.).

ბრავუნა მთ. ახალდაბაში (ნ.).

ბრმატბა ტბ. დიდმიტარბში (ნ.).

ბრმაღელე ლელე კიმოთესუბანში (ნ.).
ბრუტიან-ი ადგ., საძ. კობისხევიში.
ტაძრისში (ნ.), მთა ციხისცვართან (ნ.).
ბრუჭიან-ი ადგ., სათიბი. კობისხევიში
(ნ.).

ბუზათუბან-ი „დავითი“ ნასოფლა-
რი (II, გვ. 21, 332; ს. ჭიჭია, დასახ.
ნაშრ., გვ. 493). ადგილმდებარეობა და-
უდგენელია.

ბუტკისდელე ლელე, ადგ. დაბაში (ნ.).
ბუჭგებისახო ადგ. წითელუბანთან
ყვიბისში (ნ.).

ბუშიშვილიან-ი, უბ. პატარა მიტარბში
(ნ.).

ბუბისთავი-ი // კობისთავი-ი ადგ., ბა-
ლანთავი (ნ.).

ბ

გაბიასწყარო წყ. ყვიბისში (ნ.).

გაბლოჯისდელე ლელე კორტანეთში
(ნ.).

გაბოსკლდე ადგ., სადგერში (ნ.).
ბორჯომში.

გაბოსმხლდე-ი ადგ., სათეს. რველში
(ნ.).

გაბრიელისტბა ტბა ყვიბისის სს. (ნ.).
გაგუდული დელე ადგ., ლელე წალ-
ვერში (ნ.).

გაღამწვარ-ი ადგ., საძ. დიდ მიტარბ-
ში (ნ.).

გადასაბმელ-ი ადგ., ზანაეში, დიდ-
ტბასთან, ყვიბისში (ნ.).

გაღამამთა მთ. რველში (ნ.).

გაღმოსახედ-ი ადგ., გორ. დიდ ცემში
(ნ.).

გაღმოსურულ-ი წყ., ჩანჩქერი დაბა-
ში (ნ.).

გაღვენისტბა ტბ., წალვერში (ნ.).

გამარჯვების ქ. ქუჩა ბორჯომში.

გამოღმაუბან-ი ადგ. ზედაბეშეთში
(ნ.).

გამოღმაუაუა უბ. ფაფაში (ნ.).

გამოხერხილებ-ი ადგ. ყვიბისში (ნ.).

განიგზა გზა ვარდგინეთში, ზედაბე-
შეთში (ნ.).

განიგზისგერი-ი გორ., სერი კორტანეთ-
ში (ნ.).

განოსვაკე ადგ., ტაძრისში (ნ.), იგი-
ვეა, რაც გაიანეს ვაკე.

გარემუხე-ი ადგ., სათეს. ვაშლოვანში
(ნ.).

გარიგებული ქვა ადგ., საძ. დვირის
სს. (ნ.).

გარსიასდელე ლელე ყვიბისში (ნ.).

გაღმაახო ადგ., სათეს. ვაშლოვანში
(ნ.).

გაღმასათიბებ-ი ადგ., სათიბი ლეთის-
მშობელში (ნ.).

გაღმაუბან-ი ადგ., ზედაბეშეთში, კი-
მოთესუბანში (ნ.).

გაღმავთა უბ. ფაფაში (ნ.).
 გაწეულა ადგ., სათიბი, ტყ. ტაძრისში (ნ.), ნასოფლარი საკირესთან (ნ.).
 გაზერეტილი ქვა ადგ. კობისხევეში, საკირეში (ნ.).
 გეგელასმთა მთ. დიდ მიტარბში (ნ.).
 გელანთსვანი ადგ., სვანი ღვირში (ნ.).
 გელანთუბანი უბ. ყვიბისში (ნ.).
 გელაშვილისახო ადგ., ახო საკირეში (ნ.).
 გელაშვილისუბანი უბ. წალვერში (ნ.).
 გეჭები ადგ., კობისხევეში, ადგ., წყ. საკირეში (ნ.).
 გეჭებისწყალი წყ. ნეძეში (ნ.).
 გეჩისწყალი წყ. სადგერში (ნ.).
 გვარამაძეები ნასოფლარი ჩარხისწყლის (ნ.) მარჯვენა მხარეს.
 გვარამაძეებისწყალი წყ. ყვიბისში (ნ.).
 გვერდაველები ადგ., საძ. წალვერში (ნ.).
 გვერდოველი ადგ., საძ. ტაძრისში, საკირეში (ნ.).
 გვერდისუბანი ს., სს. ბორჯომის რ.
 გვერდიშველი ადგ., მთ. ტაძრისში (ნ.).
 გვიმრიანი ადგ., სერჩი ახალდაბაში (ნ.).
 გვიშრალი ადგ. წალვერში (ნ.).
 გვირაბი ადგ., რკინიგზის გვირაბი ბორჯომთან, ფაფაში (ნ.).
 გვირგვინა მთ. გუჯარეთის ხეობაში (ნ.), გუჯარეთის, ყვიბისის, ახალდაბის, კიმოთესუბნის ზოლში.
 გვირგვინასწყალი ღელე, ერთვის ნეძურას ნეძეში (ნ.).
 გვრიტასგზა გზა ვარდგინეთში (ნ.).
 გზაგაყრილი გზების შესაყარ-გასაყარელი, ადგ. გომნასთან (ნ.).
 გზაჭვარედინი მთ., ტყ., საძ. წალვერში (ნ.).
 გიგასწყარო წყ. ტაძრისში (ნ.).
 გიგოსშიწა სათიბი, ადგ. კორტანეთში (ნ.).
 გიგოსუბანი ადგ. სადგერთან (ნ.).

გიგოსქოზი ადგ. ზედაბეშეთში, ღვირში (ნ.).
 გიგოსწყარო წყ. პატარა მიტარბში (ნ.).
 გიგუაანი უბ. დგვარში, ტაძრისში (ნ.).
 გინტურისწყალი მდ. გუჯარეთში, ერთვის გუჯარულას (ნ.).
 გიორგისათიბი ადგ., სათიბი პატარა თონეთში (ნ.).
 გიორგიშინდა სალოც. ღვირის სს. (ნ.), ყვიბისში (ნ.).
 გიორგუნისქურა ადგ., ტყ. რველში (ნ.). აქ ნახშირის წვედენენო.
 გიოსკოფი ადგ., საკირეში (ნ.).
 გიოსწყარო წყ. ყვიბისში (ნ.).
 გლახოსანადირო ადგ. გომნაში, კობისხევეში (ნ.).
 გმირისმთა მთ. ციხისჯვართან (ნ.).
 გოგოლაძეების მიწები ადგ., სათეს. რველში (ნ.).
 გოგოლაძეებისწყარო წყ. კობისხევეში (ნ.).
 გოგასციხე ადგ., სადგერში (ნ.).
 გოგებაშვილის ქ. ქუჩა ლიკანში (ნ.).
 გოგეასციხე ადგ., ძველი ციხე ბორჯომში.
 გოგეასციხის ქ. ქუჩა ბორჯომში.
 გოგირდისაბანო ადგ. გოგირდის წყლის საბადო ბორჯომპარკში (ნ.).
 გოგირდოვანი წყალი მინერალური წყ. ბორჯომპარკში (ნ.).
 გოგისმუხნარი ადგ. გომნაში (ნ.).
 გოგირაანთ ღელე ღელე კობისხევეთან (ნ.). ახლა აქ გოგირაშვილები არ სახლობენ.
 გოგოთუბანი ადგ., ნასოფლარი კიმოთესუბანთან (ნ.). ძველად აქ გოგოები მოჰყავდათ ბიჭების (საქმროების) ამოსარჩევად და ტოპონიმიც ამის მიხედვით გაჩნდაო (შდრ.: „დავთარი“, გვ. 20, 330; ს. ჭიჭია, დასახ. ნაშრ., გვ. 484; გოგოსუბანი).
 გოგოთუბნისწყარო წყ. კიმოთესუბანში (ნ.).
 გოგოლაძეები ნასოფლარი კორტანეთთან (ნ.).
 გოგოლაძეებისუბანი უბ. წალვერში (ნ.).

გოგოსწყარო წყ. დვირში (5.).
გომნა მთ., ნასოფლარი ლიკანთან (5.).
ნასოფლარადაა მოხსენიებული „დავ-
თარში“ (II, გვ. 20, 328; ს. ჭიჭია, დ-
სახ. ნაშრ., გვ. 477).

გომნისტყე ტყ. კობისხევეში (5.).
გომნისუბან-ი უბ. ლიკანში (5.).
გორათ-ი ადგ., გორ. დვირის სს. (5.).
გორათები-ი ადგ., გორათ-მთები, საძ.
დაბაში, ყვიბისში (5.).

გორათებისწყარო წყ. ყვიბისში (5.).
გორათისტყე ტყ. დვირის სს. (5.).
გორათხევი ადგ., ღელე, ხევ. ყვიბის-
ში (5.).

გორასტბა მცირე ტბა, რველში (5.).
გორასწყალ-ი წყ. კიმოთესუბანში
(5.).

გორდაველებ-ი ადგ., საძ. წალკერში
(5.).

გორკის ქ. ქუჩა ბაკურიანში, ბორჯომ-
ში, წალკერში (5.).

გოუნა ადგ. საკირესთან (5.).
გოქასწყარო წყ. მზეთაშეში (5.).
გოხები-ი ადგ. ცეშში (5.).
გოხებისხერი მთ., ადგ. კიმოთესუბან-
ში (5.).

გოხვან-ი ადგ., სათეს. ტაბაწყურში
(5.).

გოჭრისხევი-ი წყ., ღელე ტაძრისში
(5.).

გრიგალაშვილებისახო ადგ., სათეს:
ზანავეში (5.).

გრიგალაშვილებისღელე ღელე ყვიბის-
ში (5.).

გრძელი ველ-ი ადგ. ბაკურიანში,
ღგვარში, ყვიბისში (5.).

გრძელი მიწა ადგ., სათეს. რველში,
ზორეთში (5.).

გრძელი პალა ადგ., სათეს. ბალანთა-
ში (5.).

გრძელი პალისგვერდა ადგ., საძ. ტა-
ბაწყურში (5.).

გუბეები-ი ადგ. კობისხევეში (5.).
გუგულასხაპარტოფილე ადგ., სათეს.
ყვიბისში (5.).

გუგუნაბეების უბან-ი უბ. ტაძრის-
ში (5.).

გულაძისქობ-ი ადგ. ყვიბისის მთაში
(5.).

გუთნებისგამოსაშვები-ი ადგ., საძ. ტა-
ბაწყურში (ჩაწერილია გ. ხუჯაძის მიერ,
იხ. ბორჯომის საისტორიო-საეთნოგრა-
ფიო მუზეუმის № 8156, გვ. 70).

გულანისხვან-ი ადგ., გაჩეხილი ტყე
კობისხევეში (5.).

გულანთსვენისწყარო წყ. დვირში
(5.).

გულიამიწა ადგ., სათეს. ღგვარში (5.).

გუნგრუშასმიწები-ი ადგ. დვირში (5.).

გურამიშვილის ქ. ქუჩა ბორჯომში.
გურჯისწყალ-ი წყ. საკირეში (5.).

გურჯისხევი-ი ხევ. ტაძრისთან (5.).

გუჯარეთ-ი ს., სს. ბორჯომის რ. (ვა-
ხუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 345).

გუჯარეთისხეობა ხეობა ბორჯომის რ.
(ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 346).

გუჯარულა მდ. გუჯარეთში, ერთვის
მტკვარს ჩარხისწყალთან (5.).

გუჯარულასხეობა ხეობა, რომელსაც
მდ. გუჯარულა ქმნის.

გუჭრისხევი-ი ხევ., მდ. საკირეში, ტაძ-
რისში (5.). იგივეა, რაც გურჯისხევი (5.).

გუჭრისხევის წყარო წყ. ტაძრისში
(5.).

გუჭრისხევის წმინდა გიორგი სალოც.
საკირეში (5.).

დ

დაბა ს. წალკერის სს. (5.). აქ სახლო-
ბენ გვარები: გელაშვილი, დათუნაშვი-
ლი, თელაშვილი, კახანაძე, კურტანიძე,
ლომძე, მალრაძე, მესხიძე, შატბერაშვი-
ლი, ცუცქირიძე, წიქარიშვილი, ხაჩიძე

ხეთაგური, ხრიკაძე, ჭაფიშვილი... „დავ-
თრის“ მიხედვით, 1959 წ. პერიოდში
დაბაში ორი კომლი ყოფილა, ბადრია
და ალექსა, ძმა მისი, რომელთაც შეწყ-
რილი ჰქონიათ 4.500 ახჩა (II, გვ. 20,

329; ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 480—481).

დაბალღელე მთ., ადგ. ქვაბისხევში (ნ.).
დაბაჰელ-ი მთ., ადგ., ღელე, სალოც.
კობისხევში (ნ.).

დაბაჰელისმთა მთ. ღვირში (ნ.).
დაბაჰელისტბა ტბ., ღვირში, ქვაბის-
ხევში, იგივეა, რაც ჩიტის ტბა (ნ.).
დაბაჰელისტყე ტყ. კობისხევში (ნ.).
დაბაჰელისღელე ღელე ღვირში (ნ.).
დაბეღებისწყარო წყ. თორთისმთაში.
(ნ.), წალვერთან (ნ.).
დაბისმიწები-ი ადგ., სათეს. ტბის სს.
(ნ.).

დაბლაზო ადგ., ახო დაბაში; ადგ.,
სათეს. ვაშლოვანში (ნ.).
დაბლაზეშეთ-ი ადგ. კორტანეთში (ნ.).
დაბლასერ-ი ადგ., ეარდგინეთში (ნ.).
დაბლაფოთოლეთ-ი ადგ., საძ. ახალ-
დაბაში (ნ.).

დავითოსმიწა სათ. ყვიბისში (ნ.).
დავოსკალოშ-ი ადგ., ტაბაწყურის
ტბასთან (ნ.). დავო მეთევზე ყოფილა
და ტბაში კალოში ჩავარდნია.
დავითთავ-ი ადგ., საძ. საკირეში, ტაძ-
რისში (ნ.).

დათვისმთა მთ., ტაძრისში (ნ.).
დათვიჰამიებ-ი ადგ., სათეს. ბალანთა-
ში, ტაბაწყურში (ნ.).
დათვიასწყარო წყ. ტაძრისში (ნ.).
დათუანტბა ტბ. კობისხევში (ნ.),
დათუანშვილის ტბა ტაბაჰების-
ხევში (ნ.).

დათუნაშვილებისკაალ-ი ადგ. მზე-
თამზეში (ნ.).
დალაჰისღელე ღელე ქვაბისხევში,
ღვირში (ნ.), ერთვის ზოვრეთის წყალს
(ნ.).

დამალღელე ღელე, ადგ. წალვერში
(ნ.).
დამალყანებ-ი ადგ., სათეს. ტაბა-
წყურში (ნ.).

დამალქალა ადგ., სათიბი ტაბაწყურ-
ში (ნ.).
დამწვარიმთა ადგ., მთ. ვარდევანში
(ნ.).

დარხოზილ-ი ადგ., სანიშნო ქვა კო-
ბისხევსა და საკირეს შორის (ნ.).

დარხოზოხებ-ი ადგ., საძ. ყვიბისში
(ნ.).

დაღვარევისმთა მთ., გორ. ტბის სს.
(ნ.). ხშირი წვიმების დროს ნიაღვრის
ჩამოაქვს კირქვა, შეაქვს გუჟარულაში
(ნ.). და თევზს ანადგურებს.

დახურულიწყარო წყ. ქიხარულაში
(ნ.).

დგვარ-ი ს., ტაძრისის სს. (ნ.). აქ სახ-
ლობენ გვარები: გედიამისკი, გოგოლაძე,
კენიხაძე... „დავთრის“ თანახმად გაუ-
კაცრიელებული სოფელი (II, გვ. 9, 96;
ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 127—129).

დგვრისბოლო ადგ., სათიბი დგვარში
(ნ.).

დგვრისერ-ი ადგ., გორ., სერი დგვარ-
ში (ნ.).

დგვრი(ს)წყალ-ი მდ. საკირეში,
უერთდება საკირულას (ნ.).

დღედაბერა ქელი ზანაეში, რველში (ნ.).
დღეჰაჰებისწყარო წყ. კორტანეთში
(ნ.).

დევისცხენ-ი ადგ., მთ. წალვერთან.
დევიჰაჰებისსათივე ადგ., სათიბი ყვი-
ბისში (ნ.).

დევიჰიანთ-ი უბ. ყვიბისში (ნ.).
დეკიან-ი ადგ., ხევი დიდ მიტარბში
(ნ.).

დემოთ-ი ახლა არ იხსენიება, ადგი-
ლობრივი მოსახლეობა ასახელებს მხო-
ლოდ დემოთის ციხეს (ნ.), მაგ-
რამ იგი ზეობის ერთ-ერთი უძველესი
ადგილია. ლეონტი მროველს დემო-
თი ეგულება ლადოს მთასთან. სუმბატ-
მაო, — მოგვიხსრობს იგი, — „ალაშენა
ციხე ქუეყანასა ოძრქველისასა, რომელსა
ეწოდების სამცხე, ადგილსა, რომელსა
ჰქვან დემოთი, მოკიდებულად მთა-
სა, ლადოსსა“ (ქართლის ცხოვრ., I,
ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1955, გვ.
47). ლადოს მთასთან ასახელებს დემოთს
ჟამთააღმწერელიც და გვაჩვენებს მის
საზღვრებს: „ეითა წარვლეს დასავლით
კერძო, რომელსა უწოდენ ლადოდ, და
ამათსა შესაყარსა დემოთისასა, დადგეს
ათათარი ადგილსა, რომელსა ეწოდების
ლომისთავი“ (ქართლის ცხოვრ., II,
ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1959, გვ.

გვ. 265). ვახუშტის ლოკალიზაციით დემოთი და დემოთისციხე ქვაბისხევთან მდებარეობენ. ამ პევის დასავლეთ, მტკვრის კიდეზე, არს ციხე კლდესა ზედა-შენი, მაგარი, ვგონებთ ამას დემოთისციხე ე, რომელი აღაშენა სუმბატ ბიერტიანშანს (ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 662). „დავთრის“ მიხედვით დემოთია. ს. ჭიქიას აზრით, „ქართულ წყაროებში მოხსენიებული დემოთისციხე და „დავთრის“ სოფ. დომენია ერთი და იგივე გეოგრაფიული პუნქტია“ (ს. ჭიქია, დასახ. ნაშრ., III, გვ. 149).

დემოთისციხე ციხე ქვაბისხევში (6.), ზემოთის // ზემოთის ციხე.

დღირი სს. ბორჯომის რ. „დავთრის“ მიხედვით 1595 წ. აქ სახლობდა მოკახი: მახარებელ ნიკოლოზაძე, მიპრან, ძმა მისი, ყუზან გაბრიელისძე, დათუნა გერმანოზისძე, მაცაცა ივანესძე, ფილასონ ოსეფასძე, აღდგომელ ზანდუნასძე, მელქ ბურაბისძე და მათ ზეწერილი აქეთ გადასახლდი 20.000 ახჩა (II, გვ. 9, 95; ს. ჭიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 127). ამჟამად დღირში სახლობენ შემდეგი გვარები: აწურაძე, ასლანიანი, ბატონისაშვილი, ბაქრაძე, ბიბილური, ბონდარევი, გაჩეჩილაძე, გახიშვილი, გელაშვილი, გვარამაძე, გოგალაძე, გოგნაძე, გოგნაშვილი, გოგოლაძე, გუკასიანი, გურეშიძე, დალაღიშვილი, ვართეხანი, ინასარიძე, ისაქაძე, კაპანაძე, კეკელიშვილი, კეიკიკაშვილი, კობახიძე, კოზანაშვილი, კუბლაშვილი, კურტანიძე, კუტუნიძე, ლაშაძე, ლიშიძე, ლომისაძე, ლონდარიძე, მაისურაძე, მამულაშვილი, მახარაშვილი, მელიქიძე, მესხიშვილი, მურჯიკელი, მჭედლიშვილი, ნადირაძე, ნანეტაშვილი, ნახაპეტიანი, ნიკიტინი, ნოზაძე, ნურჯანიანი, ოქროპირიძე, პაპიძე, პაპოიანი, პენკოვი, პოპოვი, რესოშვილი, საგინაშვილი, სამოსონაშვილი, სარალიძე, სეროფიანი, ტეფნაძე, ფერაძე, ქელესსაშვილი, ქოზაშვილი, ქოქოშვილი, ქურდაძე, ყურამაშვილი, ჩიტაძე, ძნელაძე, ხაჩიძე, ხმალაძე, ხუციშვილი, ყაბანიშვილი, ყვარაძე...

დღირელეზისდელე ლელე დღირში, ქვაბისხევში (6.).

დღირისციხე ციხე დღირში (6.).

დღირულა მდ., ერთის მტკვარს დღირთან (6.). შდრ., საყრელა.

დიდგორი-ი მთ., ადგ., სამ. დღირ-ტარბში (6.).

დიდგორისწყალი მდ. დღირ-ტარბში (6.).

დიდგორ-ი ადგ., ბალანთაში (6.).

დიდვჯე ადგ., სათიბი, სამ. დაბაში, საბატონის ძირში, საყრელში, ქვაბისხევში, ყურბისში (6.).

დიდვჯისმინეზი-ი ადგ., სათეს. ქვაბისხევში (6.).

დიდვჯისძირი-ი ადგ., ქვაბისხევში (6.).

დიდველ-ი ადგ., სათიბი, სამ. ბაკურ-ანში, ბალანთაში, ტაბაწყურში, ტაძრისში (6.).

დიდველისწყალი მდ. ბაკურიანთან (6.).

დიდველისწყარო ადგ., წყ. სათიბი ტაძრისში (6.).

დიდი ახალდაბა (// დღირალდაბა). 6. ახალდაბა.

დიდი ახო (// დღირახო) ადგ., ახო ზონავში (6.).

დიდი გოზ-ი (// დღირგოზ-ი) (ადგ., სამ. ტაძრისში (6.).

დიდი დაბაძველი (// დღირდაბაძველი) ადგ., გორ. კობისხევში (6.).

დიდი თონეთ-ი (// დღირთონეთ-ი). 6. თონეთი.

დიდი თხილნარ-ი (// დღირთხილნარ-ი). ადგ., სერი კეზისში (6.).

დიდი კახის-ი (// დღირკახის-ი) ადგ., წყ. ქვაბისხევში (6.).

დიდი კრიახ-ი (// დღირკრიახ-ი) ადგ., კლდე დგვარში (6.).

დიდი ლარეზ-ი (// დღირლარეზ-ი) ადგ., გორ. კობისხევში (6.).

დიდი მზიგულისფერა ადგ., სამ. ტაბაწყურში (6.).

დიდი მთა (// დიდმთა) მთ., ადგ.
დიდმიტარბში (ნ.).

დიდმინდვრისმთა მთ. ბორჯომში.

დიდმინდვრისმიწებ-ი ადგ., სათეს.
ქვაბისხევი (ნ.).

დიდმინდორ-ი თორთან (ნ.), ბორჯომ-
თან.

დიდი მიტარბ-ი (// დიდმიტარბ-ი)
ს. ბაკურიანის საღაბო საბჭოში (ნ.),
(რუსუდან ლლონტი, მიტარბი, „ნორჩი
ლენინელი“, № 33, 14. VIII. 1981). აქ
სახლობენ გვარები: ბითაროვი, გაგლო-
შვილი, გაზაშვილი, გოზაშვილი, დიაცო-
ნაშვილი, თეაური, სოტიშვილი, ფილი-
შვილი, ქუმარიტაშვილი ყორაშვილი,
ხეთაგური, ჭანგობეგოვი, ჭერანაშვი-
ლი...

დიდი მოცენარ-ი (// დიდმოცენარ-ი)
ადგ. რველში (ნ.).

დიდი მჟავე წყალ-ი (// დიდმჟავე-
წყალ-ი) წყ., წალვერში (ნ.).

დიდი მუხებ-ი (// დიდმუხებ-ი) ადგ.,
ტყ. ბალანთაში (ნ.).

დიდი მუხების თავ-ი ადგ., საძ. ტა-
ბაწყურში (ნ.).

დიდი ნაღვარებ-ი (// დიდნაღვარებ-ი)
ადგ. ყვიბისში (ნ.).

დიდი ორწო (// დიდორწო) მთ. სა-
კირეში (ნ.). ნ. ორწო.

დიდი სათიბ-ი (// დიდსათიბ-ი) ადგ.,
სათიბი დიდმიტარბში (ნ.).

დიდი საჩქეფ-ი (// დიდსაჩქეფ-ი)
წყალსაჩქეფი ლომი(ს)მთის ძირთან, ქვა-
ბისხევი (ნ.).

დიდი სერი (// დიდსერი) ადგ., სე-
რი ყვიბისის სს. (ნ.).

დიდი ტბა (// დიდტბა) ტბ. ბაკური-
ანში, ყურუმსებთან, ყვიბისში (ნ.).

დიდი ტბისმთა მთ. ყვიბისში (ნ.).

დიდი ტუსრებ-ი (// დიდტუსრებ-ი)
ს. გუჯარეთის სს. (ნ.).

დიდი ქეჩია (// დიდქეჩია) ადგ. ახალ-
დაბაში (ნ.).

დიდი ქეჩიისერი-ი ადგ., სერი ახალდა-
ბაში (ნ.).

დიდი ქეჩიისღელე ღელე ნექეში (ნ.).
დიდი ქვებ-ი (// დიდქვებ-ი) ადგ.
ბორჯომში.

დიდი ღინტურ-ი (// დიდღინტურ-ი)
იგივეა, რაც დიდი თონეთი (ს. მაკალა-
თია, დასახ. ნაწრ., გვ. 16).

დიდი ცემ-ი (// დიდცემ-ი) ს. ტბის
სს. (ნ.). აქ სახლობენ გვარები: აბრაში-
შვილი, ანტონოვი, ბაბურიაძე, ბერიძე,
ბეჭაური, ბუზალაძე, გაბარაშვილი, გეგე-
ნაძე, გელაშვილი, გელდიშვილი, გოგო-
ლაძე, გოშაძე, გრიგალაშვილი, დეედა-
რიაძე, ედიგაროვი, ვარდოსანიძე, ზედ-
გინიძე, თვალაძე, კათელაძე, კალმახე-
ლიძე, კახაძე, კირვალაძე, კოვალენკო,
მეტრეველი, ნარსია, ნაცვლიშვილი,
ორაგველიძე, რევიშვილი, როგავა, სამ-
სონაშვილი, სარქისიანი, ტაბატაძე, ფა-
ტარიძე, ქვლივიძე, შუეჩენკო, შუბითი-
ძე, ჩაჩანიძე, ჩოჩიშვილი, ციციშვილი,
ქანკოტაძე...

დიდი ჭაქარაქისწყარო წყ. ახალდა-
ბაში (ნ.).

დიდმიწებ-ი ადგ., სათეს. ტაძრისში (ნ.).

დიდმუხებისთავ-ი ადგ. ბალანთაში
(ნ.).

დიდნაბაქრებ-ი ადგ. დგვარში (ნ.). აქ
დიდი ბაქები ყოფილა ადრე.

დიდნაღვარე-ი ადგ. დაბაში (ნ.).

დიდორწო ადგ., ტყ. საკირეში; საძ.
ტაძრისში (ნ.).

დიდსათიბებ-ი სათიბ ტაძრისში (ნ.).

დიდსვან-ი ადგ., სათიბი ტაძრისში (ნ.).

დიდღელე ღელე, ადგ. დიდმიტარბში,
ზანავეში (ნ.).

დიდღვადუგებ-ი ადგ. საკირეში (ნ.).

დიმიტროვის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

დიშან-ი უბ., დგვარში (ნ.).

დიშაბურებისღელე ღელე ქვაბის-
ხევი (ნ.), იგივეა, რაც დუშაბურების-
ღელე.

დრაგუნა მთ. ახალდაბის სს. (ნ.), ხა-
შურის რაიონის საზღვარზე.

დრაგუნებ-ი მთ. ახალდაბაში (ნ.).
შღრ., დრაგუნა.

დუბე დაცემული ადგ. წალვერში (ნ.).
დუკიასწყარო წყ. რველში (ნ.).
დურსოსღელე ადგ., ღელე ქვაბისხე-
ვი (ნ.).

დღვაშისხვე-ი ხევი ბორჯომში, ლი-
კანში (5.). კოდიანის მთის გამონაჟურია.
ვახუშტის აღწერილობით, „ნუსა ზეით,
კალის პირისპირ, სამკრიდამ, ერთეის
მტკუარს დღვაშისხვე-ი. გამოსდის
კოდიანის მთას“ (დასახ. ნაშრ., გვ. 381).
„დავთარის“ მიხედვით. ნასოფლარი,

თურქიზებული თაგაშისხვე-ი (II,
გვ. 20, 327; ს. ჭიქია, დასახ. ნაშრ.,
გვ. 475).

დღოწ-ი მთ., ჩამოშვავებული ადგ.
კორტანეთში (5.).

დღოწ(ს)დღე ადგ., ლეღე კორტა-
ნეთში (5.). დღოწ-ი მონაშვავები.

0

გელესიისმიწებ-ი ადგ., სათეს. კიმო-
თესუბანში (5.).

გელესიისდღე ლეღე კიმოთესუბანში,
სადგარში (5.).

გელესიისწყარო წყ. ბაქურიანში (5.).

ელია სალოც. ბაქურიანში, დიდმი-
ტარბში, ზანაეში, ჭაქარაქში (5.), ადგ.,
სალოც. მთ., საძ. ლეთისმშობელში (5.).

ელიასდასახლება ადგ., დასახლება ბა-
ქურიანში (5.).

ელიასმთა ადგ., მთ., საძ., სათიბი
გვერდისუბანში, ლეთისმშობელში (5.).

ელიაშიწებ-ი ადგ., სათეს. დგვარში
(5.).

ელიბრასდღე ლეღე სადგვარში (5.).

ელიებ-ი სალოც. ახალდაბაში (5.).

ელიისერ-ი სალოც. რველში (5.).

ელიოზა სალოც. ზანაეში (5.).

ერგელეს ქ. ქუჩა ბორჯომში (5.).

ესტატესჭალა ადგ., სათიბი ტაბაწყურ-
ში (5.).

ექვთიმესახო ადგ., სათეს. ზედაბე-
შეთში (5.).

ეშმაკთუბან-ი უბ. ბორჯომში. „დავ-
თრით“ ნასოფლარი (II, გვ. 20, 326);
ვახუშტი იმეწმებს ეშმაკთუბნისკეეს
(დასახ. ნაშრ., გვ. 381). ნ. ეშმაკისდღე.

ეშმაკისდღე კლდე რველში (5.).

ეშმაკისდღე ლეღე ახალდაბაში, ნეძე-
ში (5.).

ეშმაკისწყარო წყ. ყვიბისში (5.).

ენერ-ი ადგ. დიდცემში (5.).

ენრისთავ-ი ადგ. წალვერში (5.).

ენრისმთა მთ., ადგ. ცეშში (5.).

3

ვაკეფიკეპე-ი ადგ., ტყ. დგვარში (5.).

ვანთა ნასოფლარი ბორჯომისხეობა-
ში. „დავთარის“ მიხედვით. ლოკალიზება
ვერ ხერხდება (II, გვ. 21, 330). ს. ჭი-
ქია ამბობს: „ასეთი პუნქტის კვალს
ვერსად ვერ მივაგენით. გაუკაცრიელ-
ბული სოფელია, აწერია 10.000 ახჩა
გადასახალი“ (დასახ. ნაშრ., გვ. 487).

ვანთაწყარო წყ. კიმოთესუბანში (5.).
ვაჟა-ფშაველას ქ. ქუჩა ახალდაბაში,
ბორჯომში (5.).

ვარდგინეთ-ი ს. ყვიბისის სს. (5.). აქ
სახლობენ გვარები: გელაშვილი, გულა-
ძე, გურასაშვილი, გურგენიძე, ზურაბა-
შვილი, კიკნაძე, კუფშიანი, ლომიძე, ტა-
ბატაძე, შათირიშვილი, შუბითიძე, ცა-
გურიშვილი, ციციშვილი, წიქარიშვი-
ლი...

ვარდევან-ი ს. გვერდისუბნის სს. (5.).
ვარდევანისგზა გზა, ადგ. გვერდის-
უბანში (5.).

ვასილაან-ი უბ. დგვარში (5.).

ვაშლი(ს)დღე ადგ., საძ. ღვირის სს.
(5.).

ვაშლისწყარო წყ. დაბაძველში, კო-
ბისხევეში (5.).

ვაშლოვან-ი უბ. ბორჯომში, არღე სო-
ფელი იყო, ნაკრძალი.

ვაშლოვანა ადგ. ყვიბისში (5.).

ვაშლოვანისმთა მთ. ბორჯომთან.

ვაშლოვანის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

ვახუშტისტაბა ადგ., ტბ. ყვიბისის სს.
(5.).

ველი-ი ადგ. ტაძრისში (5.).

ველისციხე ძველი ციხე კიმოთესუბან-
ში (5.).

ვერანა ადგ., ნასოფლარი, სათიბი ტა-
ბაწყურთან, ბალანთასთან (5.).

ვერანისუანგბ-ი ადგ., სათეს., ნასოფ-
ლარი ბალანთასთან (5.).

ვერხვიან-ი ადგ., სათეს. ოღეთში (5.).

ვერხვანდ-ი ადგ. ლიკანში (5.).

ვერხვანდისსერ-ი ადგ., სერი ლიკან-
ში (5.).

ვერხვანდისსერ-ი ადგ., სერი ლიკან-
ში (5.).

ვიწროსვან-ი ადგ. გომნაში (5.).

ზ

ზანავ-ი ს. ყვიბისის სს. (5.). აქ სახ-
ლობენ გვარები: გელაშვილი, გოგნაძე,
გრიგალაშვილი, თაბაგარი, კაპანაძე,
კიკნაძე, ლომიძე, რაზმაძე, სტეფანო-
ვი, ცუცქერიძე, ხარატიშვილი, ჭავჭა-
ძე, ჭიშკარიანი, ჭლუნაშვილი „...დაეთ-
რით“ გაუქცირებული სოფელი, რო-
მელსაც შეწერილი აქვს გადასახადი
9.500 ახჩა (II, გვ. 21, 332; ს. ჭიჭია,
დასახ., ნაშრ., გვ. 492—493).

ზანავ-რვილისკევი-ი ხევი რველში
(ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 380).

ზასტაქ-ი ადგ., სათიბი კიმოთესუბან-
ში (5.).

ზაქარასწყარო წყ. საიკრეში (5.).

ზეამზია ნ. მზეთამზე.

ზედაგზა გზა გომნასთან (5.).

ზედაგნისგზა გზა ახალდაბაში (5.).

ზედანეშ-ი ადგ., საძ. ახალდაბაში
(5.).

ზედაპანტები-ი ტყ. წალკერში (5.).

ზედასოფლისწყარო წყ. რველში (5.).

ზედატბა ადგ. რველში (5.).

ზედატბისწყარო წყ. რველში (5.).

ზედატყე ტყ. ბალანთასთან (5.), ადგ.,
სათეს. ტაბაწყურში (5.).

ზედაუბან-ი უბ. კიმოთესუბანში (5.).

ზედაწალკერ-ი ადგ., ნასოფლარი წალ-
კერთან (5.).

ზემოთ-ი ადგ., მთ., საძ., ღელე ღვირ-
ში, ქვაბისხევი (5.).

ზემოთისთავ-ი ადგ., მთ. ქვაბისხევი
(5.).

ზემოთისმინებ-ი ადგ., სათეს. ქვაბის-
ხევი (5.); ზემოთა ზემო მთა.

ზემოთისწყალ-ი წყ. ქვაბისხევი,
ღვირში (5.).

ზემოთისკალა ადგ., ტყ. ქვაბისხე-
ვი (5.).

ზემოთისხევი-ი ადგ., ხევი. ქვაბისხე-
ვი (5.).

ზემონეშ-ი ადგ., ნასოფლარი ახალ-
დაბის სს. (5.).

ზემოფოთოლეთ-ი ადგ., ნასოფლარი
ახალდაბის სს. (5.).

ზემოციხე // ზემოსხე (?) (ს. ჭი-
ჭია, დასახ., ნაშრ., გვ. 476).

ზემოჭაქარაჟი-ი ადგ., ნასოფლარი ახალ-
დაბის სს. (5.).

ზეცამზია ნ. მზეთამზე.

ზევაები-ი ადგ., ტყ. დიდმირტარბში (5.).

ზირგუანთ წყარო წყ. ტაძრისში (5.).

ზირგოწყარო ნ. ზირგუანთწყარო.

ზორეთ-ი // ზოვრეთ-ი ადგ., ტყ.
ღვირში, ქვაბისხევი (5.): მძოვრე-
თიო ხალხური ეტიმოლოგიით. „დაე-
თრით“ ნასოფლარი, რომელსაც
შეწერილი აქვს გადასახადი 5.000 ახჩა
(II, გვ. 21, 331; ს. ჭიჭია, დასახ. ნაშრ.,
გვ. 487—488).

ზორეთისმინებ-ი ადგ., სათეს. ქვაბის-
ხევი (5.).

ზორეთისტყე ტყ., ქვაბისხევი (5.).

ზორეთისუბან-ი უბ. ბორჯომის ნაკრ-
ძალში (5.).

ზორეთისღელე ადგ., გორ., ღელე
ღვირში, ქვაბისხევი (5.), ერთვის
მტკვარს მარცხნიდან.

ზორეთისწყალ-ი მდ. ბორჯომის ნაკრ-
ძალში (5.).

ზორეთულა მდ. დაბაძელში. ქვაბის-
ხევი (5.).

ზორტნარი ადგ. თორთან, საკრეში
(5.).

ზურაბისეულ-ი ადგ., სათბი ბაკური-
ანში (5.).

თავისაზნებ-ი ადგ., წყ. კობისხევი
(5.). აქ თავს იბანდნენო.

თავისუფლებისაღმართ-ი ქუჩა ბორ-
ჯომში.

თავისუფლების ქ. ქუჩა ბაკურანში
(5.).

თავკეთილა მთ. ტაბაწყურთან, ნა-
რიანში (5.).

თავკალო ადგ., მთ. ლეთისმშობელში,
ლინტურში (5.), ჰყოფს ვარდევანსა და
ლინტურს.

თავცხელა ღელე ზანავეში (5.).

თათრი(ს)ველ-ი ადგ., სათეს. ტაძრის-
ში (5.).

თამარისციხე ძველი ციხე ახალდა-
ბაში, საკირეში, წალვერში (5.).

თამელ-ი ადგ. კობისხევი (5.). აქ
იზრდებოდა თამელიო.

თარიანი მთ. გუჯარეთთან (5.).

თბილწყაროები-ი ადგ., ლომი(ს)შთა-
ზე (5.).

თელიაშვილისმთა წყ., მთ., სათბი ბა-
კურიანში, დიდმიტარბში (5.), იგივეა,
რაც ყურუმსები (5.).

თელიორესწყარო წყ. წალვერში (5.).

თელოსახო ადგ., სათეს. ვაშლოვანში
(5.).

თელუანთწყარო წყ. ტაძრისში (5.).

თეთრალელე ღელე ლიქანში, ყვიბის-
ში (5.).

თეთრი ველ-ი ადგ., სათბი დაბაძელ-
ში, კობისხევი (5.).

თეთრი კარკლები-ი იგივეა, რაც კარკ-
ლები (5.).

თეთრი კლდე ადგ., მთ., კლდე დვარ-
ში, ზანავეში, ტაძრისში, ფაფაში (5.).
გასდევს თეთრი ზოლი.

თეთრიღელე ღელე ქვაბისხევი (5.).
მოღის თეთრ ქვებზე.

ზურაბისათვე ნ. ზურაბისეული.

ზურგი(ს)მიწებ-ი ადგ., სათეს. მთის
ფერლობზე ზანავეში (5.).

ზღმარტლებ-ი ადგ., ბუჩქნარი წალ-
ვერში (5.).

თ

თეთრი წყალ-ი წყ. ნეძვი, ახალდა-
ბაში, ხერგულეში (5.).

თეთრი ჭვარი-ი ადგ. ბორჯომში.

თეთრკალები-ი ადგ., სამ. ტაბაწყურ-
ში (5.).

თელევი-ი // თელეები-ი ადგ., გორ.
საკირეში (5.).

თელეებისღელე ადგ., ღელე საკირეში
(5.). აქ თელის ხეები იღვავო.

თელვანი-ი ადგ., სათეს. რეგელში,
წალვერში (5.).

თელნარი-ი ადგ., მთ., სათბი ახალდა-
ბაში (5.).

თელვანი-ი ტყ., ნასოფლარი კიმო-
თესუბანთან (5.).

თივისძირები-ი ადგ. ახალდაბის სს.
(5.). ნ. ეშპაკოსუბანი.

თისელი-ი ს. სს. ახალციხის რ., ნა-
სოფლარ, სათბი ტაძრისში, დვარში
(5.).

თისლისგზა გზა ტაძრისში (5.).

თისლი(ს)თავები-ი ადგ., სათბი, ტყ.
დვარში (5.).

თისლი(ს)სერი-ი ადგ., გორ. ტაძრისში
(5.).

თისლი(ს)წყალ-ი წყ. ტაძრისში (5.).

თოთხამ-ი ციხე გუჯარეთთან (5.).

რარს გუჯარეთის ჩრდილოთ მაღალს
მთის თხემსა ზედა, ციხე თოთხამი,
მჭურეტელი ქართლ-იმერეთისა“ (ვა-
ხუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 347).

თომასღელე ღელე ზანავეში (5.).

თონეთი-ი ს. გუჯარეთის სს. (5.). არის
დიდი და პატარა თონეთი.

თორ-ი ნასოფლარ-ნადებარი, ახლა სა-
თბი ბორჯომთან (ვახუშტი, დასახ.
ნაშრ., გვ. 149, 333, 341, 346; რაფთა-
რი“, II, გვ. 20, 329; ს. ჭიჭია, დასახ.
ნაშრ., 479).

თორისხეობა ხეობა ბორჯომის რ. (ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 346).

თორთ-ი მთ. წალღერში (ნ.), უფრო თორთისმთა (ნ.).

თორთი(ს)გზა გზ. წალღერში (ნ.).

თორთისმთა მთ. ყვიბისში (ნ.), ეძახიან გვირგვინასაც (ნ.).

თორთი(ს)სერ-ი მთ., ადგ., ქელი დაბაში, მზეთამზიში (ნ.).

თორი(ს)ტყე ტყ. საკირეში, კობისხევი (ნ.).

თორი(ს)წყალ-ი წყ., იგივეა, რაც ბორჯომულა (ნ.). შდრ.: ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 380.

თორმანამიწა ადგ., სათეს. ღვეარში (ნ.).

თორნი(ს)ღელე ღელე ლიკანში (ნ.).

თორულა მდ. ტბასთან (ნ.), ერთვის ბორჯომულას (ნ.).

თრიალეთ-ი მთ., გუჯარულასხეობაში (ნ.).

თრიალეთისქელი მთ., ქელი ბაყურიანთან (ნ.).

თხაგახტაისღელე ღელე ქვაბისხევი, ღვირში (ნ.).

თხაგახტაისხევი-ი ადგ., ხევი ქვაბისხევი, ღვირში (ნ.).

თხელფიჭვები-ი იგივეა, რაც პლატო ბორჯომში.

თხილბიანველი-ი ადგ., სათეს. ტაძრისში (ნ.).

თხილარ-ი ადგ., ტყ. მზეთამზეში (ნ.).

თხილნარ-ი ადგ., ღელე, ტყ. რველში, ლიკანში, საღვერში (ნ.).

თხილობიანა ადგ., საძ. ტაძრისში (ნ.).

თხოთ-ი მთ., ბორჯომის რ., ყოფს ყვიბისა და დაბას (ნ.).

ი

იაბოსმიწები-ი ადგ., სათიბი კობისხევი (ნ.).

იაგორასველი-ი ადგ., საძ. ბაყურიანში, (ნ.).

იაგორასწყარო წყ. ბაყურიანში (ნ.).

იაგოსველი-ი ადგ., საძ. ბაყურიანში (ნ.).

იაკობისველი-ი ადგ., საძ. ბაყურიანში, სირონზე (ნ.).

იაილისწყარო წყ. ტაბაწყურთან (ნ.).

იელებისკონცხ-ი ადგ. ვარღვინეთში (ნ.).

ივანესწყალ-ი წყ. დიდმიტარბში (ნ.).

ივანე ნათლისმცემელი-ი სალოც., ადგ., ახალდაბაში, ცეშში (ნ.).

ილარიონისწყარო წყ. ღვირში (ნ.).

ილოსმიწა ადგ., სათეს. ვარღვეანში (ნ.).

იმედახევი-ი ადგ., ხევ., საძ. ბალანთაში, ტაბაწყურში (ნ.).

იმერლელისსათიბ-ი საძ., ადგ. ბაყურიანში (ნ.).

იმერთანჩხ-ი ადგ. ტაძრისში (ნ.).

ინანკათუბან-ი ნასოფლარი „დაეთრის“ მიხედვით (II, გვ. 20, 327). ს. ჯიქია გაღმოგეცემს: „ინანკათუბანი დაცა-

რიელებულ სოფლადაა ფიქსირებული. მის შესახებ მასალები ვერ ვიშოვეთ“ (დასახ. ნაშრ., გვ. 477).

ინასარიძისმიწები-ი ადგ., სათეს. ქვაბისხევი (ნ.).

ინაურის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

ინტერნაციონალის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

იორდანესმიწა ადგ., სათეს. საღვერში (ნ.).

კავსაძეები-ი უბ. ტაძრისში (ნ.).

კაყიებისერ-ი ადგ., მთ., სერი წალღერში (ნ.). კაკია მცენარეა, იმერული ირავა, ზავერდა.

კაკლარ-ი ადგ. ყვიბისში (ნ.).

კაკლები-ი ადგ., სათეს. რველში (ნ.), ადგ. ბორჯომის პლატოზე.

კაკლებისმიწა ადგ., სათეს. რველში, წალღერში (ნ.).

კაკლებისწყარო წყ. ლიკანში (ნ.).

კაკლისღელე ღელე ღვირში, კითახევი, კობისხევი (ნ.).

კაკლისწყარო წყ. დიდ მიტარბში (ნ.).

კაკუნებისწყარო წყ. მზეთამზეში (ნ.), თელიაშვილებსა, რომელთა წინაპრის თიყუნა კაკუნა ყოფილა.

კალინის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

კალუბი ადგ. ეაშლოვანში (ნ.).
 კაშეჩისმინდორი ადგ., ტაბაწყურში (ნ.).
 კაშისვაკე ადგ. ახალაბაში (ნ.), იგივეა, რაც კომისიის ვაკე (ნ.).
 კაპანაძისბოსნებში ადგ. საკირეში (ნ.).
 კაპანაძისნაჩებში ადგ. საკირეში (ნ.).
 კაპნებში ადგ. ტაბაწყურში, წალვერში (ნ.).
 კანებისმიწა ადგ., მოუსაველიანი მიწა ზანავში (ნ.).
 კარებებში ცხერის სადგომი ბაკურიანში (ნ.).
 კარკლები ადგ., ქვაყრილი ბალანთაში (ნ.). კარკლები თავმოყრილი ქვებო.
 კარკლების ძირი ადგ., სათიბი ბალანთაში (ნ.).
 კატარლები მთ., წყ. ყვიბისში (ნ.). მნიშვნელობა დაუდგენელია.
 კატისლელე ღელე ციხისჯვარში (ნ.).
 კაუჭა ადგ. ტაძრისში (ნ.).
 კაცებისალოცავი სალოც. დიდ მიტარბში (ნ.).
 კაციასმიწა ადგ., სათეს. სადგერში (ნ.).
 კაციოსთავი ადგ., მინდორი საკირეში (ნ.).
 კაციჰამია ადგ. ქვაბისხევი (ნ.). აქ კაციჰამია ცხოვრობდა; კლდე სამოთხის წყალზე, რველში (ნ.).
 კაციჰამიასხევი ადგ., ხევი ქვაბისხევიში (ნ.).
 კაქნაანთუბანი უბ. ყვიბისში (ნ.).
 კახისი წყ., ტბ., ტყ., საძოვ., სათეს. კობისხევი, დაბაძველში, ტაძრისში, დერაში (ნ.).
 კახისისტაბა ტბ. ქვაბისხევი (ნ.).
 კახისისჩანჩქერი ადგ., ტყ. კობისხევიში (ნ.).
 კველიშვილისმთა მთ. ქვაბისხევი (ნ.).
 კველიშვილისღელისმიწები ადგ., სათეს. ქვაბისხევი (ნ.).
 კველიშვილისხევი ადგ., ხევი ქვაბისხევიში (ნ.).
 კელესიისმთები ადგ. ტაძრისში (ნ.).

კელესი სალოც. საკირეში (ნ.); კელესის წმიდა გიორგი.
 კენჭიყარია ადგ., მთ., ტყ. დიდმიტარბში (ნ.).
 კერიებში ადგ. ახალაბაში, ზედაბეშეთში (ნ.).
 კერიებისახო ადგ., ახო კორტანეთში (ნ.).
 კეჩხოზი ადგ., წალვერში (ნ.).
 კეცხოვი ნ. კეჩხოზი.
 კეცხოვლის ქ. ქუჩა ბორჯომში.
 კვახიანი ადგ., სათეს. ყვიბისში (ნ.).
 კვახიანისღელე ღელე ყვიბისში (ნ.).
 კვირაცხოველი ადგ., სალოც. დერაში, კორტანეთში, სადგერში, ტაძრისში, ყვიბისში (ნ.).
 კვირაცხოვლისერა გორ., სერი კორტანეთში (ნ.).
 კვირაცხოვლისწყარო წყ. ყვიბისში (ნ.).
 კვირიასვანი ადგ., ღელე საკირეში (ნ.).
 კვირიკანთმიწა სამ. კობისხევი (ნ.).
 კვისინეთი ადგ., სერი, საძოვ. კიმოთესუბანში, წალვერში, ქვაბისხევი (ნ.).
 კვისინეთისხევი ხევი ქვაბისხევიში (ნ.).
 კიკასქოხები ადგ. ნაღვარებში, ყვიბისში (ნ.).
 კიკაძეებისმიწა ადგ., სათეს. ზანავში (ნ.).
 კიკაძეებისწყალი წყ. ზანავში (ნ.).
 კიკაძისნაფუძრები ადგ. ტაძრისში (ნ.).
 კიკოლა(ს)ველი ადგ., სათიბი საკირეში, ტაძრისში (ნ.).
 კიკუანთი უბ. ტაძრისში (ნ.).
 კიმოთი იგივეა, რაც კიმოთესუბანი (ნ.).
 კიმოთისგადასახედი ადგ. კიმოთესუბანში (ნ.).
 კიმოთისკლდე ადგ. კიმოთესუბანში, მზეთამხევი (ნ.).
 კიმოთესუბანი ს. წალვრის სს. (ნ.).
 ვახუშტით კიმოთისმანი „გუჯარეთის სოფელს ქუეით კიმოთისმანამდე, თორის წყალზედ, აქთა და იქით არს კლდე“ (ვახუშტი, ღასახ.

ნაშრ., გვ. 346); „აქა, თორის-წყლის აღ-
მოსავლით, არს კი მთი ის მანს მო-
ნასტერი გუმბათიანი“ (იქვე, გვ. 381).
„დავთრით“ კი მოტეს მანსი || კი-
მოტის მანსი, რომელშიაც დამოწმე-
ბულია ორი კომლი ანანია მაცხოვნას ძე
და ნიკოლოზ, ძმა მისი (II, გვ. 21, 331;
ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 491). ამჟამად
აქ სახლობენ გეარები: აბრაშიძე, არბო-
ლიშვილი, ბიბილურიძე, გელაშვილი,
გოგოლაძე, გონგლაძე, დალალიშვილი,
ინასარიძე, კურტანიძე, ლომიძე, პაპა-
შვილი, ფილიშვილი, ჩადუნელი, ცერ-
ცვაძე, ხარებაშვილი, ხეთაგური, ხრეკა-
ძე...
კომოთისწყარო წყ. კომოთესუბანში
(5.).

კირწაველ-ი ადგ., სათეს. ღვეარში,
ტაძრისში (5.).

კიროვს ქ. ქუჩა ბაკურიანში, ბორ-
ჯომში, წალევერში (5.).

კისათბივისხევი-ი ადგ., ხევი ქვაბის-
ხევი (5.).

კლდეკარ-ი ადგ. ახალდაბაში (5.). (ვა-
ხუშტი, დასახ. ნაშრ., 318, 333, 346).

კლდეკარებისმთა ადგ., მთ. ახალდა-
ბაში (5.).

კლდეკარისწყარო წყ., ღელე ახალდა-
ბაში (5.).

კლდიანი ბინებ-ი ადგ. დიდმითარში
(5.).

კლდისთავ-ი ადგ. საღვერში, წალევერ-
ში (5.).

კლდისწყარო ადგ., წყ. ვარდგინეთ-
ში, კომოთესუბანში, წალევერში (5.).

კობანაჩეხ-ი ადგ., ტყ. კობისხევი
(5.).

კოდიანი მთ., ტყ., ადგ. საკირეში,
ტაძრისში, ციხისქვართან, კობისხევთან
(5.). (ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 380,
381, 382).

კოდიანისწყალ-ი მდ. საკირეში, უერთ-
დება საკირულას (5.).

კოდისთავ-ი ადგ., ტყ. კომოთესუბან-
ში (5.).

კოდისწყარო წყ. ბაკურიანში (5.).

კოცინაქს ქ. ქუჩა ბორჯომში.

კოკოლაველ-ი ადგ., სათეს. ტაძრისში
(5.).

კოკოლახერ-ი ადგ., სერი ლიკანში (5.).
კოლასვანი ადგ., სვანი გომნასთან
(5.).

კოლტასვანი ადგ., სვანი რველში
(5.).

კომისიისხევი ადგ., სათეს., ტყ. ახალ-
დაბაში (5.). იგივეა, რაც კამისხევი (5.).
კომეკაშორის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

კომუნებ-ი ადგ. ტაძრისში (5.).
1920 წ. აქ კომუნარები მუშაობდნენ.

კომუხებისწყარო წყ. დვირში (5.).

კონცხ-ი ადგ., გორ. ყვიბისში (5.).

კონცხებ-ი ადგ., ტყ. ღვეარში (5.).

კონცხისმწვერვალ-ი ადგ. ვარდგინეთ-
ში (5.).

კორომებ-ი ადგ., ტყ. ტაძრისში (5.).

კორტანეთ-ი ს. ყვიბისის სს. (5.). (ვა-
ხუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 662). აქ სახ-
ლობენ გეარები: ბიწაძე, ბედნოვი,

ბლუაშვილი, ბუშურიშვილი, გელაშვი-
ლი, გოგოლაძე, გრიგალაშვილი, დევიძე,
თთლიძე, კიკაძე, კოჩიტოვი, ლომიძე,

ნოზაძე, ოყროშიძე, რაზმაძე, სეფასტო-
ვი, სურამელი, ფილიშვილი, ლონაძე,
ყიფიანი, ჩადუნელი, წერეთელი, ჯიკა-
ევი...

„დავთრით“ გაუკაცრიელებული
სოფელი, რომელსაც შეწერილი აქვს გა-
დასახადი 11.000 ახჩა (II, გვ. 21, 332;
ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 493).

კორტანეთისხევი-ი (ვახუშტი, დასახ.
ნაშრ., გვ. 380).

კორდანი ადგ. საღვერში (5.).

კოსმონავთების ქ. ქუჩა ბაკურიანში,
ბორჯომში (5.).

კოტაქებ-ი ადგ., გორ. საკირეში (5.).

კოტახევი-ი ადგ., ბანისხევი, ბორჯო-
მის ნაქრძალში (5.).

კოტორებ-ი ადგ., საძ. ყვიბისში (5.).

კოშკისუბან-ი უბ. რველში (5.).

კოშკი(ს)ღელე ღელე ბორჯომში, ერთ-
ვის ლიკნის წყალს (5.).

კოშორ-ი ად., გორ. ტბაში (5.). სამია:
სერგულასკოშორი, ბიჭიასკოშორი და
მაცხოვრისკოშორი.

კოწახურასღელე ადგ., ღელე საკირე-
ში (5.).

კოხი(ს)დელე ლელე დვირში (ნ.).
 კოხტაგორა მთ., ადგ. ბაქურიანში, სა-
 კირეში, ქაშვეთში (ნ.).
 კოხტამეორე იგივე, რაც პინწყალო
 (ნ.).
 კოხშიწებ-ი ადგ., სათეს. წალევრში
 (ნ.).
 კრიახ-ი ადგ., ტაძრისში (ნ.).
 კროხ-ი ადგ., წყ. ტაძრისში (ნ.).
 კულოსახო ადგ., ახო ზანავში (ნ.).
 კულტურა ადგ., ხელოვნური წიწვო-
 ეანი ტყ. ციხისკვართან (ნ.).
 კუნელ-ი ადგ., კობისხევი (ნ.).

ლ

ლაგირ-ი (რუს. лагерь) ნაბანაკარი,
 სათიბი ბაქურიანში (ნ.).
 ლაღოსწყარო წყ. ღიღმ-ტარბში (ნ.).
 ლაღისხარისმთა მთ., ტაბაწყურთან (ნ.).
 ლამიზევ-ი ადგ., ხევი ქვაბისხევი (ნ.).
 ლამინხევი-ი ხევი ქვაბისხევი (გ. ხუ-
 ჯაძის ცნობა).
 ლამიღელე ლელე დაბაძველში (ნ.).
 ლარებ-ი ადგ., ნასოფლარი ბორჯომ-
 ში, დვირში, კობისხევი (ნ), სათეს.
 წალევრში (ნ.).
 ლარები(ს)დელე ლელე დვირში (ნ.).
 ლარებისხილ-ი ხილი მტკვარზე ბორ-
 ჯომში.
 ლასიასწყარო წყ. რველში (ნ.). ლ ა
 ს ი ა ანთროპონიმია — ვლასი.
 ლაღაშვილისდელე ლელე, სათეს.
 ახალდაბაში (ნ.).
 ლაშეგ-ი ადგ., სათიბი, ქენჭუობი,
 მლაშე წყალი დგვარში (ნ.).
 ლაშეგბისბილაჟ-ი ადგ. მზეთამზეში
 (ნ.).
 ლაშეგბისწყარო წყ. კიმოთესუბანში
 (ნ.).
 ლაშეწყარო წყ. ქვაბისხევი (ნ.).
 ლაშიღელე მთ., ლელე ქვაბისხევი
 (ნ.).
 ლაშისხევი-ი ადგ., ხევი ქვაბისხევი
 (ნ.).
 ლაწისკარ-ი ადგ., სათეს. წითელსო-
 ფელში (ნ.).
 ლევან(ს)დელე ლელე დვირში (ნ.).

კუნტმუშელა ადგ., მწვერვალი ლო-
 მი(ს)მთაზე (ნ.).
 კუპრაან-ი ადგ., სათიბი კობისხევი
 (ნ.).
 კურუხეთ-ი || კრუხეთ-ი ადგ., ტყ.,
 სათეს., საძ. კობისხევი (ნ.).
 კურცხალა მთ., მწვერვალი თრიალე-
 თის მთაზე, ვარდევანში (ნ.).
 კურტანიძეებისნახალარ-ი ადგ. რველ-
 ში (ნ.).
 კუტოჟ-ი ადგ., სათიბი ბაქურიანში
 (ნ.).

ლეიან-ი ადგ. სადგერში (ნ.).
 ლეიწყალ-ი წყ. საკირეში (ნ.).
 ლეიარ-ი ადგ. საკირეში (ნ.). ლ ე კ ი
 ხემცენარეა.
 ლელისათივე ადგ., სათიბი ტაძრისში
 (ნ.).
 ლენინისმოედან-ი მოედანი ბორჯომ-
 ში.
 ლენინის ქ. ქუჩა ახალდაბაში, ბაქუ-
 რიანში, ბორჯომში, წალევრში.
 ლეჟავასდელე ადგ., ლელე დვირში
 (ნ.).
 ლეჟაოდელე ადგ., ლელე ქვაბისხევი
 (ნ.). იგივეა, რაც ლეჟავასდელე (ნ.).
 ლექსო ხუციშვილის წყარო წყ. ტაბა-
 წყურში (ნ.).
 ლიბან-ი ს. ტბის სს. (ნ.). აქ სახლო-
 ბენ გვარები: აბრამიშვილი, ალუდაური,
 ამბარიანი, არუთინიანი, ბერიძე, ბინა-
 ტოვი, ბურნაძე, გვარაძე, გველსიანი,
 ზადიგინი, ზანგალაძე, ზაქაძე, ზურა-
 ბიშვილი, თექთუმანიძე, იმედაშვილი,
 პარკაძე, საღობელაშვილი, ფაცაცია,
 ფილატოვი, ქარდავა, ქურციკიძე, ჩხარ-
 ტიშვილი, ცერცვაძე, ხვედელიძე, ხმა-
 ლაძე...
 ლიბანდ-ი ადგ., ტყ., მთ. ტბის სს. (ნ.).
 ლიბნისვაჟე ადგ., დაბლობი ლიბანში
 (ნ.).
 ლიბნისმთა მთ. ტბის სს. (ნ.).
 ლიბნისტყე ტყ. ლიბანში (ნ.).

ლიკან-ი ს. ბორჯომთან. აქ სახლობენ გვარები: აბრამ-შვილი, ალელიშვილი, აბელიშვილი, ბადრიშვილი, ბათუაშვილი, ბერიძე, ბლიაძე, გამდლიშვილი, გელაშვილი, გოგოლაძე, გრიგალაშვილი, გურგენიძე, დათიაშვილი, დათუნაშვილი, დონდრიძე, ვაწაძე, ზაიციევი, ზედგინიძე, ზეინკლიშვილი, ზერეკიძე, თაბუნიძე, თაქთაქიშვილი, თიბილოვი, კაკიაშვილი, კაპანაძე, კობტონაშვილი, კურგანოვი, კურტანიძე, ლომიძე, მელიქიძე, მიქელაძე, მურჯიკნელი, ნიორაძე, ოგანოვი, პაქსაშვილი, რუსიშვილი, ტალახაძე, ქალიაშვილი, ღონდაძე, ყურმანაშვილი, შუბითიძე, ჩადუნელი, ჩიხლაძე, ცისკარიძე, ხაჩიძე, ხელისუფალი, ხრიკაძე, ჭიკავევი, ჭიოშვილი... „დავთრის“ მიხედვით ლიკანი XVI ს. ბოლოს გაუქაცრთვებული სოფელია, რომელსაც შეწერილი აქვს 18.000 ახჩა გადასახადი (II, გვ. 20, 327; ს. ჭიჭია, დასახ. ნაშრ., გვ. 475).

ლიკანისქვე-ი ხევი ლიკანში (ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 381).

ლიკლიკანთ უანა ადგ., სათეს. კიხარულაში (5.).

ლიკნისუბან-ი უბ. ბორჯომის ნაქრძალში (5.).

ლიკნურა ნ. ლიკნისწყალი.

8

მაგარისათიზისმთა მთ., საძ. ტაბაწყურთან (5.). მაგარ ანთროპონიმი.

მადან-ი ადგ., მთ. გუჯარეთთან (5.).

მადოსტა ტბ. კომისხევეში (5.).

მადოსტუე ტყ. კომისხევეში (5.).

მათესქოზ-ი ადგ., დვირში (5.).

მათესწყარო ადგ., წყ., ტყ., საძ. ბაღლანაში, კიმოთესუბანში (5.).

მათიასწყარო წყ., რველში (5.).

მაკარასახო ადგ., სათეს. ვაშლოვანში (5.).

მალაქიასწყარო წყ. ვარდგინეთში (5.).

მალაჩათუბან-ი ნასოფლარი, რომელსაც შეწერილი ჰქონია გადასახადი 10.000 ახჩა („დავთარი“, II, გვ. 20, 327; ს. ჭი-

ლიკნისწყალ-ი ადგ., მდ. ბორჯომის ნაქრძალში, ლიკანში (5.).

ლიკლდე ადგ., მთ. ქვაბისხევეში (5.).

ლიპკლდისხევი ადგ., ხევი ქვაბისხევეში (5.).

ლიხიტა ტბ. თორთისმთასთან, ყვიბისის სს. (5.).

ლოდებ-ი ადგ., სათეს. ტაძრისში (5.).

ლოდები(ს)წყარო წყ. ტაძრისში (5.).

ლომითა || ლომისმთა მთ. ბორჯომის რ.

ლომითისერ-ი ადგ., მალ. კორტანეთში (5.).

ლომსათუბან-ი ნასოფლარი, რომელსაც შეწერილი ჰქონია გადასახადი 2.000 ახჩა („დავთარი“, II, გვ. 20, 327; ს. ჭიჭია, დასახ. ნაშრ., გვ. 476). აშეამად ძნელი ხდება ნასოფლარის ლოკალიზება.

ლომსია ნ. ლომითა || ლომისმთა.

ლუკასმთა მთ. ტაბაწყურთან (5.).

ლუკასხო ადგ., სათეს. კორტანეთში (5.).

ლუკანან-ი ადგ., ტყ. საყირეში (5.).

ლურსმანაშვილისდელე დელე ახალდაბაში (5.).

ლურჯი წყარო წყ. საყოკავეში (5.).

ლურტინ-ი ადგ., ტაძრისში (5.).

ლურჯიხეხეზ-ი ადგ., საძ. ყვიბისში (5.).

ლურჯიხეწყარო წყ. ყვიბისში (5.).

ქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 475). ადგილმდებარეობა დაუდგენელია.

მანდია ადგ., სათეს. დვირში (5.).

მანდიაშვილისტა ტბ. კომისხევეთან (5.).

მანჩაშვილისგან-ი ადგ., რველში (5.).

მანჩაშვილისგზა ადგ., გზა ზანავში (5.).

მანძულასდელე დელე რველში (5.).

მარან-ი ადგ., ზანავში (5.).

მარიამწმიდა სალოც. ბაღანთაში, დვირში, ფაფაში, ადგ., ტყ. ქვაბისხევეში (5.).

მარიამწმიდისწყარო წყ. ქვაბისხევეში (5.).

მარილები-ი ადგ. ვაშლოვნის ნაქრძალ-
ში (5.).

მარტოხოხა მთ., ადგ. ვარდგინეთში,
ნეტქში (5.), მარტოხოხისმთა.

მარტოხმალა ადგ., სათეს. ღვეარში,
საიკრეში, ტაძრისში (5.). აქ მარტო ერ-
თი კაცი ებრძოდა მტერს ხმლოთ.

მასხარაშვილისქალა ადგ. ღვირში (5.).

მატუშარა ადგ., სერი ყვიბისში (5.).

მაქაძისახო ადგ., სათეს. საღვერში
(5.).

მაქსიმესკორდი-ი ადგ., სათეს. რველში
(5.).

მაქსიმესანტა ადგ., სათეს. რველში
(5.).

მაღალი ჭვარი-ი ადგ., მთ. გუჯარეთის
სს. (5.).

მაღლახო ადგ., ახო, სათეს. დაბაში,
კორტანეთში, წალვერში (5.).

მაღლაბეშეთი-ი ადგ. კორტანეთში (5.).

მაღლასერი-ი ადგ., მთ., ტყ. ვარდგი-
ნეთში, წალვერში (5.).

მაღლაფოთოლეთი-ი ადგ., საძ. ახალდა-
ბაში (5.).

მაღლაქქეა ადგ., საძ. ახალდაბაში
(5.).

მაშოსველი-ი ადგ., სათიბი ბაქურიანში
(5.).

მაცხოვარი-ი ადგ., სალოც. დიდმიტარბ-
ში, რველში, საღვერში, წალვერში (5.).

მაცხოვრისკოშორი-ი ნ. კოშორი.

მაქარწყალი ს. გვერდისუბნის სს. (5.).
სახელი მკავე წყლის მიხედვითაა შერქ-
მეული.

მახარანთწყარო წყ. კობისხევეში (5.).

მახარაშვილისწყარო წყ. კობისხევეში
(5.).

მახარაშვილისხევი-ი ხევი ქვაბისხევეში
(5.).

მახარაძის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

მახვილოსმთა მთ. ქვაბისხევეში (5.).

მაღლისქოხ-ი ადგ. რველში (5.).

მეგობრობისხილ-ი ხილი მტკვარზე
ბორჯომში.

მელათუბანი-ი ადგ., ნასოფლარი სა-
იკირ-ტაძრისთან (5.).

მელათუბანი(ს)ღელე ადგ., ღელე სა-
იკირში (5.). აქ მელიების მეურნეობა

იყო და მელიას თუმნად ყიდდნენ.

მელიების ფერმა ადგ., ფერმა ბაქუ-
რიანში (5.).

მესხეთისმთა მთ. კობისხევეთან (5.).

მესხეთის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

მესხისგზა გზა ზედაბეშეთში (5.).

მეტოხშიწა ადგ., გვერდისუბანში (5.).

მედრუჟი-ი ადგ., მთ., საძ., ღვირში
(5.).

მეუავრისშიწა ადგ., სათეს. ლკანში
(5.).

მეწყრისტაბა ტბ. დიდმიტარბში (5.).

მუთამუხ ს. წალვერის სს. (5.). იგი-
ვეა, რაც ზეამზია, ზეცამზია, სანზიისხე-
ვი (ს. ჭიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 483). აქ
სახლობენ გვარები: ბარბაქაძე, ბლაძე,
ბუძიშვილი, გეგეშიძე, გელაშვილი, გო-
გოლაძე, გრიგალაშვილი, დათუნაშვილი,
თელიაშვილი, პაქსაშვილი, პოპოვიჩენკო,
ტყემალაძე, ჩადუნელი, წიქარიშვილი,
ხაჩიძე, ხელაძე...

მუთამუხიელებისშიწები-ი ადგ., სათეს
წალვერში (5.).

მუიგული-ი // მუხიგული-ი ადგ., სათეს,
სათიბი ბალანთაში, დიდმიტარბში (5.).

მთავარანგელოზ-ი ადგ., სალოც. ღვირ-
ში (5.).

მთაწმინდა ადგ., მთ., სალოც. ახალ-
დაბაში (5.).

მთის ქ. ქუჩა ბაქურიანში (5.).

მთისწყალი-ი იგივეა, რაც ბაქურიან-
ლა (5.).

მიწადიშვილებისტყე ტყ. კობისხევეში
(5.).

მინდორი-ი ადგ., სათიბი ბაქურიანში
(5.).

მიწანაწყარო წყ. ცხარწყაროს (5.).
გადასასვლელთან.

მიხაქცევი-ი ადგ., თორში (5.).

მიტარბი-ი ს. ბაქურიანის სადაბო საბ-
ქოში (5.). აქ ამოდის შინჯალური
წყალი მიტარბი. ნ. დიდი მიტარბი,
პატარა მიტარბი. „დავითის“ მიხედვით
ნასოფლარი, (II, გვ. 21, 332; ს. ჭიქია,
დასახ. ნაშრ., გვ. 494).

მიტარბულა მდ. მიტარბში, უერთდე-
ბა გუჯარულას წალვერთან (5.).

მიტროსკარტოფილე ადგ., სათეს. ვაშლოვანში (ნ.).

მიქელა(ს)ლელი ღელე ღვირში (ნ.).
მიშანაშყენი-ი ადგ., სათეს. რველში (ნ.).

მიშნისველი-ი ადგ. ბაკურიანში (ნ.).
მიშტასწყარო წყ. დიდ მიტარბში (ნ.).
მიხანთწყარო წყ. ტაძრისში (ნ.).
მიხამ რომ მგელი მოკლა ადგ., საკირისა და ღვირის შესაყართან (ნ.).
მიხასველი-ი ადგ., ბაკურიანში, სირონზე (ნ.).

მიხაძეები-ი უბ. ტაძრისში (ნ.).
მოღებამიხათივე ადგ., სათიბი საკირეში (ნ.).

მოღევა ს. კოპიოს სს. ახალქალაქის რ. მოღევი მდ., მთ. ბალანთაში (ნ.).
მოღევისწყალ-ი ადგ., მდ., სათეს. ბალანთაში (ნ.), იგივეა, რაც მოღევი (ნ.).

მოღენები-ი სათიბეები დიდ მიტარბში (ნ.).

მოლით-ი ს. ტაბაწყურის სს. (ნ.).
„დაუთრის“ მიხედვით ნასოფლარი, (II, გვ. 14, 208; ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 292).

მოლითისწყალ-ი მდ. ერთვის ტაბაწყურს მოლითში (ნ.).

მოლითისხევი-ი ადგ., ხევი კიხარულაში (ნ.).

მოლისათავე ადგ., სათიბი ღვარში (ნ.).

მოლოზნისციხე ციხე ქვაბისხევიში (ნ.).

მოშწყარა ციხე გუჯარეთთან (ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 347).

მონასტერი-ი ადგ. ბაკურიანში (ნ.).

მოსახევი-ი გზა ზედაბეშეთში (ნ.).

მოსესწიფელა ადგ. დიდტაბასთან ყვობისში (ნ.). წიფლიდან გადმოვარდოა მოსეს.

მოსიანქალა ადგ., სათიბი კიხარულაში (ნ.).

მოსკოვის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

მოტეხილი ქვა ადგ. საღვერში (ნ.).

მოქცევი-ი ადგ., მთ., ტყ., სათიბი, ნასახლარი დაბაშველში, ღვარში, ქვაბისხევიში (ნ.).

მოქცევის(ს)თავები-ი ადგ., ღვარში (ნ.).

მოქცევი(ს)მიწები-ი ადგ. სათეს. ქვაბისხევიში (ნ.).

მოქცევი(ს)ლელი ღელე ღვირში, ქვაბისხევიში (ნ.).

მოქცევი(ს)წყარო წყ. ღვარში (ნ.).
მოქცეული ქალა ადგ. საღვერში (ნ.).
მოცლილიმიწა ადგ., მინდორი საკირეში (ნ.). მოუსავლიანია.

მუავეწყალ-ი წყ., ადგ. ბორჯომში, ვარდევანში, კომოთესუბანში, მიტარბში, ნექში, ტბაში, წაღვერში (ნ.). აქ ყველგან ამოდის მინერალური წყალი. აქედან განთქმულია ბორჯომის წყალი („ბორჯომი“), რომელსაც ახლა გვერდით დაუდგა მიტარბის წყალიც (მიტარბი).
მუავეწყლისღელე ღელე მზეთამზეში, წაღვერში (ნ.).

მრგვალი მიწა ადგ. რველში (ნ.).

მსხალნარი-ი ადგ. გუჯარეთის სს. (ნ.).

მსხლიანები-ი ტყ., ადგ. რველში (ნ.).

მტკვარი-ი დიდი მდინარე აღმოსავლეთ საქართველოში, ადგილობრივი გამოთქმით ტკვარი. მთელი ბორჯომისხეობა არსებითად მტკვრისხეობაა აწყურადან მოკიდებული ტაშისკარამდის.

მტკვრისხეობა იგივეა, რაც ბორჯომისხეობა. ვახუშტი წერს: „ქეობასა შინა მტკურისასა უმეტეს ჩქარი არს, ვიდრე ღვირადმდე, და ღვირს ზეით ეგრეთვე, ვითარცა ქართლსა შინა“ (დასახ. ნაშრ., გვ. 305, აგრეთვე გვ. 380, 381).
მტრედისხიდი-ი ხიდი მტკვარზე ბორჯომში.

მუნიყანები-ი ადგ., სათეს. ღვირსა და კობისხევიში (ნ.).

მუნიყანებისწყალ-ი წყ. კობისხევიში (ნ.).

მურაველი-ი ადგ., სერი ყვიბისში (ნ.).

მურალანთ-ი ადგ., სათეს. წაღვერში (ნ.). ბარათაშვილის განშტოება.

მურყნალ-ი ადგ. ახალდაბაში (ნ.).

მუშათაუბანი-ი იგივეა, რაც ჩარხისწყალი (ნ.).

მუხა ადგ., ნაეკლესიარი ზანავში (ნ.).

მუხებისთავ-ი ადგ., სათეს. ტაბაწყურში (ნ.).

მუხებისერი-ი ადგ., ტყ. ლიკანში (ნ.).

მუხევისთავი-ი აღგ. ბალანთაში, იგ-
ვეა, რაც მუხნარი (5.).

მუხიანი-ი აღგ., ტყ. ქვაბისხევეში (5.).

მუხიერი-ი აღგ., სამ., ნასოფლარი,
მუხნარი ბაქურიანთან (5.).

მუხნარი-ი აღგ., ველი, სამ., მთ., ტყ.
ბალანთაში, ბაქურიანში, ვარდგინეთში,
სადგერში, ყვიბისში (5.).

მუხნარისთავი-ი აღგ. წალვერში (5.).

მუხნარი(ს)დღე ღელე ზანავში (5.).

მღვდლისწყარო წყ. კობისხევეში (5.).
მშრალი მიწა მთ., აღგ. ტაბაწყურთან
(5.).

მშრალი სერი-ი აღგ., სერი დიდ მიტ-
არბთან (5.).

ნააქლემარი-ი აღგ., სათეს. ქვაბისხე-
ვი (5.).

ნაბაქრები-ი აღგ., ტყ. დგვართან (5.).

ნაბალევისციხე აღგ., ციხე ტაძრისში
(5.).

ნაბაღრები-ი აღგ., რველში (5.).

ნადაბური-ი აღგ., ნასოფლარი, იგივე
დაბაქელი კობისხევეში (5.).

ნაღარბაზევი-ი აღგ. ბაქურიანში (5.),
ნასოფლარი თორში (5.). აქ თამარ მე-
ფეს დარბაზი ჰქონდა.

ნადელბი-ი აღგ., სახნ. დაბაში (5.).

ნადიკრები-ი აღგ. ლარებში (5.).

ნადირშენი-ი აღგ. ბაქურიანში (5.).

ნაიკლესიარი-ი აღგ. ზედაბეშეთში,
ცეშში (5.).

ნავენახარი-ი აღგ. ვარდგინეთში (5.).

ნაზარდელე აღგ., სათიბი საკირეში
(5.).

ნათელბი-ი ნასახლარი ყვიბისში (5.).

ნათლისმცემელი-ი სალოც. ცეშში (5.),
იგივე ივანე ნათლისმცემელი (5.).

ნაკალოვე-ი აღგ. ცეშში (5.).

ნაკალოვარი-ი აღგ. გორ., ტყ. სამ.
რეულში, წალვერში (5.).

ნაკალოვრები-ი აღგ. ვარდგინეთში,
კორტანეთში, ყურუმსებში (5.).

ნაკალოვრებისდღე ღელე კორტანეთ-
ში (5.).

მშრალი ღელე აღგ. გორ. სადგერში
(5.).

მჩქეფარა აღგ., ღელე, სამ. კიშოთეს-
უბანში (5.).

[მ]ჩქეფარე წყალ-ი მღ., საკირეში,
უერთდება საკირულას (5.).

მიცვანა მთ. ბაქურიანში (5.).

მქედლიშვილები-ი აღგ., სამ. წალვერ-
თან (5.).

მქედლიშვილებისდღე ღელე ახალ-
დაბაში (5.).

მწვანე მონასტერი-ი სალოც. ლიკანში
(5.).

6

ნაკრძალ-ი აღგ. ბორჯომში ბანისხე-
ვიდან გორეთაძის (5.).

ნალობიანი-ი აღგ. საკირეში (5.).

ნალობიერი-ი აღგ., გორ. ტაძრისში (5.).

ნამარწყვები-ი აღგ., ზედაბეშეთში (5.).

ნამგალები-ი აღგ., სათეს. ქვაბისხევეში
(5.).

ნამწვი-ი აღგ., მთ., ტყ. ახალდაბაში,
დგვარში, ტბაში (5.).

ნამწვისფერდობი-ი სამ. ახალდაბაში
(5.).

ნანიკაანთ-ი აღგ., სამ. კობისხევეში
(5.).

ნარიანი-ი აღგ., მთ., სათიბი ბაქური-
ანში, გუჭარეთში, საკოპავში, ტაბა-
წყურში (5.).

ნარუჯი-ი აღგ., სათეს., ტყ. ახალდაბა-
ში, ვარდგინეთში, ვარდევანში, ზედა-
ბეშეთში, რველში, ყვიბისში, ლიბანში,
ცეშში (5.).

ნარუჯები-ი აღგ., სათეს. სამ. ბაქური-
ანში, დირში, მიტარბში, რველში (5.).

ნარუჯისწყალ-ი წყ. ახალდაბაში, სად-
გერში (5.).

ნასახლარი-ი აღგ. მუხეთაშეში (5.).

ნასახლარები-ი აღგ., სათეს. დიდ მი-
ტარბში, რველში, ქვაბისხევეში (5.).

ნასახტრალ-ი აღგ. საკირეში (5.).

ნასახტრებ-ი ადგ., სათესი წალვერში (5.).

ნასოფლარ-ი ადგ., საძ. კიმოთესუბან-თან (5.).

ნასოფლარისგზა გზა სადგერში (5.).

ნატბევი-ი ადგ. ზანაუში (5.). წინათ აქ-ტბა იყო.

ნატოსველი-ი ადგ., სათიბი ბაკურიანში (5.).

ნატოსწყარო წყ. ბაკურიანში (5.).

ნაუზან-ი ადგ., სათიბი ბაკურიანში (5.). უზან-ი ბალახეული მცენარეა.

ნაფეტვრებ-ი ადგ., სათეს. ქვაბისხევე-ში (5.).

ნაფოსტრისმიწებ-ი ადგ., სათეს. დვირ-ში (5.).

ნაფოტარა ადგ., ღელე კიმოთესუბან-ში (5.).

ნაფოტიანღელე ადგ., სათეს. კიმოთეს-უბანში (5.).

ნაფუტვარ-ი ადგ., ტყ., სათიბი რველ-ში (5.).

ნაფუტრ-ი ადგ., ტყ. დგვარში (5.).

ნაქერალი-ი ადგ., სათეს. დიდკეპში (5.).

ნაღვარებ-ი ადგ., წყ. ყვიბისში, წალ-ვერში (5.).

ნაღვარევ-ი ადგ., გორ. ტბაში (5.).

ნაღვარეთ-ი ადგ. ახალდაბაში (5.).

ნაყოლა ღელე საკირეში, დვირში (5.).

ნაშარიხევ-ი ადგ., სათეს. ვაშლოვან-ში (5.).

ნაშვავებ-ი ადგ. ვაშლოვანში (5.).

ნაშოგბისღელე ღელე რველში (5.).

ნაჩებებ-ი ადგ., ტყ. საძ. ახალდაბაში, დაბაში, ლიკანში, მზეთამზეში, ყვიბის-ში (5.).

ნაციხვარ-ი ადგ. საკირეში (5.).

ნაციხარისმიწებ-ი ადგ., სათეს. დვირ-ში (5.).

ნაწისქვილარ-ი ადგ. რველში (5.).

ნახანგარ-ი ადგ. ფაფაში (5.).

ნახანმარალ-ი ადგ. დიდმიტარბში (5.).

ნახანმარისერ-ი ადგ., სერი რველში (5.).

ნახიდარ-ი ადგ. მტკვარზე, სადაც ხი-ლი ყოფილა ახალდაბაში, კითახევი (5.).

ნახუცარათუბან-ი „დავთრის“ თანახ-

მად სოფელი, რომელშიაც ხუთი კომლი სახლობს: გოგიჩა მღვდელი, ზამუკა... გრიგოლა ბასილისძე, გუარაძე (?), ჯან-ბასილისძე, ლაშქარა მიქელისძე. მათ შეწერილი აქვთ გადასახადი 11.100 ახჩა (11, გვ. 20, 327; ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 476—477).

ნესტორისახო ადგ. სადგერში (5.).

ნესტორისღელე ღელე რველში (5.).

ნეტვ-ი ნასოფლარი ახალდაბის სს. (5.).

აქ დაცულია გრიგოლ ზანდთელისა და მის მოწაფეთა მიერ აგებული ტაძრის ნანგრევები („დავთარი“, 11, გვ. 21, 330; ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 484—485).

ნეტვისანტნარ-ი ადგ. სათეს. ახალდა-ბის სს. (5.).

ნეტვისღელე ღელე ახალდაბაში, კორ-ტანეთში (5.).

ნეტვისწყალ-ი იგივეა, რაც ნეტურა (5.).

ნეტურა მდ. ნეტვისხეობაში (5.). იგი-

ვეა, რაც ნეტვსკვეი: „ახალდაბას ქუე-ით მტკვარს მოერთვის ჩრდილოდამ ქევი ნეტვსა, გამოსდის ამასა და მთას იქითს შუას მთას“ (ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 380).

ნეტურასხეობა ხეობა ახალდაბის სს. (5.).

ნიბანთა მთ. ცეშში (5.).

ნიკოლოზისტყე ტყ. ლიკანში (5.).

ნიკო(ს)გორა ადგ., საძ. საკირეში (5.).

ნიკოსველი-ი ადგ., ბაკურიანში (5.).

ნიკოსწყარო წყ. ყვიბისში (5.).

ნინო(ს)ღელე ადგ., ღელე, სალოც-ტაბაწყურში (5.).

ნინოშვილის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

ნინშეობისღელე ღელე ფაფაში (5.).

ნოზაძეებისმიწა ადგ., სათეს. წალვერ-ში (5.).

ნუა ადგ. ბორჯომში. ვახუშტის გად-მოცემით, დასახლებული ადგილი, სადაც ახლა ქ. ბორჯომია (ვახუშტი, დასახლ. ნაშრ., გვ. 381). „დავთარი“ სოფელი, რომელსაც შეწერილი ქვს გაღასა-ხადი 5.000 ახჩა (11, გვ. 20, 328; ს. ჯი-ქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 477).

ნუასციხე ადგ., ნაციხარი ბორჯომში.

ობოლმინებ-ი ადგ., სათეს. ტაბა-
წყურში (5.).

ოღეთ-ი ს. გუჯარეთის სს. (5.).

ოღეთისწყალ-ი მდ. ოღეთში, ერთვის
გუჯარულას გუჯარეთთან (5.).

ოთა ადგ. საიკრეში (5.).

ომანეთ-ი ადგ., სათიბი ბაქურიანში
(5.). ადრე ომანაშვილებს (II ამონა-
შვილებს) ეკუთვნოდათ.

ორბელიანის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

ორგუბე ადგ. საიკრეში (5.): ორი
გუბე.

ორკიბეებ-ი ადგ. ბორჯომის პლატო-
ზე (5.).

ორკაპალა ადგ., ტყ. კობისხევი (5.).
ორკაპალა ორტოტა.

ორმოებ-ი ადგ. საიკრეში (5.).

ორწო მთ. საიკრეში, ტაძრისში, დაბა-
ძველში (5.). არის დიდი ორწო და პა-
ტარა ორწო.

ორწოებ-ი ადგ., სათიბი ტაძრისში
(5.).

ორჯონიკიძის პარკ-ი პარკი ბორჯომ-
ში, ბორჯომპარკი (5.).

პ

პალესკლდე ადგ., კლდე ტაძრისში
(5.). აქ კლდიდან გადმოვარდა კაცი,
სახელად პალე.

პანტებ-ი ადგ., ნასოფლარი ბალანთეს-
თან (5.).

პანტების ძირ-ი ადგ., საქონლის სად-
გომი ბალანთაში, საძ. ტაბაწყურში (5.).

პანტიან-ი ადგ., გუჯარეთში (5.).

პანტნარ-ი ადგ., ნასოფლარი, სათეს.
ახალდაბაში, ბაქურიანში, ადგ., ბე-
რისხატარაში, ბორჯომთან, გვერდისუბან-
ში, დაბაში, ღვირში, თორში, კიმოთეს-
უბანში, ნეძეში, რველში, საიკრეში, ფა-
ფაში, ქვაბისხევი, ღვთისმშობელში,
ლორლებში, ყვიბისში, ცემაში, კობის-
ხევი (5.).

პანტნარისწყარო წყ. რველში (5.).

პაპანიღების ქ. ქუჩა ბორჯომში.

ორჯონიკიძის ქ. ქუჩა ბაქურიანში,
ბორჯომში, წალვერში (5.).

ოქროსქვაბ-ი ადგ., ქვაბული ბალან-
თაში, კიხარულაში (5.).

ოქროუორულ-ი ადგ., სათიბი ტაბა-
წყურში (5.).

ოქრუასათიბე ადგ., სათიბი ახალდა-
ბაში (5.).

ოღრო-ჩოღრო მთ., ადგ. დიდ მიტარბ-
ში (5.).

ოშორა ადგ., მთ. საიკრესთან, ტაძ-
რისთან (5.). მოხსენიებული აქვს ვახუშ-
ტის (დასახ. ნაშრ., გვ. 466, 666).

ოშორისხევი-ი ადგ., ხევი ტაძრისთან
(ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 666).

ოცდაექვსი კომისრის ქ. ქუჩა ბორ-
ჯომში.

ოჭივარა მთ. ბორჯომში.

ოქორი(ს)მთა მთ. ღვირში (5.). შდრ.:
ოშორა.

ოქუარებ-ი ადგ., ტყ. ზედაბეშეთში
(5.).

პაპასუანა ადგ., სათეს. კიხარულაში
(5.).

პარკისგორა ადგ., ბაქურიანში (5.).

პატარა დაბაძველ-ი ადგ., გორ. კო-
ბისხევი (5.).

პატარა დაბაძველისწყარო წყ. პატარა
დაბაძველში (5.).

პატარა ველეებ-ი ადგ., სათ. ტაძრის-
ში (5.).

პატარა თონეთ-ი ს. გუჯარეთის სს.
(5.), იგივეა, რაც ძალინა (5.).

პატარა თონეთისწყალ-ი მდ. გუჯა-
რეთში, ერთვის გუჯარულას (5.).

პატარა თხილნარ-ი ადგ., სერი ყვი-
ბისში (5.).

პატარა კრიახ-ი ადგ., კლდე ღვარში
(5.).

პატარა ლარებ-ი ადგ., გორ. კობის-
ხევი (5.).

პატარა მთა მთ., სძ., გუჯარეთში, ლეთისმშობელში (ნ.).

პატარა მინდორი აღგ., ტყ. ბორჯომთან.

პატარა მიტარბი ს. ბაქურიანის სს. (ნ.). აქ სახლობენ გვარები: ბუძიშვილი, გაგლოშვილი, გას-შვილი, თათიშვილი, თედიაშვილი, კურტანიძე, ლომიძე, ქარ-ქოზაშვილი, ქასაშვილი, ფილიევი...

პატარა მოცვნარი აღგ. რველში (ნ.).

პატარა მუხებისთავი აღგ., სძ. ბალანთში, ტაბაწყურში (ნ.).

პატარა ნაბაკრები აღგ. დგვარში (ნ.).

პატარა ნაღვარევი აღგ. დაბაში (ნ.).

პატარა ორწო მთ., ტყ. საკირეში, აღგ., სძ. ტაძრისში (ნ.). ნ. ორწო.

პატარა ტბა ტბ. ბაქურიანში, ყურუმსებთან, ტაბაწყურთან (ნ.).

პატარა ტბები ტბ. წაღერის სს. (ნ.).

პატარა ტბისმიწა აღგ., სძ. ყვიბისში (ნ.).

პატარა ტუხრები ს. გუჯარეთის სს. (ნ.).

პატარა ქეჩიხლელე ლელე ახალდაბის სს. (ნ.), ერთვის ნეძურას (ნ.).

პატარა ღინტური ნ. ღინტური.

პატარა ცემი ს. ტბის სს. (ნ.). აქ სახლობენ გვარები: აბაშაძე, ბეგიაშვილი, დარჯანია, ღუბროვი, კიკაძე, მელიქიძე, მოსიაშვილი, ნოზაძე, ტაბატაძე, ცაგარელი, ცაგურია, ხოლოდელინი, ჯი-ოევი...

პატარა წაღვერი აღგ. ყვიბისში (ნ.).

პატარა წყალგაყრილი აღგ., ლელე, მდ. ქვაბისხევეში (ნ.).

პატარა გაქარაქისწყარო წყ. ახალდაბაში (ნ.).

პელიასერი აღგ., სერი პატარა მიტარბში (ნ.).

პეპოსახო აღგ., ახო კორტანეთში (ნ.).

პეპოსწყარო წყ. კორტანეთში (ნ.).

პეფესწყალი წყ. დაბაძველში (ნ.).

პეტრესსათიბი აღგ., სათიბი ახალდაბასთან (ნ.).

პეტრესციხე აღგ., ლიკანთან (ნ.).

„...არს, მტყურის კიდესა ზედა, სამკრით პეტრესციხე, ფრიად მაგარი და შეუვალი მტრისაგან“ (ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 381). „დავითით“ პეტრეს ციხის რაბათი, გაუკაცრიელებული (II, გვ. 21, 330; ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 486—487).

პეტრესხევი აღგ., სათიბი ქიხარულაში (ნ.).

პეტრიანი უბ. დგვარში (ნ.).

პეტროვან აღგ., გზა ღრმაღელეში (ნ.).

პიწყალო მთ. ბაქურიანში (ნ.).

პლატო აღგ., გორ. ბორჯომბარკში (ნ.).

პლატოსაღმართი ქუჩა ბორჯომში.

პლატოსტეე ტყ. ბორჯომში.

პლატფორმისმიწები სათესი კორტანეთში (ნ.).

პორფილესწყარო წყ. ყვიბისში (ნ.).

პრასიანი აღგ., სათეს., სათიბი დიდმიტარბში (ნ.).

პრასიტბა ტბ. დიდმიტარბში (ნ.).

პუშკინის ქ. ქუჩა წაღვერში (ნ.).

შ

შანგიანი ტბა აღგ., ტბ., სათ. დგვარში (ნ.).

შეტუაანთი უბ. ტაძრისში (ნ.).

ჩ

ჩაშმაძის ქ. ქუჩა ბორჯომში, ლიკანში (ნ.).

ჩაშმაძეებისმიწა აღგ., სათეს. ზანავში (ნ.).

ჩაშმაძეებისწყალი წყ. ზანავში, კორტანეთში (ნ.).

ჩაშინისხევი ხევი გუჯარეთში (ნ.).

ჩაქაბასათიბი სათიბი დგვარში (ნ.).

რეჟომ-ი სალოც. გუჯარეთში (5).

რეჟიან-ი ადგ., სათეს. საკარეში (5.).

რველი-ი ს. ყვიბისის სს. (5.). ვახუშ-
ტით რვილი- (დასახ. ნაშრ., გვ. 380).
„დავითით“ რველა (II, გვ. 21, 332;
ს. ჭიჭია, დასახ. ნაშრ., გვ. 492). აქ სახ-
ლობენ გვარები: ალიევი, ბიძაძე, გაგ-
ლოშვილი, გასპარიანი, გელენიძე, გო-
ვალაძე, გრიგალაშვილი, გურგენიძე,
ღვალაშვილი, თაქთაქიშვილი, კავსაძე,
კაპანაძე, კურტანიძე, ლომიძე, მალაძე,
მახაროშვილი, მუმლაძე, რაზმაძე, სამ-
ხარაძე, სტეფანაძე, სულაქველიძე, ტაბა-
ტაძე, ჭურაძე, ღვალაძე, შავიძე, შაუ-
მიანი, ჩადუნელი, ცარციძე, წიქარაშვი-
ლი, ქეუასელიძე, ჭიკაძე...

რველისღელე ღელე ზანავეში (5.).
შღრ.: ზანავე-რვილისკვეი (5).

რველისწყალი-ი წყ. რველში (5.).

რიკაძეებისუბან-ი უბ. ახალდაბაში
(5.).

რიუიან-ი ადგ., სამ. ჰობისხეში (5.).

ს

საბარგოს ქ. ქუჩა ბორჯომში.

საბატნე მთ., სათიბი დიდმეტარბში,
ვარდგნეთში, კიშოთესუბანში, ქცანა-
რიანის ველზე (5.).

საბატნისტყე ტყ. დიდმეტარბში (5.).

საბატნისწყარო წყ. დიდმეტარბში (5.).

საბატნო მთ., ადგ. ვარდგნეთში (5.).

საბატნოსგზა გადასასვლელი მთა ბა-
კურ-ანსა და ნარიაში (5.).

საბეგველა ადგ. საკარეში (5.).

საბულრაო ადგ., მთ. რველში, საკარე-
ში, ტაძრისში (5.).

საბულრისმთა მთ. ტბაში (5.).

საბჰოსწყარო წყ. ყვიბისში (5.).

საგორავი-ი ადგ. ზედაბეშეთში (5.).

საგორავების სერ-ი მთ. ნეძეში (5.).
საგორავი იგივეა, რაც სვანი.

საგორავი(ს)გზა გზა, თავდალმართი ზა-
ნაში (5.).

საღაო ადგ. ტაძრისში (5.).

რიუიანე-ი ადგ., სათიბი ტაძრისში
(5.).

როსებასწყალი-ი წყ. პატარა მიტარბში
(5.).

როსესღელე ღელე დიდ მიტარბში
(5.).

როსტოსმიწა ადგ., სათეს. სადგერში
(5.).

რუსთაველისმოედან-ი მოედანი ბორ-
ჯომში.

რუსთაველის ქ. ქუჩა ახალდაბაში,
ბაკურიანში, ბორჯომში.

რუხე-ი ადგ., ნასახლარი მზეთამზი-
აში, წალვრის სს. (5.).

რუხეებისცელესია სალოც. მზეთამზი-
აში (5.).

რუხეებისღელე ღელე მზეთამზიაში
(5.).

რუხი(ს)მიწე-ი ადგ., სათეს. წალვე-
რში (5.).

რუხი(ს)ღელე ღელე ყვიბისში, წალ-
ვერში (5.).

რუჭან-ი უბ. დგერში (5.).

სადგერ-ი ს. ტბის სს. (5.). „ამ სად-
გერს ზეით, დასავლით, არს დაბა თო-
რი“ (ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 381,
შღრ.: იქვე, გვ. 346, 373, 380, 412, 456,
722). აქ სახლობენ გვარები: ამანათაშვი-
ლი, ბონდარენკო, გეგეშიძე, გელაშვილი,
გლუნაძე, დოჭაშვილი, ელისაშვილი,
იმნაძე, კაცაძე, ლებანიძე, ლომიძე, მე-
ლიქიძე, სტეფანაძე, ტაბატაძე, ყაზარა-
ნაძე, შოთაშვილი, ქანგურიძე, ხალაძე, ხა-
ჩიძე, ხეთაგური...

სადგერისტყე ტყ. სადგერში (5.).

სადგერისწყარო წყ. სადგერში (5.).

სადგერისხეობა ვახუშტით: სადგერის-
ქეობა (დასახ. ნაშრ., გვ. 380, 381, 402).

სადგურის ქ. ქუჩა ბაკურიანში, წალ-
ვერში (5.).

საჟანელი-ი ნ. საჟანელის ღელე, სვანის-
ხევი (შღრ.: ს. ჭიჭია, დასახ., ნაშრ.,
გვ. 494).

საჟანელისღელე ღელე ახალდაბაში
(5.).

სავანისხევი-ი ადგ. ახალდაბაში (ნ.).
სავენახე მთ., ტყ., სამ. წალვერში (ნ.).
სათავე ადგ. ღვირში (ნ.).
სათვალთვალ ადგ., კოშკი კორტა-
ნეთში (ნ.).

სათბე ადგ., გვერდისუბანში (ნ.).
სათივეები-ი ადგ. ზანავში, კიმოთეს-
უბანში (ნ.).

სათივეებისერ-ი იგივეა, რაც ჭელი-
ების სერი (ნ.).

სათივეებისწყარო წყ. კორტანეთში
(ნ.).

სათიხეები-ი ადგ. ღგვართან (ნ.).
სათიხელდე ადგ., სამ., ხევი საკირეში
(ნ.).

საიასტე ადგ., ტყ. ნეძეში (ნ.).
საიდასლელე ღელე ღვირში (ნ.). „ა-
იდა სახელია კაცისა.

საირმისქელ-ი ადგ., გორ. კობახნევეში
(ნ.).

საკარტოფილე ადგ., ციხისჭვარში (ნ.).

საკვირიკე მთ., სალოცავი ღვერის,
ღვირის, საკირის, ქვაბისხევის, კობახ-
ნისა (ნ.). „საკვირიკე კი მღვდარ-
ობს ქვაბისხევის გაღმა, მეტყვრის მარჯ-
ვენა ნაპირას, კითახევის ეკლადგურის
საგუბართან“ (ს. მაკალათია, დასახ.
ნაშრ., გვ. 41).

საკვირიკისთავი-ი ადგ. ღგვარში (ნ.).

საკირე ს. ტაძრისის სს. (ნ.). აქ სახ-
ლობენ გვარები: აიწურიძე, ბაგრაძე,
ბეშქენაძე, ბლიაძე, გედენიძე, გელა-
შვილი, გურეშიძე, დარბაიძე, თაბუკა-
შვილი, თოფურიანი, კაპანაძე, კურტა-
ნიძე, მეტრეველი, მოდებაძე, რცხილა-
ძე, სამსონიძე, სიხარულიძე, ფერაძე,
შაყულაშვილი, ჩინჩალაძე, ხალაძე, ჯი-
ვხაძე, ჯიკაძე...

საკირე ადგ. წალვერში (ნ.).

საკირეებისახტარი-ი სალოც. საკირეში
(ნ.).

საკირი(ს)ბოლო სამ. ღვირის სს. (ნ.).

საკირისთავი-ი ადგ. წალვერში (ნ.):

საკირისლელე ადგ.: ღვირში, ლიკანში
(ნ.).

საკირისციხე ციხე საკირეში (ნ.).

საკირისწყალ-ი მდ., იქმნება ორი ხე-
ვის შეერთებით ტაძრისთან (ნ.). „ამ ცი-

ხესთან ერთდებო ორი წყალი: გურჯის-
ხევისა და ზრამისხევისა... ციხესთან შე-
ერთების შემდეგ ამ ხევის ეწოდება ს-
აკირისწყალი, რომელიც ჩაუდის
სოფ. ტაძრისსა და სოფ. საკირეს და
შეერთების ტყეკარს ღვირის ხოდან“
(ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრ., გვ. 40).

საკირულა მდ. საკირეში, იგივეა, რაც
საკირისწყალი (ნ.).

საკოპავ-ი ს. მაკურიანის სადაბო საბ-
ქოში (ნ.). აქ სახლობენ გვარები: აბ-
რამიშვილი, ალაიძე, არბოლიშვილი,
ბერიძე, გელაშვილი, გვარამაძე, გოგო-
ლაძე, კურტანიძე, მელიქიძე, მიქაბერი-
ძე, ნადირაძე, ქემერტელიძე, ხაჩიძე...

საკოპავა ადგ., სათიბი გვერდისუბან-
ში, ღვთისმშობელში (ნ.).

სალიცისციხე ძველი ციხე ბორჯომში,
აგებულია სალ კლდეზე.

სალოცელა ადგ. ბორჯომთან.

სალოცეები II სალოცეები-ი ადგ., სა-
თეს. ახალდაბაში (ნ.).

სამალავ-ი ადგ., კლდე კიმოთესუბან-
თან (ნ.).

სამემა სალოც. მაკურიანში (ნ.).

სამემახეცელისა სალოც. საკირეში (ნ.).

სამეველო ადგ., სათივე ტაბაწყურში
(ნ.).

სამწიოსხევი-ი ნ. მზეთამზე (გურჯის-
ტანის ვილანეთის დიდი დავთარი, II,
გვ. 20, 330; ს. ჯიქია, დასახ. ნაშრ.,
გვ. 483).

სამთაციხე ადგ., ციხეთა ნანგრევები
რეელში (ნ.). აქ ღვცის დიდი ლოდი, რო-
მელზედაც ლეგანდა: ეს ქვა სამმა ძმამ,
ღიყანაძემამ, აწვით და აქ დადგო,
თქვენ, ცხრა ძმამ, პურნაქამამ, გადაღეთ
და ძირს დადეთ!

სამისხვისმთა მთ. ქვაბისხევიში (ნ.).

სამაკალბე-ი ადგ. კობისხევიში (ნ.).

სამოთხილელე მდ., ღელე რეელში (ნ.).

სამოთხიწყალ-ი წყ. ზანავში (ნ.).

სამხალასმთა მთ. ტაბაწყურთან (ნ.).

სამყურიანი-ი ადგ. წალვერში (ნ.).

სანაცრე ადგ. საკირეში (ნ.).

სანაცრი(ს)ფერდ-ი ადგ. საკირეში (ნ.).

სანახშირე ადგ. ღგვარში, ზანავში,

თორთან, ტბაში, ფაფაში, ქვაბისხევეში, წალღერში (ნ.).

სანახშირეები ადგ., სათეს. ტაძრისში (ნ.).

სანახშირე ხევი-ხევი ქვაბისხევეში (ნ.).

სანახშირო მთ. წალღერში (ნ.).

სანახშიროსწყარო წყ. ტაძრისში (ნ.).

სანისლო მთ., საძ., მღ. ციხისჯვარში (ნ.).

სარალიძეებისწყარო წყ. კობისხევეში (ნ.).

სარბიელ-ი ადგ. გუჯარეთში (ნ.).

სარბიელასხევი-ი იგივეა, რაც სავანის ხევი, აბანოსხევი (ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 347).

სარეველა ადგ., ტაძრისში (ნ.), სალოც., იქ ზარი ეკიდა და რეკავდნენო.

სარეველა ადგ. ტაძრისში (ნ.).

სარეკიასუზნეები-ი ადგ. ტაძრისში (ნ.).

სარმანიშვილისყარ-ი ს. ქვიშეთის სს., ხაშურის რ.

სარმანიშვილისხევი-ი ხევი სარმანიშვილისყართან (ნ.). ტაშისყარის „პირდაპირ, სამკვირდამ, ერთვის მტკვარს საკრმანიშვილის ქვე, გამოსდის ყურძენსა და ამას შუას მთასა“ (ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 380).

სასახლისხევი-ი ხევი ბორჯომში.

სასახსრისერ-ი სერი მზეთამზიაში (ნ.).

სატივისმინებ-ი ადგ., სათეს. ქვაბისხევეში (ნ.).

სათო ადგ. ახალდაბაში, კორტანეთში, კობისხევეში (ნ.), ტივის მისაღო-ში.

საფატრე ადგ., სათეს. კობისხევეში (ნ.).

საფატრია ადგ. ვარდგინეთში (ნ.).

საფიქლია ადგ., ტყ. კობისხევეში (ნ.).

საფიქლიისერ-ი ადგ., სათიბ-დაბა-ძეულში, ქვაბისხევეში (ნ.).

საფლობ-ი ადგ., საძ. დიდმეტარბში, ზანავეში (ნ.).

საქარქვეტო ადგ., კობისხევეში (ნ.).

საქოსქოზ-ი ადგ. ყვიბისის მთაში (ნ.).

საქუხ-ი ადგ., მცირე წყალვარდნილი რეულში (ნ.).

საღარღლე ადგ., კლდე ბორჯომში.

საღორეებისღლე ნ. შრალი ღელე.

საღორი(ს)ღლე ღელე დვირში (ნ.).

საყარ-ი ადგ., მთ. დვირში, საყირე-ში (ნ.).

საყარეები-ი ადგ., ტყ. მზეთამზეში, წალღერში (ნ.).

საყდრისგან-ი ადგ. ლომი(ს)მთაზე (ნ.).

საყდრისევაკე ადგ. რეულში (ნ.).

საყდრისმინა ადგ., სათეს. დგეარში (ნ.).

საყდრისერ-ი ადგ., გორ. ახალდაბაში (ნ.).

საყდრისღლე ადგ., ღელე დვირში, ვარდგინეთში (ნ.).

საჩეხებისხევი-ი ადგ., ხევი ქვაბისხევეში (ნ.).

საჩქეფ-ი ღელე რეულში (ნ.).

საძროხე ადგ., სათეს. დიდმეტარბში (ნ.).

საწულეები-ი ადგ., სათიბი კობისხევეში (ნ.).

საწუმ-ი ადგ., ზანავეში (ნ.).

საწედელ-ი ადგ., სათეს. კიშოთესუბან-ში (ნ.).

საქედელა ბორცვი რეულში (ნ.).

საქილაო ადგ., მინდორი სადგერში (ნ.).

სახდელ-ი ადგ., მაკარწყალში (ნ.).

სახდელისხევი-ი ხევი. ლისტურში (ნ.).

სახერხავ-ი ტყ. რეულში (ნ.).

სახერხავისწყარო წყ. რეულში (ნ.).

სახსრი(ს)სერ-ი ადგ. წალღერში (ნ.).

სახტრისახო ადგ., ახო კორტანეთში (ნ.).

სახტრი(ს)ვაკე ადგ., სასაფლაო რეულში (ნ.).

სახტრი(ს)ვაკი(ს)ცელესია სალოც. საკირეში (ნ.).

სახტრისერ-ი ადგ., გორ. კორტანეთში, ლიკანში, მზეთამზიაში (ნ.).

სახტრისმინებ-ი ადგ., სათეს. რეულში (ნ.).

სახტრისგან-ი ადგ., ტაძრისში (ნ.).

სახტრი(ს)ღლე ღელე, ადგ. კორტანეთში, დვირში, ლიკანში, ტბაში (ნ.).

სახტრი(ს)წყარო წყ. კორტანეთში (ნ.).

სახურგ-ი ადგ., მთ., ტყ. ახალდაბაში, კიშოთესუბანში, მზეთამზეში (ნ.).

საჯვარე ადგ., სალოც. დაბაში, კიშოთესუბანში, ლიკანში, რეულში, პატარა

მიტარბში, სადგერში, ყვიბისში, ცეშში (5.).

საჭვარეთ-ი ადგ., სალოც. რველში (5.).

საჭვარი ადგ., სალოც. მზეთამზეში (5.).

საჭვარიასდელე ღელე მზეთამზეში (5.).

საჭვარისტყე ტყ. პატარა მიტარბში (5.).

საქონჭლე ადგ., ღელე სადგერში (5.).

სელთან-ი ადგ., ღელე ღვირში (5.).

სელოსებ-ი ადგ., სათეს. კიხარულაში (5.).

სემენასათვე ადგ., სათიბი ბაქურიან-ში (5.).

სემისუანებ-ი ადგ., სათეს., ბექობი ბალანთაში (5.).

სეპოსნაჩხ-ი ადგ., სათეს. ქვაბისხე-ში (5.).

სერგოსტბა ადგ., ტბ. დგვარში (5.).

სერგოსათიბ-ი ადგ., სათიბი ახალდა-ბაში (5.).

სერგულასკოშორ-ი ნ. კოშორი.

სერებ-ი ადგ., ტყ. დგვარში (5.).

სერი(ს)ძირ-ი ადგ., სათეს. ქვაბისხე-ში (5.).

სერი(ს)მინებ-ი ადგ., სათეს. ქვაბის-ხეში (5.).

სერიუანებ-ი ადგ. ბალანთაში (5.).

სეხნიანთუბან-ი უბ. ყვიბისში (5.).

სვიმან(ს)სათივე ადგ., სათიბი საკი-რეში (5.).

სვიმონ(ს)წყარო წყ. ღვირში (5.).

სენ(ს)თავ-ი ადგ., საძ. სადგერში, მთ. ლიკანში (5.).

სენ(ს)ძირ-ი ადგ. ლიკანში, კობისხე-ში (5.).

სენ(ს)ძირისტყე ტყ. კობისხეში (5.).

სენ(ს)ძირებისწყარო წყ. კორტანეთ-ში (5.).

სენისწყალ-ი წყ., ღელე მზეთამზეში (5.).

სიკვილილისდელე პიტალო კლდეები ბაქურიანთან (5.).

სილამაზისხილ-ი ხიდი მტკვარზე ბორ-ჯომში.

სილამიწებ-ი ადგ., სათიბი რველში (5.).

სილემიანიღელე ღელე დგვარში (5.).

სილიანიღელე ღელე ღვირში (5.), ჩა-მოაქეს სილა.

სიმონასხე-ი ადგ., ხევი ქვაბისხე-ში (5.).

სინოსფურღვნარ-ი ადგ. სადგერთან, ბორჯომთან.

სინოსწაბლისმიწა ადგ., სათეს. რველ-ში (5.).

სირონ-ი ადგ., სათიბი ბაქურიანში, ბალანთაში, მზეთამზეში, დიდ და პატა-რა მიტარბში (5.).

სირონისმთა მთ. წალვერში (5.). იგი-ვეა, რაც შოლლათუბნის მთა (5.).

სიხსლიან-ი ადგ., საძ. ხევი ბალანთა-ში, ტაბაწყურში (5.).

სილესა ადგ., მთ. ღვირში, ქვაბისხე-ში (5.).

სილიანა ადგ., მთ. დგვარში (5.).

სილომონისდელე ღელე ქვაბისხე-ში (5.).

სილომონისწყარო წყ. კიხარულაში (5.).

სილოსგორა ადგ., გორ. ბაქურიანში (5.). ჩამქრალი ეულკანიაო.

სილოსველ-ი ადგ. ბაქურიანში (5.).

სილოსწყარო წყ. ბალანთასთან (5.).

სიოზისათიბ-ი ადგ., სათიბი დგვარში (5.).

სიოზი(ს)ველ-ი ადგ., სათეს. საკირჯი, ტაძრისში (5.).

სიხეცა(ს)ღელე ადგ., ღელე ქვაბის-ხეში (5.).

სოსლანთ ნაჩხ-ი ადგ., სათეს. ტაძ-რისში (5.).

სოკებ-ი ტყ. რველში (5.).

სოსია(ს)ბოსლემ-ი ადგ. საკირეში (5.).

სოკიან-ი ადგ., ტყ. ვარდგინეთში, ზანავში, რველში, ქვაბისხეში (5.).

სოკიანისდელე ღელე რველში (5.).

სოკიანი(ს)წყალ-ი მდ. ღვირში (5.), ერთის ზოგრეთის წყალს (5.).

სოჭისწყარო ადგ., წყ. დგვარში (5.).

სტალინის ქ. ქუჩა წალვერში (5.).

სტეფანსწყარო წყ. კორტანეთში (5.).

სტუდენტობათაზე ადგ., სათეს., სათიბი ყვიზისში (6.).

სურამისკედ-ი ქელი ახალდაბასა (ნ.).
და ხაშურის რაიონში.

ხანალოა ადგ., სათიბი საკირეში (ნ.).

ხანალოასწყალ-ი მდ. საკირეში (ნ.),
ერთის საკირისწყალს (6.).

ხლგობილელე ლელე დირში (6.).

ხლიან-ი ადგ. რველში (6.).

ბ

ტაბატაძეებისათვე ადგ., სათიბი ყვი-
ზისში (6.).

ტაბაწყურ-ი ს., სს. ბორჯომის რ. ვა-
ხუშტით ტ ბ ი ს ყ უ რ ი (დასახ. ნაშრ.,
გვ. 318, 320, 333, 347, 448); „დავთ-
რით“ ტ ბ ი ს ყ უ რ ი (II, გვ. 14,
206; ს. ჭიჭია დასახ. ნაშრ., გვ. 288).

ტაბაწყურისმთა მთ. ტაბაწყურში (6.).

ტაბაწყურისტაბა ტბ. ტაბაწყურთან
(6.). 7 კმ სიგრძისა და 5 კმ სიგანისა,
თევზიანია. ვახუშტი წერს: „ტბა ტ ბ ი ს-
ყ უ რ ი ს ა არს წყალი ანკარა, სასმელად
ტკბილი და შემგრო, გარემო ნაძოვანი,
ტყიანი, ბალახ-ყუდელიანი, წყაროიანი
და კალმხითა საესე, დიდწყურილითა და
ფრიალ გემრიელითა. ხოლო არიან კაც-
ნი თრიალელნი მოსილნი, ვითარცა დბა-
ნისკველნი, სიმგნე-პაეროვნებითაცა გვ-
რეთნი, გარნა ესენი უმჯობესნი ყოვე-
ლითა“ (დასახ. ნაშრ., გვ. 321).

ტამბე-ი ადგ., საძ. ბალანთაში (6.).

ტანესნაჩე-ი ადგ., ტყისპირი საკირე-
ში (6.).

ტანესწყარო წყ. ტაძრისში, საკირეში
(6.). ტ ა ნ ე — თიუენია კაცისა.

ტარბი(ხ)ველ-ი ადგ., სათეს. კობისხე-
ში (6.).

ტარბი(ს)წყალ-ი მდ., კობისხეში (6.).

ტაშისკარ-ი ადგ., ბორჯომისხეობის
შესასვლელი ქართლიდან. აქ, მოვიწ-
როვებულსა შინა, არს განსავალი კარი
და კოშკი მას ზედა, ქართლიდან ქეობა-
სა შინა სავალი. ამის მიერ ეწოდა ტ ა-
შ ი ს კ ა რ ი (ესე არს ქვისკარი“) (ვა-
ხუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 380).

ტაშისკარისხევი-ი ხევი დირში (6.).

ტაძრის-ი ს., სს. ბორჯომის რ. აქ სახ-
ლობენ გვარები: ბალახაშვილი, ბალახა-
ძე, ბახტაძე, ბედგვინი, ბუცი, გოგო-
ლაძე, ელუნჯიანი, თოფურაიანი, კაცსაძე,

კარაპეტიაი, ლომსაძე, მამასტარაშვი-
ლი, ნახაპეტიაი, სიხარულიძე, შაყუ-
ლაშვილი, ჩუტკერაშვილი, ცხოვრებაძე...
„დავთრის“ მიხედვით ტაძრისში 1595 წ.
ცხოვრობდა სამი კომლი (მახარბელ ვარ-
სამასძე, ბასილ ივანესძე და მარინდო
შავროსასძე) და შეწერილი ჰქონდა
2.000 ახჩა გადასახალი (II, გვ. 9,96;
ს. ჭიჭია, დასახ., ნაშრ., გვ. 129).

ტაძრისისხილ-ი ხილი ტაძრისში (6.).

ტახტისმიწა ადგ., კიშოთესუბანში (6.).

ტბა ს., სს. ბორჯომის რ. აქ სახლო-
ბენ გვარები: ალაპაშვილი, ბელიაშვილი,
ბეშქენაძე, ბლიაძე, გასტარაშვილი, გედე-
ვანიძე, გელაშვილი, დევედარიანი, თო-
ფურია, კაპანაძე, ლომიძე, ლურსმანა-
შვილი, მალრამე, მახათაძე, მეღაჭიძე,
მეხრიშვილი, მიქელაძე, ნათელაშვილი,
ტალახაძე, ფურცელაძე, ფხაკაძე, შატბე-
რაშვილი, შევჩენკო, ცინცაძე, ხაჩიძე...

ტბა ადგ., საძ., ტბ. ლინტურში (6.).

ტბე-ი ადგ., ტყ. რველში (6.).

ტბისკუნძული-ი მცირე კუნძული ტა-
ბაწყურის ტბაში (6.).

ტბისლელე ლელე რველში (6.).

ტბგვანხევი-ი ადგ., მთ. ტაბაწყურში
(6.).

ტელმანის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

ტეფნაძისმიწა ადგ. საღვერში (6.).

ტივანა ქელი ბაქურიანში (6.), გაგრ-
ძელება თრიალეთის ქედისა.

ტინისმთა ადგ., მთ. დიდმტარბში (6.).

ტიტვლიან-ი ადგ., გორ., საძ. კომო-
თესუბანში, მზეთამზეში, წალვერში (6.).

ტლაშოვბე-ი ადგ., სათეს. ტაძრისში
(6.).

ტოროფანთ-ი უბ. ტაძრისში (6.).

ტოფუნისხევი-ი ადგ., ხევი ბალანთაში
(6.).

ტრედი(ს)ბუღე ადგ., წყ. სათიბი ტაძ-
რისში (5.).

ტრედი(ს)ბუღის წყარო წყ. ტაძრის-
ში (5.).

ტრიალა ადგ., ტყ., სათეს., მინდორი
ახალდაბაში, კობისხევი (5.).

ტუმპურო ადგ., ქაობი ტაძრასში,
ყვიბისში (5.).

ტურანთმინებ-ი ადგ., სათეს. საკირე-
ში (5.). აქ სახლობენ შაყულაშვილები,
რომელთა წინაპრის თიყუნის ტურა
ყოფილა.

უ

უდაბნო ადგ. სადგერში (5.).

უზან-ი ადგ. ბაქურიანში (5.).

უზნარ-ი ადგ., სათიბი ბაქურიანში (5.).
უზნარიანისციხე იგივეა, რაც უზნარი
(ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 381).

უზნებისერ-ი ადგ., ქელი ლიკანში (5.).
აქ უზანი იზრდება.

უზნისციხე იგივეა, რაც თამარის ცი-
ხე (5.).

უთეგზო მდ. გვერდისუბანში, ვარდე-
ვანში (5.).

უჯანდაბა ადგ. ახალდაბაში (5.).

ტურბაზა ადგ., ტურისტთა ბაზა ბა-
კურიანში (5.).

ტყეებისღელე ადგ., ღელე რეულში
(5.).

ტყემლებ-ი ადგ., ტყ., საძ. კიმოთეს-
უბანში, მზეთამზეში, საკირეში, ტაძრის-
ში, წალევერში (5.).

ტყემლოვანა ნასოფლარი ვარდევან-
თან (5.).

ტყეარკ-ი უბ. ლიკანში (5.).

უჯანქალა ადგ., საძ., სათიბი ახალ-
დაბაში, ბალანთაში, ნეძეში, ტაბაწყურ-
ში (5.).

ულასისწყარო|ვლასისწყარო წყ. კოხ-
ტაგორასთან (5.).

უნაგირა მთ., გადასასვლელი (5.).

ურზნისციხე ციხე მზეთამზეში (5.).

ურიისღელე ადგ. ლიკანში (5.).

ურმისდახადგმელ-ი ადგ., სათიბი დიდ-
მიტარბში (5.).

ულელტებილ-ი გადასასვლელი ცხრა-
წყაროზე (5.).

ფ

ფანტიები(ს)წყარო წყ. ზანავეში (5.).

ფარეხებ-ი ადგ. ბაქურიანში, ტაძრის-
ში, ყვიბისში (5.).

ფარეხისმინებ-ი ადგ., სათეს. ქვაბის-
ხეში (5.).

ფაფა ს., უბ. ქ. ბორჯომში. „დავო-
რის“ მიხედვით გაუყარელებული სო-
ფელი პეტრეს ლივანში (11, გვ. 21, 331;
ს. ჩიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 487).

ფაფისგადასახედ-ი ადგ., გორ. ქ. ბორ-
ჯომში.

ფაფისგვირაბ-ი რკინიგზის გვირაბი
ფაფასთან (5.).

ფაფისწყარო წყ. ფაფაში (5.).

ფენაფერდ-ი ადგ. წალევერში (5.).

ფერდისმიწა ადგ. დაბაში (5.).

ფერნიტან-ი ადგ., საძ. ტაბაწყურში
(5.).

ფესვებისწყარო წყ. დგვარში (5.).

ფესოსწყალ-ი მდ., წყ. ბოძათხევეში,
ღვირში, ტაძრისში (5.).

ფიქალა ადგ. ცეშში; ადგ., საძ. ღვირ-
ში (5.).

ფიქალა მთ. ღვირის სს., შღრ.; სა-
ფიქალი (5.).

ფიქვნარ-ი ადგ., მთ., ტყ., საძ. გვერ-
დისუბანში, დიდმიტარბში, საკირეში,
ღვთისმშობელში (5.).

ფიქვებისმიწა იგივეა რაც არქევან-
ძის მიწა წალევერში (5.).

ფიქვნარისხევი ხევი ქვაბისხევეში (5.).

ფლატეები-ი ტყ. კობისხევეში (5.).

ფლატესთავი ადგ. კიმოთესუბანში
(5.).

ფოთოთ-ი ადგ., სათეს. ტაბაწყურთან
(5.). ფოთეთი ბალახეული მცენარეა.

ფოთოლეთი-ი ნასახლარი ახალდაბას-
თან, კორტანეთში (5.).

ფოსტი(ს)მიწები-ი სათეს. ზანაუში (5.).
ფორიასპლატფორმა ადგ. ვარდგინეთში
(5.).

ფორიასწყარო წყ. ყვიბისში (5.).
ფორია დეზინტეგრირებული ფარ-
ნაოზია.

ფოტორობები ადგ. ტაძრისში (5.).

ფურნეებისტყე ტყ. კობისხევი (5.).
ფურღარი-ი ადგ., სათეს. ლიბანში,
რეელში, სადგერში (5.).

ფურღულა წყარო წყ. რეელში (5.).
ფუტარისხევი-ი ადგ., ხევი ქვაბისხევი-
(5.).

ფუხა-ი მთ., ადგ., ტყ. საკირეში, ტაძ-
რისში (5.).

ფ

ქათათი-ი მთ. ნეძეში (5.).

ქათათისწყალი-ი მდ. ნეძეში (5.), ერ-
თის ნეძურას (5.).

ქამარზა დამოწმებულია „დავთარში“
(II, გვ. 21, 330; ს. ჭიჭია, დასახ. ნაშრ.,
გვ. 484). ადგილმდებარეობა დაუდგენე-
ლია, შეწერილი ჰქონებია 22.000 ახჩა
გადასახადი (იქვე). შლრ.: ქამარკლდე.

ქამარკლდე ადგ., პატარა მდ., ღელე,
ერთის ბორჯომულას ციხისცვართან
(5.), ქამარსა ჰგავსო.

ქარაფები-ი ადგ., გორ. კობისხევი
(5.).

ქართლ-ი ადგ. ხაშურსა და ახალდაბას
შორის (5.), შემოკაეებული, იგივეა, რაც
ქალტა.

ქართასაყურდ-ი მთ. ახალდაბაში (5.).
ალბათ, ქართასაყურდი!

ქარტა ადგ., მთ., სათიბი, საძ. ახალ-
დაბასთან (5.). იგივეა, რაც ქალტა.

ქაჩალა მთ. ლიკანში (5.), ბორჯომთან.
ქაჩალაგორა გორ., ადგ. კიხარულაში
(5.).

ქაჩალასწყალ-ი წყ. ლიკანში (5.).

ქაჩალო მთ. ქ. ბორჯომთან, იგივეა,
რაც ქაჩალა (5.).

ქეთოსმინდორ-ი ადგ., სათეს. ახალ-
დაბაში (5.).

ქერასეულ-ი ადგ., სათეს. წალვერში
(5.). ქერა ანთროპონიმი.

ქეჭია მთ. ახალდაბაში (5.).

ქვაბიან-ი ნასოფლარი კიმოთესუბან-
თან, წალვერთან (5.).

ქვაბიანისწყალ-ი მდ. კიმოთესუბანში
(5.).

ქვაბისხევი-ი ს. დვირის სს. (5.). აქ სახ-

ლობენ გვარები: გაგნიძე, გელაშვილი,
გოგორაშვილი, ზედგენიძე, თაბუნაძე,
კალანაძე, კოპაძე, მაისურაძე, მალრაძე,
ნოზაძე, სარალიძე, ქათამაძე, ყოროშვი-
ლი, ხაჭაპურიძე, ჭიოშვილი... მოხსენი-
ებული აქვს ეახუშტის ასე: „ხოლო ამ
მტკუარს კობისხევს ზეით მოერთის
ჩილილოდამ ქუბისხევი, გამომდინარე
ფერსათის მთისა“ (დასახ. ნაშრ., გვ.
62). „დავთარი“ ქვაბი, რომელშიც
1595 წ. სახლობდა 6 ოჯახი: ფოცხეერას-
ძე, სახელად გრიგოლა, სახელად დემეტ-
რე, სახელად მამუკა, ელია კვირიკასძე
და სალუყაზანის შვილიშვილი, რომელ-
თაც შეწერილი ჰქონდათ გადასახადად
7.500 ახჩა (II, გვ. 10, 109; ს. ჭიჭია,
დასახ. ნაშრ., გვ. 145—146).

ქვაბისხევისუბანი-ი უბ. ბორჯომის ნაყ-
რძალში (5.).

ქვაბისხევისღელე ღელე დვირში (5.),
ერთის მტკუარს მარცხნიდან.

ქვაბისულა მდ. ბორჯომის ნაყრძალში,
ქვაბისხევი (5.).

ქვაკილია ადგ., ტყ. მზეთამზეში (5.).
ქვაკილიასგზა გზა წალვერში (5.).

ქვატეხილ-ი ადგ. საკირეში (5.).

ქვაყრილ-ი ადგ. საკირეში, კობისხე-
ვი (5.).

ქვახვრეტელა ღელე დვირში (5.).
ქვედაგზა გზა გომანსთან (5.).

ქვედაგომნა ადგ. ბორჯომთან. ნ. ყუერ-
ბილი.

ქვედალია ადგ., საძ., სათეს. ღვეარ-
ში (5.).

ქვედაანტარ-ი ადგ., ტყ. წალვერში
(5.).

ქვედაუბან-ი უბ. კიმოთესუბანში (ნ.).
ქვედაჭაჭარაქისმთა მთ. ახალდაბაში (ნ.).

ქვეერეზიხერ-ი ადგ., სერი კიმოთეს-
უბანში (ნ.).

ქვეითუბან-ი უბ. თაფაში (ნ.).

ქვემოველ-ი ადგ., საძ. წალვერთან (ნ.).

ქვემონეძე-ი ნასოფლარი ახალდაბის სს. (ნ.).

ქვემოფოთოლეთ-ი ნასოფლარი ახალ-
დაბის სს. (ნ.).

ქვემოჭაჭარაქ-ი ნასოფლარი ახალდა-
ბის სს. (ნ.).

ქვემოჭაჭარაქისდღე ღელე ახალ-
დაბაში, ერთვის ნეძურას (ნ.).

ქვენაწია ღელე მოქცევაში, ადგ., სათეს.
ქებაბისხევი (ნ.).

ქვეშაჭალა ადგ., სათეს. ბალანთაში,
ტაბაწყურში (ნ.).

ქვიანგორა ადგ., გორ. დიდმიტარბში (ნ.).

ქვისამან-ი ადგ., სასაზღვრო სამანი
ზანათან (ნ.). აქა საზღვარი რველისა,
ქვიშეთისა და იმერეთისა.

ქვიშიღელე ღელე ლიკანში (ნ.).

ქვიშეთ-ი ს. სს. ხაშურის რ. ვახუშ-
ტით დასახლებული ადგილი, შეწერილი
ჰქონია 10.000 ახჩა გადასახადი (II, გვ.
21, 332; ს. ჭიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 494—
495).

ღ

ღამსა (თურქ. გამზა) მდ., საძ. ციხის-
კართან (ნ.).

ღანდლიან-ი ადგ., საძ. დიდმიტარბში (ნ.).

ღარდა ადგ., დაღმართი მზეთამზეში (ნ.).

ღაშისდღელე ღელე ქებაბისხევი (ნ.).

ღელისაღმართ-ი ქუჩა ბორჯომში.

ღელისთავებ-ი ადგ., სათეს. ტაძრისში (ნ.).

ღეთისმშობელ-ი ს. გვერდისუბნის სს. (ნ.).

ჭვიზნარი ადგ. ტაბაწყურის ტბასთან (ნ.).

ჭიმერეთ-ი ნასოფლარი ახალდაბასთან (ნ.), ბორჯომთან. ვახუშტით ქიმერეთის-
ქვეი: „ახალდაბას ზეით ერთვის
მტკუარს სამყრიდამ ქვეი ქი-
მერეთისა“ (დასახ. ნაშრ., გვ. 380).
„დავითის“ მიხედვით ქიმერეთი გაუკაც-
რიელბული სოფელია, რომელსაც შე-
წერილი აქვს 10.000 ახჩა გადასახადი (II, გვ. 21, 332; ს. ჭიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 494).

ჭიმერეთისუბან-ი უბ. ახალდაბაში (ნ.).
ჭინხინერ-ი გორ., სერი საკირეში (ნ.).
ჭიქინასწყალ-ი წყ. კობისხევი (ნ.).
ჭოხანაძე-ი ადგ., სერი ნაღვარევთან,
ყვიბისში (ნ.).

ჭონდარი-ი ადგ., რველში (ნ.).
ჭოროდლისმთა მთ. ტაბაწყურში (ნ.).
ჭოხე-ი ადგ. დგვარში, საკირეში (ნ.).
ჭოხეზისწყარო წყ. ყვიბისში, ჭიხარუ-
ლაში (ნ.).

ჭუილლილ-ი ადგ. ჭიხარულაში (ნ.).
ჭურვეზისწყარო წყ. რველში (ნ.).
ჭცია მდ., ყოფს ბაკურიანსა და ტაბა-
წყურს (ნ.).

ჭცია-ნარიან-ი ადგ., საძ., სათიბი დიდ-
მიტარბში (ნ.).

ჭცია-ნარიანისველ-ი ადგ. ბაკურიან-
ში (ნ.).

ღვთისმშობელ-ი ადგ., სალოც. ახალ-
დაბაში, ბაკურიანში, ბალანთაში, გვერ-
დისუბანში, დიდმიტარბში, ზანავეში,
რველში, ლინტურში, ყვიბისში, ჭაჭარაქ-
ში (ნ.).

ღინტურ-ი ს. გვერდისუბნის სს. (ნ.).
არის დიდი და პატარა ღინტური.

ღრმაღელე ღელე, ადგ., ტყ., საძ.
ვარდევანში, ოდეთში, პატარა მიტარბში (ნ.).

ღორი(ს)კლდე ადგ., კლდე კობისხე-
ვი (ნ.).

ლორი(ს)ნამჟაღ-ი მთ., ზაშურის რ.,
ნასოფლარი ახალდაბასთან (ნ.).

ლორღაღებ-ი უბ. ყვიბისში (ნ.). აქ
სახლობენ გელაშვილები, რომელთა წი-
ნაპრის თიყუნი ღორღაღა ყოფილა.

ლორღებ-ი ადგ., მთ. კომოთესუბანში,
წალკერში, ჭობისხევში (ნ.).

ყაზახისათბ-ი ადგ., სათიბი დიდმი-
ტარში (ნ.).

ყაზბეგის ქ. ქუჩა ახალდაბაში (ნ.).

ყანდაურა მდ. გუჯარეთში (ნ.).

ყანდლისწყარო წყ. ყვიბისში (ნ.).

ყანდილა თიყუნია კაცისა.

ყანისთავ-ი ადგ. ზედაბეშეთში (ნ.).

ყანძა ადგ. საკირესთან (ნ.).

ყანძილ-ი ადგ. პატარა თონეთში (ნ.).

ყანძილი-ი ლანძილია.

ყარამანისახო ადგ., სათიბი ზედაბე-
შეთში (ნ.).

ყაუჩოსმთა მთ. ტაბაწყურთან (ნ.).

ყაჩაღები(ს)ღელე ღელე დვირში (ნ.),
ერთვის მტკვარს მარცხნიდან სღესას-
თან (ნ.).

ყერძენ-ი ნასოფლარი წალკერთან (ნ.).
ვახუშტის მოხსენიებული აქვს ყერძნის-
მთა (დასახ. ნაშრ., გვ. 380).

ყერძნისმთა მთ. წალკრის სს. (ნ.). და-
მოწმებული აქვს ვახუშტის (დასახ.
შრომ., გვ. 380).

ყერძნისციხე ადგ., ციხე კომოთეს-
უბანში (ნ.).

ყერძნისწყალ-ი მდ. კომოთესუბანთან,
უერთდება გუჯარულას (ნ.).

ყერძნისხევი-ი ხევ. წინაუბანში (ნ.).

ყეჩელყანა ადგ. ბალანთაში (ნ.). ყე-
ჩელ-ი ხარევი, დატოვებული ადგი-
ლი ყანაში.

ყველიბებია ღელე დვირში (ნ.).

ყვერბილ-ი ნასოფლარი ქ. ბორჯომ-
თან, ფაფასთან (ნ.), მეორე სახელი
პეტრესციხის რაბათისა („დავთარი“, II,

ლორღებისვაკე ადგ., ვაკე წალკერში
(ნ.).

ლორღებისტა პატარა ტა წალკერში
(ნ.).

ლორღებისწყარო წყ. დაბაქველში (ნ.).

ლორღისწყალ-ი მდ. წალკერში, ერთ-
ვის გუჯარულას (ნ.).

ლუმრის-ი ადგ. ტაბაწყურში (ნ.).

ყ

გვ. 21, 330; ს. ჭიჭია, დასახ. ნაშრ.,
გვ. 486).

ყვერბილისხევი-ი ვახუშტით: პეტრეს
„ციხეს დასავლით უდის ყვერბილისხე-
ვი, მოერთვის სამკრიდამ მტკვარსა, გა-
მოსდის კოდიანსა“ (დასახ. ნაშრ.,
გვ. 381).

ყვიბის-ი ს., სს. ბორჯომის რ. აქ სახ-
ლობენ გვარები: აბრამიშვილი, აიწურა-
ძე, არევაძე, არსენიძე, აჭარაძე, ბათი-
აშვილი, ბარათაშვილი, ბარბაქაძე, ბა-
სილაშვილი, ბაღდაძე, ბაღდასაროვი,
ბაღდოიანი, ბესაიევი, ბესტავეშვილი,
ბლიაძე, ბუბნაძე, ბურჯანაძე, ბუძიშვი-
ლი, გელაშვილი, გვარამაძე, გველესი-
ანი, გიორგაძე, გლუნჩაძე, გოგინაშვი-
ლი, გოგოლაძე, გოილაძე, გოჩაშვილი,
გრიგალაშვილი, გუჩმაშოვი, დანელია,
დარბაძე, დევიძე, დვალაშვილი, ზალი-
ნაშვილი, თაბუკაშვილი, თაბუნაძე, თე-
ლიაშვილი, თიგოვევი, თომავევი, იაკობა-
შვილი, კალანდაძე, კაპანაძე, კარაპეტო-
ვი, კვირიკაშვილი, კენაძე, კოპაძე,
ლაშვი, ლელაძე, ლომიძე, მათეოსოვი,
მაკიევი, მამასტარაშვილი, მარგველაშვი-
ლი, მაღლაკელიძე, მაჭარაშვილი, მერა-
ბიშვილი, მურმანიშვილი, ნაზარეთიანი,
ნანაძე, ნოზაძე, რაზმაძე, როგავა, სალა-
ღია, სანდროსოვი, სარაშვილი, სახუ-
რია, სკანაძე, ტაბატაძე, ტალახაძე, უძი-
ლაური, ფილიევი, ფილიშვილი, ფუხა-
შვილი, ქორიძე, შარგელაშვილი, შარი-
ქაძე, ჩადუნელი, ჩაჩანიძე, ციციშვი-
ლი, წიქარიშვილი, ჭყოიძე, ხაჩიძე, ხო-
მასურიძე, ხუბალაშვილი, ხუციშვილი...
„დავთარის“ მიხედვით ნასოფლარი, რო-

მელსაც შეწერილი ჰქონდა 10.000 ახია
გადასახალი (II, გვ. 20, 328; ს. ჭიქია,
დასახ. ნაშრ., გვ. 477—478). დამოუშე-
ბული აქვს ვახუშტისაც (დასახ. ნაშრ.,
გვ. 662).

ყვიბის-ი ადგ., ლელე: ყ ვ ი ბ ი ს ი ს
ლ ე ლ ე, ყვიბისისხეობა ციხისჯვარში
(5.).

ყვიბისელები(ს)გზა ადგ., გზ., მთ.,
საძ., ტყ. წალვერში (5.).

ყვიბისისმთა მთ. ყვიბისში (5.).

ყვიბისურა მდ. ყვიბისში (5.). იქვე
ერთვის მტკვარს.

ყვიბისურისწყარო წყ. ყვიბისში (5.).

ყვირბილი-ი ნ. ყვერბილი.

ყვირილისმიწებ-ი ადგ. ღვირში (5.).

ყიშლაჲ ადგ., საძ. ღვეარში (5.).

ყორბოსლებ-ი ადგ. ცემში (5.). ბოს-
ლები ყორბოთა აშენებულო.

ყორებისწყარო წყ. ღიდმიტარბში (5.).

ყოროსნაჩხ-ი ადგ. საკირეში (5.).

ყურხე-ი საძ. ცემში (5.).

ყურუმსებ-ი ადგ. ბაკურიანში (5.),
ნასოფლარი, იგივეა, რაც თელიაშვალე-
ბის სათიბი (5.).

ყურუმსებისმთა მთ., გორ. ცემში (5.).

ყურმნისხე-ი ადგ. წინაუბანში (5.).

შ

შაბურქოხ-ი ადგ. კიმოთესუბანში (5.).

შავიკაცისყანა ადგ. ახალდაბაში (5.).

შავი კლდე მთ., შვერვალე თრიალე-
თის მთაზე (5.), ციხისჯვარში (5.).

შავი სერ-ი მთ., ტყ. საძ., ადგ. ბანის-
ხევეში, ბორჯომის ნაქრძალში, დაბა-
ქველში, კორტანეთში, ლიკანში, რველ-
ში, კობისხევეში (5.).

შავი ქოხე-ი ადგ. ნალვარებში, ყვი-
ბისში (5.).

შავი წყალ-ი მდ. ღიდმიტარბში, ლი-
ბანში, ცემში, ციხისჯვარში (5.), იგივეა,
რაც ბორჯომულა (5.). (ვახუშტი, დასახ.
ნაშრ., გვ. 381).

შავნაბაღა ადგ., მთ. ბაკურიანში, ტა-
ბაწყურთან, ქციის ხეობაში (5.).

შავხერისღელე ღელე ქვაბისხევეში (5.).

შავხერისტყე ტყ. კობისხევეში (5.).

შავხერისწყალ-ი მდ. ქვაბისხევეში (5.).

შავხერისხე-ი ხევ. ქვაბისხევეში (5.).

შავტყი(ს)ძირებ-ი ტყ. კიმოთესუბან-
ში (5.).

შავწყალ-ი მდ. მიტარბში, ციხის-
ჯვარში (5.). იგივეა, რაც ბორჯომულა,
ციხისჯვარის წყალი (5.).

შალვა თორელის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

შამილასწყარო წყ. ღიდმიტარბში (5.).

შარაბილიკა გზა დაბაში (5.).

შარაღელე ღელე ღვირში (5.).

შარიქაძეებისწყარო წყ. ყვიბისში (5.).

შაუმთანის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

შაქარასგოხ-ი ადგ., მთ. მზეთაშეში
(5.).

შაქარასწყარო წყ. რველში (5.).

შაქროსხო ადგ., საძ. კორტანეთში
(5.).

შახოსველი-ი ადგ., სათ. ბაკურიანში
(5.).

შეყრილებ-ი ორი ღელე, ერთად შეყ-
რილი რველში (5.).

შიოსნაჩხ-ი ახო საკირეში (5.).

შიოსწყალ-ი წყ. პატარა მიტარბში
(5.).

შიყაგორ-ი ადგ. კიხარულაში (5.).

შმიდტის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

შოთაშვილებისმიწა ადგ., სათეს. საღ-
გერში (5.).

შოღლათუბან-ი უბ. ცემში, ნასახლა-
რები წალვერში (5.). შდრ.: ს. ჭიქია,
დასახ. ნაშრ., გვ. 483.

შოღლათუბანისმთა ნ. სირონისმთა.

შრალიან-ი ღელე, ტყ. კიმოთესუბან-
ში (5.).

შრადელე ღელე ღვირში, მშრალი
ღელე, ადგ., ტყ., სათეს. საღგერში, ტაძ-
რისში, წალვერში (5.).

შრადელე ღელე ლიკანში. იგივე სა-
ღორეების ღელე ქვაბისხევეში (5.).

შრიალხე-ი ადგ., საძ. კიხარულაში
(5.).

შრომის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

შუალასმთა მთ. ტაბაწყურთან (5.).

შუამთა ადგ., მთ., საძ. დიდმეტარბში (5.).

შუანა მთ., ადგ., საძ., სათიბი ახალ-
დაბაში, ნექვში (5.).

შუანასმთა მთ. ახალდაბაში (5.).

შუანეჭვი- ნასოფლარი ახალდაბასთან (5.).

შუახერ-ი გორ., ქედი საკირეში (5.).

შუადღეღე ღელე ქვაბისხევი (5.).

შულღათუბან-ი იგივეა, რაც შოღლა-
თუბანი (5.).

ჩ

ჩადუნღებ-ი ნასოფლარი ნექვისხე-
ობაში (5.).

ჩადუნღებისღელე ღელე ახალდაბაში (5.).

ჩაიკოვსკის ქ. ქუჩა ბორჯომში (5.).

ჩამძვრალი წყარო წყ., ადგ. დაბა-
ძველში, საკირეში, კობისხევი (5.).

ჩანგრეულღებ-ი ადგ., ტყ. საკირეში,
ტაძრისში, კობისხევი (5.). აქ ზეაგები
იცისო.

ჩანჩქარ-ი წყ., მდ. დიდცეშში, ტიმო-
თესუბანში (5.).

ჩარზა ადგ., მინდორი, წისქვილი, ცი-
ხისჯვარში (5.).

ჩარზისწყალ-ი უბ. ბორჯომში. ნ. მუ-
შათაუბანი.

ჩიტოსყავარ-ი ადგ., საძ. ტაძრისში (5.).

ჩაღრმავებულ-ი ადგ., სათეს. სადგერ-
ში (5.).

ჩაჩანისძისშიწა ადგ., სათეს. სადგერში (5.).

ჩაჩანისძისწყარო წყ. ყვიბისში (5.).

ჩაჩანისვან-ი ადგ., გორ. საკირეში,
ტაძრისში (5.).

ჩაჭეიბულა ადგ., საძ. საკირეში, კო-
ბისხევი (5.).

ჩანჩახ-ი მდ. ტაბაწყურში, ერთვის
ქციას (5.).

ჩელუსკინღლების ქ. ქუჩა ბორჯომში,
წაღერში (5.).

ჩითახევი-ი ს. დვირის სს. (5.). ზალხუ-
რი ეტიმოლოგიით, ჩითით შეუხვეს
პრილობა დაქრილსაო. ნამდვილად:
მეგრ. კითა (წითელი) ხევი, აქ სახლო-
ბენ გვარები: აბულაძე, ზაბლიძე, ბალახაძე,

ბლიაძე, გელაშვილი, გირმუშინი, გოგო-
ლაძე, გოგორიანი, გორელავი, გუკასი-
ანი, დვენოსაძე, დვალისვილი, ვასილენ-
კო, ვაშაიძე, ზედგინიძე, თაბუკაშვილი,
თაბუნაძე, თედელური, თვაური, კომ-
ტონაშვილი, ლაცაბიძე, ლომიძე, ლომ-
საძე, მაისურაძე, მეხრიშვილი, მინენკო,
მირაშნიკოვი, მიქელაძე, მურჯიყელი,
ნამორაძე, პავლოვი, რაზმაძე, ტაბაძაძე,
ტატანაშვილი, ტოგონიძე, ულუმბელა-
შვილი, ფანქველაშვილი, ფერაძე, ქიქო-
შვილი, ქოჩლაძე, შალიკიანი, ცალქალაშ-
ნიძე, ციხელაშვილი, ცხოვრებაშვილი,
ხელისუფალი, ხიდირბეგაშვილი, ჯიკა-
ველი...

ჩითახევისღელე ღელე ჩითახევი (პი-
თახევი).

ჩიკახათივე ადგ., ტყ., სათიბი, საცი-
რეში, ტაძრისში (5.).

ჩიტი(ს)ჯაყე ადგ. კომოთესუბანში (5.).

ჩიტილო(ს)ღელე ღელე კორტანეთში (5.).

ჩიტისკიზე წყ. ტაძრისში (5.).

ჩიტისწყარო წყ. საკირეში, ტაძარიში (5.).

ჩიტოსტა ადგ., ტბ., ტყ. კობისხევი.
ნ. დაბაძველის ტბა.

ჩიტოსყავარ-ი ადგ. ტაძრისში (5.).

ჩოფურასფერდ-ი ადგ. სანისლესთან,
ციხისჯვრის სს. (5.).

ჩუტკერაანთუბან-ი უბ. ტაძრისში (5.).

ჩუხური-ი ადგ., სათეს. ბალანთაში,
ტაბაწყურში (5.).

ჩქრიალა მდ. წაღერში (5.).

ჩხრისწყლისგადასახედ-ი ადგ. საღ-
გერში (5.).

ცამალა ადგ., ციხე, გზა ბორჯომის-
ზეობაში (ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრ.,
გვ. 6).

ცამცებ-ი ადგ., სათეს., ნასოფლარი
კომოტესუბანთან (5.).

ცაცხვისღელე ლელე ლიკანში (5.).

ცაცხვისწყარო წყ. კორტანეთში (5.).

ცაცხვნარ-ი ადგ., ტყ. რველში (5.).

ცაცხვნარისღელე ლელე რველში (5.).

ცემ-ი ს. ტბის სს. (5.). დიდი ცემა,

პატარა ცემა. ს. ჭიქიას კონიექტურით

ცრცემ-ი (დასახ. ნაშრ., გვ. 481—482),

ვახუშტის კონიექტურით ცცემი (აღწე-

რა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 205).

ცემისგადასახედი-ი ადგ. წალვერში (5.).

ცემისწყალ-ი წყ. წალვერში (5.).

ცემ-ცხინვალისგზა გზა მზეთამზიაში
(5.).

ცეცხლოვანა ადგ., სათეს. ვაშლოვან-
ში (5.).

ციბასწყარო წყ. დიდმიტარბში, ზა-
ნეში (5.).

ცივ-ი ადგ., სათეს. ვაშლოვანში (5.).

ცივანა მთ. ბაქურიანში (5.). ნ. მკეა-
ნა.

ცივი წყარო წყ. ქიხარულაში (5.).

ცივწყარო წყ. ლიკანში, საკირეში,
სხლიანში, რველში, ტაძრისში (5.).

ცივწყაროები-ი წყ. კოლიანზე, რველ-
ში (5.).

ცივწყაროსფერდ-ი ადგ. ტაძრისში (5.).

ცივწყაროსწყალ-ი წყ. წალვერში (5.).

ციხე ადგ. ახალდაბაში (5.).

ციხეებ-ი ადგ. საკირეში (5.).

ციხისფერდა ადგ., გორ. ახალდაბაში,
საკირეში, რველში, კობისხევეში (5.).

ციხისძირ-ი ადგ. კობისხევეში (5.).

ციხისწყლისციხე ადგ., ნაციხარი წალ-
ვერთან (5.).

ციხისჯვარი ს., სს. ბორჯომის რ.
„დავითის“ შედგენის დროს (1595 წ.)
აქ სახლობდა 12 კომლი (1. სახელად ია-
ვითა, 2. იორდანე ვეფხაძე, 3. მახარე-
ბელ..., 4. ჩიტასძე, 5. შალუბალას ჯი-
ლიშვილი, 6. სახელად გოგიჩა, 7. სახე-
ლად სელმან, 8. ბაინდურის შვილიშვი-
ლი, 9. მახარებელ, 10. სახელად...,
11. სახელად სეფედავლე, 12. სახელად
მახარებელ) და შეწერელი ჰქონდა 5.000
ახა გადასახადი (11, გვ. 20, 228; ს. ჭი-
ქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 478).

ციხისჯვარი ადგ. ბაქურიანში, ცემ-
ში (5.).

ციხისკვრისწყალ-ი მდ. საკოქაეში,
ცეში (5.).

ცოლ-ქმარა კლდე ადგ., კლდე, ერთი-
მეორის საპირისპიროდ მდგომი ორი
კლდე, დაბაში, სადგერში (5.).

ცოფიანღელე ლელე ბორჯომში.

ცრცემ-ი ნ. ცეში.

ცხაკიას ქ. ქუჩა ბაქურიანში, ბორ-
ჯომში.

ცხენისზურგ-ი ადგ. კობისხევეში (5.).

ცხილნარისგზა ადგ., გზა ზედაბე-
შეთში (5.).

ცხრათოფისვაცე ადგ., სათეს. რველ-
ში (5.).

ცხრაღეის ხე ადგ. გუჯარეთისხეო-
ბაში, ტაძრისის სს. (5.).

ცხრამოსახევე-ი ხეული გზა ლიკან-
თან (5.).

ცხრანაძისვაცე ადგ. რველში (5.).

ცხრაწყარო მთ., გადასასვლელი ტა-
ბაწყურთან; ადგ., წყ. ბაქურიანში, ცი-
ხისჯვარში (5.).

მ

ძალიანა ს. გუჯარეთის სს. (5.).

ძალღიაშვილისხევე-ი ხევი ქ. ბორჯომ-
ში, ამჟამად კალინინის ქუჩა (5.).

წახლები ადგ., სათეს. ახალდაბაში (6.).

წალქისმთა მთ. ტაბაწყურთან (6.).

წამალაშვილისდელე ღელე ახალდაბაში (6.).

წამარი ადგ. ზანაეში (6.).

წარბოვისადგომი ადგ., მთ. ღეთის-შმოხელში (6.).

წაღვერი დაბა ბორჯომის რ. აქ სახლობენ გვარები: აბრამიშვილი, ადუაძე, აჯამაშვილი, არბოლიშვილი, არევაძე, ბარბაქაძე, ბარათაშვილი, ბარამიძე, ბეშკენაძე, ბიწაძე, ბუძიშვილი, ბუხრიკიძე, გაგლოშვილი, გელაშვილი, გვარამაძე, გვერდწითელი, გვიმრაძე, გიორგაძე, გოგოლაძე, გუგუშვილი, დრობიშვილი, ედელაშვილი, ელისაშვილი, ვალიევი, ვეფხვაძე, თასოშვილი, თელაშვილი, თურმანოვი, ინასარიძე, იობიძე, კარაპეტოვი, კვაბიჩიძე, კეტიშვილი, კიკნაძე, კობაძე, კოჩიევი, კურტანიძე, ლეკიშვილი, ლოლაძე, ლომთათძე, ლომინაძე, ლომიძე, ლონდარიძე, მამალაძე, მარტინენკო, მაღრაძე, მახათაძე, მესხი, მერტიჩიანი, მუშლაძე, მურჯიანელი, მუსიკიანი, მღებრიშვილი, ნოზაძე, თქუჩაძე, ონოფრიშვილი, ორთოიძე, ორჭონიკიძე, პაიჭაძე, პატარქალაშვილი, პაქსაშვილი, ჟღენტი, სამსონიძე, სარალიძე, სახვაძე, სიღამონიძე, სტეფნაძე, ტაბატაძე, ტატალაშვილი, ტოგონიძე, ტყემალაძე, ფალეგნიანი, ქურდაძე, ყვინჩიევი, ყურმაშვილი, შატბერაშვილი, შუბითიძე, ჩანტლაძე, ჩიქვილაძე, ჩუბინიძე, ცინცაძე, წეველიძე, ქელიძე, ქუჭულაშვილი, ქიპაშვილი, ხარაზიშვილი, ხაჩიძე, ხრიკაძე... ვახუშტით წაღველი (აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 204). „დავთრის“ შედგენის დროს შეწერილი აქვს 15.200 ახჩა გადასახადი (II, გვ. 20, 329; ს. ჭიქია, დასახ. ნაშრ., გვ. 483).

წერეთლის ქ. ქუჩა ახალდაბაში (6.).

წეროსტა ტბ. დაბაძველში, დვირში (6.).

წერი ადგ., მთ., სათეს. წინაუბანში (6.).

წითელი კლდე ადგ. ქვაბისხევი (6.).

წითელი ხამანი ადგ. ზანაეში (6.), სადაც საზღვრად წითელი ქვა დევს.

წითელი საუღარი-ი სალოც. მოლითში, წითელსოფელში, ხარაბაში (6.), იგივეა, რაც ბერისახტარი.

წითელი უბანი უბ. ყვიბისში (6.).

წითელი ფლატე ადგ. საკირში, კობისხევი (6.).

წითელი წყარო წყ. ტაბაწყურში, კობისხევი.

წითელშიწები ადგ., ტყ. ბაქურიანში (6.).

წითელსამნიხერი ადგ., გორ. ზანაეში, კორტანეთში, რეელში (6.).

წითელსოფელი ს. გუჯარეთის სს. (6.).

წითელწყარო წყ. კობისხევი (6.).

წითელხევა ადგ., ხევი კორტანეთში, ნასოფლარი კორტანეთთან (6.).

წიკანი უბ. ტაძრისში (6.).

წინუბანი ს. გვერდისუბნის სს. (6.).

წინუბნისდელე ადგ., ღელე დვირში (6.).

წინუბნისწყალი მდ. წინაუბანში (6.), ერთვის გუჯარულას (6.).

წინუბნისწყარო წყ. წინუბანში (6.).

წინწყალა წყ. ზანაეში, რეელში (6.).

წისქვილისდელე მდ., ღელე, გუჯარეთის ხეობაში, დაბაძველში, ქვაბისხევი (6.).

წისქვილისყანები ადგ., სათეს. კიხარულაში (6.).

წისქვილისწყარო წყ. დაბაძველში (6.).

წითლარი-ი ადგ., ტყ., სათეს. ახალდაბაში, ვარდგინეთში, ლიკანში, მზეთამზეში, ყვიბისში (6.).

წითლარისმთა მთ. ახალდაბაში (6.).

წითლარისდელე ღელე ახალდაბაში (6.).

წითლარისწყალი მდ. მზეთამზეში, წაღვერში (6.).

წითლარისწყარო წყ. ყვიბისში (6.).

წითლ(ლ)ნარ-ი ადგ., ტყ. დიდ და პატარა მიტარბში (ნ.).

წითლ(ლ)ნარისწყალ-ი წყ. პატარა მიტარბში (ნ.).

წიქარიშვილისწყარო ადგ., წყ. ზედა-ბეშეთში (ნ.).

წიწვიანიშთა მთ. მზეთამზეში (ნ.).

წმიდა გიორგი სალოც. ახალდაბაში, ბაკურიანში, ბალანთაში, დაბაში, დიდ-მიტარბში, ზანავეში, კორტანეთში, ნეძ-ვში, რველში, სადგერში, საკირეში (ნ.).

წმიდა ელია სალოც. რველში (ნ.).

წმიდა მარიამ-ი სალოც. დაბაში, წალ-ვერში (ნ.).

წმიდა მარინე სალოც. ბალანთაში (ნ.).

წმიდა ნიკოლოზ-ი სალოც. გუჯარეთ-ში (ნ.).

წრიოხელშიწა ადგ., სათეს. ღვებარში (ნ.).

წრუბუნისერ-ი ადგ., სერი კიშოთეს-უბანში (ნ.).

წრუწუნა(ს)ღელე ღელე ქვაბისხევში (ნ.).

წუბასველ-ი ადგ., სათიბი ბაღური.ნ-ში (ნ.).

წულუკიძის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

წყალბაყრილ-ი ადგ. ქვაბისხევში (ნ.). აქ ერთდება ორი წყალი.

წყალბაბანთნაჩეხ-ი ადგ., სათეს. ტაძ-რისში (ნ.).

წყალბა(ს)მიწებ-ი ადგ., სათეს. ღვებ-არში (ნ.).

წყალბობისფერ-ი ადგ. ტაძრისში (ნ.).

წყარო(ს)მიწებ-ი ადგ., სათეს. ღვებარ-ში (ნ.).

წყლიანღელე ღელე ლიკანში (ნ.).

მ

მადაშვილისღელე ღელე ღვირში (ნ.). მავჭავაძის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

მაღა ადგ., საძ. ბორჯომთან, ლიკან-ში, ტაძრისში, მდ. ბაკურიანულას ნაპი-რი (ნ.). „დავთრის“ მიხედვით გაუკაც-რიელებული სოფელი, რომელსაც შეწე-რილი აქვს 5.000 ახჩა გადასახადი (II, გვ. 20, 328; ს. ჭიჭია, დასახ. ნაშრ., გვ. 478—479).

მაღამიწებ-ი ადგ., სათეს. დაბაში, ქვაბისხევში (ნ.).

მაჭარაქ-ი ნასოფლარი, უბ. ახალდა-ბასთან (ნ.).

მენჯე-ი ადგ., სათეს. ვაშლოვანში (ნ.).

მენჯუბ-ი ადგ. კორტანეთში (ნ.).

მევარებ-ი ადგ. ბორჯომისხეობაში (ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 341, 342, 346).

მილ-ი ადგ., ტყ. საკირეში (ნ.).

მილემ-ი ადგ. ვარდგინეთში (ნ.). ქაობი: მილემისერ-ი ადგ., სერი კორტანეთ-ში (ნ.).

მილემისწყარო წყ. კორტანეთში (ნ.).

მილისფერა ადგ. საკირეში (ნ.).

მინკასახო ადგ., სათეს. კობისხევში (ნ.).

მინჰარაულისღელე ღელე დაბაძველ-ში (ნ.).

მინჰარაულისწყარო წყ. დაბაძველში, რველში (ნ.).

მინჰარი(ს)გორა ადგ., გორ. ბაკურიან-ში, საკირეში (ნ.).

მიპისწყარო ადგ. ხარაბის მთაზე (ნ.). მილასსათავე ადგ., სათიბი კობის-ხევში (ნ.).

მიშკარა ადგ. ქვაბისხევში (ნ.).

მიშკარებ-ი ადგ., ზანავეში, კორტა-ნეთში (ნ.).

მიშკარი(ს)მიწებ-ი ადგ., სათეს. წალ-ვერში (ნ.).

მიშკარებისერ-ი ადგ., გორ. კორტანეთ-ში (ნ.).

მიშკარებისღელე ღელე ზანავეში (ნ.).

მიშკარისხევ-ი ადგ., ხევი ქვაბისხევში (ნ.).

მიხარულა ს. ტაბაწყურის სს. (ნ.). „დავთრის“ მიხედვით ქარულ-ი, გა-უკაცრიელებული სოფელი, რომელსაც შეწერილი აქვს 2.000 ახჩა გადასახადი

(II, გვ. 14, 207; ს. ჭიქია, დსახ. ნაშრ., გვ. 291—292).

კობისხევი-ი ს. დვირის სს. (ნ.). ხალხური გააზრებით: ბკობის ხევი. აქ სახლობენ გვარები: ასლანიანი, ბაქრაძე, ვასიშვილი, გოგინაშვილი, გოგოლაძე, ვართევანიანი, თვარაძე, კახანაძე, კობერიძე, ლაბაძე, ლომსაძე, ლონდარიძე, მახარაშვილი, მაისურაძე, მელაშვილი, მელიქიძე,

მეხრიშვილი, ნოზაძე, ოქროპირიძე, პაპოიანი, პენკოვი, რუსიშვილი, საგინაშვილი, სამონაშვილი, სარალიძე, ქელესხაშვილი, ქიმერიძე, ქოზაშვილი, ყურმაშვილი, ხაჩიძე, ხელისუფალი...

კობი(ს)ხევისხელზე ღელე დვირში (ნ.).

კოჭიალა ადგ. საყირეში, ტაძრისში (ნ.).

ს

ხალაძისფერდა ადგ., სათეს. საყირეში (ნ.).

ხალთისორიგები-ი ადგ., სამაჩვე რველში (ნ.). ხ ა ლ თ ა მიჩევი.

ხალილ-ი ადგ. ტაბაწყურის ტბასთან (ნ.).

ხალისები-ი ადგ. კობისხევეში (ნ.).

ხამითა || ხამი მთა მთ. ვაშლოვანში, რველში (ნ.).

ხამღღე ადგ., ღელე ლიქანში (ნ.).

ხანდო ადგ. ტაბაწყურის მთასთან (ნ.).

ხანდოსწყალ-ი წყ. მოლითში (ნ.).

ხანდოსწყარო წყ., ადგ. ტაბაწყურში (ნ.).

ხანჯიანთხევი-ი ადგ., ხევი, საძ. ბალანთაში, კიხარულაში (ნ.).

ხარაბა (თურქ.). ადგ., ნანგრევები, მდ. ციხისყვარში, ნასოფლარი ტაბაწყურის სს. (ნ.).

ხარაბისმთა ადგ., მთ., საძ. ტაბაწყურში (ნ.).

ხარაქობისწყალ-ი მდ. გუჯარეთში, ერთვის გუჯარულას (ნ.).

ხარი(ს)გაზა ადგ., საძ. კორტანეთში (ნ.).

ხარი(ს)გზისწყარო წყ. კორტანეთში (ნ.).

ხარუები-ი ადგ. მზეთამხეში (ნ.).

ხატები-ი ადგ., სალოც. გომნასთან (ნ.).

ხაჩიძეებისხევი-ი ადგ., სათ. მზეთა-მზიაში (ნ.).

ხაჩიძეებისათვე ადგ., სათიბი ყვიბისში (ნ.).

ხორებისსაძოვარ-ი ადგ., საძ. დიდ-მიტარბში (ნ.).

ხევა მდ. კობისხევეში (ნ.).

ხევამწვარა ადგ., ტყ. ფაფაში (ნ.).

ხევამწალი-ი წყ. ბალანთაში. ნ. ზე-მოთის წყალი.

ხევისთავისწყარო წყ. კიხარულაში (ნ.).

ხევისწყალ-ი წყ., მდ. ბალანთაში, ტაბაწყურში (ნ.).

ხეთაგურის ქ. ქუჩა ბაყურიანში (ნ.).

ხეშომწვარა ადგ. ბორჯომთან.

ხენაქერი-ი ადგ. წაღვერში (ნ.).

ხერგინი-ი ადგ. ქვაბისხევეში (ნ.); ღელე, ერთვის ზოვრეთის წყალს (ნ.).

ხერგულე-ი მთ., ტყ. ახალდაბის სს., ლიბანში, რველში (ნ.).

ხეტე ადგ., საძ., სათიბი ლინტურში (ნ.).

ხვედ-ი ადგ. დვირში (ნ.).

ხვეწ-ი სალოც. ლარებში, კობისხევეში (ნ.).

ხვეწისღელე ღელე ლარებში (ნ.).

ხეთისოხგაზა გზა სადგერში (ნ.).

ხილისყანები-ი ადგ., სათეს. კიხარულაში (ნ.).

ხილისხევი-ი ადგ., ხევი ბალანთაში (ნ.).

ხოხაშენ-ი დამოწმებულია „დავთარში. შეწერილი აქვს 6.000 ახჩა გადასახადი (II, გვ. 21, 330; ს. ჭიქია, დსახ. ნაშრ., გვ. 487).

ხოხაშენისწყარო წყ. ყვიბისში (ნ.).

ხოხიალა კაცის თიფუნია.

ხოხლიანისხევი-ი ადგ., ხევი ბალანთაში (ნ.).

ხრამ-ი ადგ. საყირეში (ნ.).

ზრამი(ს)ხევი-ი ადგ., ხევი საკირეში,
ტაძრისში (ნ.).

ზრამი(ს)ხევისიღელე ღელე საკირე-
ში (ნ.).

ზულები-ი ტყ. ბაკურიანში (ნ.).

ზუციანთგორა ადგ., გორ. ტაძრისში
(ნ.).

ზუციანხვისწყარო წყ. ტაძრისში (ნ.).

ზუხუნაწყარო წყ. კიმოთესუბანში (ნ.).

ჯ

ჯაგურა ღელე რველში (ნ.).

ჯავახეთისმთა მთ. ბორჯომის რ.

ჯავახიძეებისგორა ადგ., სათიბი საკი-
რეში (ნ.).

ჯამჯამა მთ. გუჯარეთის სს. (ნ.).

ჯამჯამისწყალი მდ., ერთვის გუჯა-
რულას (ნ.).

ჯანჭლა მდ. ბალანთაში (ნ.), იგივეა,
რაც ჯანჭლის წყალი.

ჯანჭლისგზა გზა ბალანთაში. (ნ.).

ჯანჭლისწყალი-ი მდ. ბალანთაში (ნ.),
იგივეა, რაც ჯანჭლა (ნ.).

ჯაფარიძის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

ჯაფიანთველ-ი ადგ. გომნაში (ნ.).

ჯაშია(ს)ღელე ღელე დვირში (ნ.).

ჯაჭანახედი-ი ადგ. სამ. კობისხევეში
(ნ.).

ჯივრანაშვილებისწყარო წყ. შუამთა-
ში, დიდმეტარბში (ნ.).

ჯვარ-ი სალოც. ფაფაში (ნ.).

ჯვარისხევი-ი ღელე დვირში (ნ.).

ჯვრიანი ყანები-ი ადგ. ბალანთაში (ნ.).

ჯვრისღელე ღელე ლიკანში (ნ.).

ჯიღებისხერ-ი ადგ., სერი კორტანეთ-
ში (ნ.); ჯეღ-ი ბალახელი მცენარეა.

ჯინჭარაულისმცელისია || ჯინჭარაულის-
მცელისია ადგ., სალოც. რველში (ნ.).

ჯინჭარაულისწყარო || ჯინჭარაულის-
წყარო წყ. რველში (ნ.).

ჯინჭრი(ს)გორა ადგ., გორ. ბაკური-
ანში, იგივეა, რაც ჯინჭრი(ს)გორა (ნ.).

ჯირკნალ-ი ადგ., სამ. საკირეში, კო-
ბისხევეში (ნ.).

ჯიხეებისღელე ღელე ბორჯომში.

ჯომართიძეები-ი ტყ. ადგ. ზანავეში (ნ.).

ჯონჭლარი-ი ადგ., ახალდაბაში (ნ.). აქ
ჯონჭოლი ხარობსო.

ჯონჭლარისწყარო ადგ., წყ. ახალდა-
ბაში (ნ.).

ჯონჭლები-ი ადგ., ტყ. ბორჯომში.

ჯონჭლებისღელე წყ. ბორჯომთან,
ბორჯომულასხეობაში (ნ.).

ჯონჭლებისწყარო წყ. ქ. ბორჯომთან.

ჯონჭლიან-ი ადგ. კიმოთესუბანში (ნ.).

ჯონჭლიანისღელე ღელე კიმოთეს-
უბანში (ნ.).

ჯორი(ს)გზა გზა ყვიბისში (ნ.).

ჯორჯაძის ქ. ქუჩა ბორჯომში.

ჯოჭილა მთ. საკირეში (ნ.).

ჯურღმულ-ი ადგ. დგვარში (ნ.).